

Leijonat Kreikan esiklassisessa runoudessa ja kuvataiteessa

Jamie Vesterinen

Pro gradu -tutkielma

Kreikan kieli ja kirjallisuus

Humanistinen tiedekunta

Helsingin yliopisto

Ohjaajat prof. Mika Kajava ja dos. Leena Pietilä-Castrén

Helmikuussa 2019

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen		Laitos – Institution – Department Antiikin kielet ja kulttuurit	
Tekijä – Författare – Author Jamie Vesterinen			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Leijonat Kreikan esiklassisessa runoudessa ja kuvataiteessa			
Oppiaine – Läroämne – Subject Kreikan kieli ja kirjallisuus			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu		Aika – Datum – Month and year Helmikuu 2019	
		Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 139	
<p>Tiivistelmä – Referat – Abstract</p> <p>Tutkin leijonien kuvaamista Kreikan esiklassisessa runoudessa ja ennen 500-lukua eKr. ajoitetussa arkeologisessa aineistossa. Otan selvää, mitä ja millaisissa yhteyksissä leijonista varhaislähteissä puhutaan, kuinka niitä kuvataan, ja tapahtuu-ko kuvaustavoissa ajan saatossa muutosta. Arkeologisessa aineistossa keskityn leijonien ja ihmisten välisten yhteenottojen kuvauksiin geometrisen ja orientalisoin kauden esineistössä: tutkin, millaisia yhteenottotilanteita kuvataan ja missä määrin kuvaukset ovat yhteneväisiä sisällöllisesti ja kronologisesti kirjallisten mainintojen kanssa. Lisäksi pyrin arkeologisia ja kirjallisia lähteitä vertailemalla ottamaan selvää Herakleen ensimmäisen urotyön, taistelun Nemean leijonaa vastaan, varhaisten kuvausten evoluutiosta. Tutkimusmenetelmänä on molempien aineistoryhmien osalta aineiston kuvaus ja kuvausta seuraava aineiston analyysi.</p> <p>Luulöytöjen ja kirjallisten mainintojen perusteella vaikuttaa siltä, että leijonia on elänyt Kreikan maaperällä pronssikaudella ja mahdollisesti vielä ainakin persialaissotien aikaan. Toisaalta itämaisilla esikuvilla oli kiistaton vaikutus leijonan varhaiseen kuvaukseen Kreikassa. Leijonamainintoja on esiklassisen kauden runoudessa säilynyt kolmentoista kirjailijan korpuksessa sekä neljässä homeerisessa hymnissä. Kreikan varhaisimmassa kirjallisuudessa, homeerisessa epiikassa, leijonat esiintyvät usein vertauksissa, joissa analogia perustuu yleensä väkivaltaiseen yhteenottoon: tyypillisesti vertausten leijonat ottavat yhteen karjaa vahtivien paimenten kanssa. 600- ja 500-luvun sekä varhaisen 400-luvun eKr. runoudessa säilyneitä kielikuvia, joissa mainitaan leijona, on määrällisesti vähemmän, mutta ne ovat monipuolisempia muodollisesti ja sisällöllisesti. Alkaioksen, Ksenofaneen, Semonideen, Kydiaan, Theogniin ja Pindaroksen korpukseen sisältyy sananlaskuja, aforismeja sekä metaforia, joissa muun muassa rinnastetaan leijonan ja hirvenvasan kohtaaminen seksuaaliseen valloittamiseen. Niissä myös pohditaan leijonan luontoa: leijonan <i>thymos</i>, 'sydän, mieli', on jo epiikassa esiintyvä <i>topos</i>, jota lyirikot kehittävät edelleen. Kun epiikassa leijonansyöäminen on sankarien ominaisuus, on se Pindaroksen ja Bakkhylideen <i>epinikion</i>-runoissa lisäksi voittoisien atleettien ominaisuus. Leijonalle ominaisen voimankäytön ohella atleetti tarvitsee muitakin ominaisuuksia, joita Pindaroksen tuotannossa edustaa leijonan vastinparina esiintyvä ovela kettu. Esiklassisessa runoudessa leijonia esiintyy myös <i>ekfrasis</i>-kuvauksissa sekä eräiden jumalten, Artemiin, Dionysoksen, Hermeen, Afroditen, Apollonin, Suuren Äidin, Proteuksen, Thetiin, ja Kirken yhteydessä. Jumalat kykenevät ohjaamaan leijonien mielentiloja, omaksumaan niiden ulkomuodon ja muuttamaan ihmisiä leijoniksi.</p> <p>Herakleen ja Nemean leijonan taistelusta kertoo ensimmäisenä säilyneenä lähteenä Hesiodos. Herakleen paini leijonan kanssa vaikuttaa kuva-aineiston ja Epimenideen nimissä olevan fragmentin perusteella olleen tunnettu jo 600-luvulla, mutta ensimmäiset kattavat kuvaukset siitä ovat peräisin Pindaroksen ja Bakkhylideen tuotannosta. Pindaros myös kertoo varhaisimpana säilyneenä lähteenä Kyrenen ja Battoksen taisteluista leijonia vastaan Thessaliassa ja Libyassa.</p> <p>Kuva-aineisto on peräisin noin ajalta 850–600 eKr. Se koostuu 24 esineestä, joihin kuuluu vaaseja, terrakotta-, pronssi- ja kryselefantiinireliefejä, kultaisia diadeemeja, pronssisia ja norsunluisia pienoisteoksia, hopea- ja pronssisolkia sekä norsunluinen kampa. Ehdotan aineiston jakoa aiheenmukaisiin kategorioihin, jotka ovat geometrisessa taiteessa suosittu mutta varhaisesta kirjallisuudesta puuttuva <i>raatelu</i>, niin ikään geometrisella kaudella suosittu <i>karjaa puolustava paimen</i>, jolla on vertailukohtia <i>Iliassa</i>, <i>leijonanmetsästy</i>s, aseellinen <i>leijonataistelu</i> sekä sen aseeton variantti <i>leijonapaini</i>. 600-luvulle ajoitetuista leijonataistelu- ja leijonapainikuvauksista kolme on suurella varmuudella identifioitavissa Herakleen ja Nemean leijonan taistelun kuvauksiksi: Sisiliassa vuosisadan puolivälissä valmistettu polykromistamnos, jossa sankari lävistää leijonan miekalla, sekä vuosisadan loppupuolelle ajoitetut, Koillis-Peloponnesoksella valmistetut kilpien käsi- ja varspidikkeiden pronssireliefit, joissa leijona on sankarin kuristusotteessa.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Kreikka – kreikan kieli – antiikin kirjallisuus – eepinen runous – lyyrinen runous – antiikin taide – geometrinen taide – korinttilainen keramiikka – leijona – Homeros – homeeriset hymnit – Hesiodos – Pindaros – Herakles – Nemean leijona			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Keskustakampanin kirjasto			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Sisältö

1. Johdanto.....	3
1.1. Tutkielman tavoitteet, rakenne ja metodit	3
1.2. Aiempi tutkimus	6
1.3. Leijonaan liittyviä kreikankielisiä käsitteitä	7
2. Leijonia itäisellä Välimerellä.....	8
2.1. Leijonan muinaishistoriaa.....	9
2.1.1. Luonnonvaraiset leijonalajit Kaakkois-Euroopassa	9
2.1.2. Leijonan alalajit Lähi-idässä, Anatoliassa ja Pohjois-Afrikassa	12
2.1.3. Leijonan kulttuurihistoriaa	14
2.2. Leijonia Kreikan maaperällä?	17
2.2.1. Luulöydöt	17
2.2.2. Antiikin kirjailijoiden havaintoja	21
3. Leijona esiklassisessa runoudessa.....	24
3.1. Leijonan epiteetit varhaisessa heksametrirunoudessa	27
3.2. Eeppiset leijonavertaukset	28
3.2.1. Homeeriset leijonavertaukset	28
3.2.2. <i>Herakleen kilven</i> leijonavertaukset.....	35
3.3. Aforismeja ja kielikuvia	36
3.3.1. Alkaios, fr. Z 115 Lobel–Page (<i>Poet. Lesb. fra.</i> 438) (113 Bergk).....	36
3.3.2. Ksenofanes, fr. 13 Diehl (15 Diels–Kranz).....	37
3.3.3. Semonides, fr. 14 West	38
3.3.4. Kydias, fr. 1 Page (<i>PMG</i> 714).....	38
3.3.5. Theognis 1,293–294; 1,949–950 = 2,1278c–d.....	39
3.3.6. Pindaros, <i>O.</i> 11,19–20; <i>I.</i> 4,49–51.....	41
3.4. Leijonan <i>thymos</i>	42
3.4.1. Epiikka	42

3.4.2. Tyrtaios, fr. 13 West (fr. 11 Gentili–Prato).....	45
3.4.3. Bakkhylides, <i>Ep.</i> 1,140–145	46
3.5. Leijonataidetta kirjallisuudessa	47
3.5.1. <i>Ekfrasis</i> -kuvauksia epiikassa.....	47
3.5.2. Simonides, hautaepigrammi (<i>Anth. Pal.</i> 7,344 = 83 Page = 110 Bergk).....	48
3.6. Jumalallisia leijonia: eläinten valtiaita, muodonmuutoksia ja kulttijuhlia	49
3.6.1. <i>Ilias</i> ja <i>Odyseia</i> : muodonmuutoksia ja eläinten valtiattaria.....	49
3.6.2. Homeeriset hymnit	51
3.6.3. Bakkhiset leijonat: Alkman, fr. 56 Page (<i>PMG</i> 56) (34 Bergk = 37 Diehl)	54
3.6.4. Bakkhiset leijonat: Pindaros, fr. 61,16–18 Bowra (<i>Dith.</i> 2) (fr. 70b,19–23 Maehler)	57
3.7. Herakles ja Nemean leijona	59
3.7.1. Hesiodos ja varhainen heksametrirunous.....	59
3.7.2. Bakkhylides, <i>Ep.</i> 9,1–9; 13,44–57.....	61
3.7.3. Pindaros, <i>O.</i> 13,43–46; <i>N.</i> 6,42–45; <i>I.</i> 3,11–13; 6,42–49	63
3.8. Muita leijonien kukistajia Pindaroksen epinikioneissa	67
3.8.1. Kyrene ja Battos: <i>Py.</i> 5,57–62; 9,26–28	67
3.8.2. Thetis ja Peleus sekä Akhilleus: <i>N.</i> 3,43–52; 4,62–65.....	70
3.9. Lyhyitä fragmentteja	73
3.10. Leijonamyyttejä kadonneissa eepoksissa?.....	75
4. Varhaiset kuvaukset leijonien ja ihmisten välisistä yhteenotoista	76
4.1. Katalogi.....	79
4.2. Analyysi	99
5. Yhteenveto	108
Lähteet.....	115
Liite 1: Luulöydöt	
Liite 2: Nemean alueen kartta	
Liite 3: Leijonamaininnat varhaisessa runoudessa ja homeeriset leijonamaininnat	

1. Johdanto

Leijonalla on Euroopassa ollut tärkeä kulttuurihistoriallinen rooli, huolimatta siitä ettei luonnonvaraisia leijonia ole maanosassa tiettävästi ajanlaskun alun jälkeen nähty. Esimerkiksi heraldiikassa leijona on ollut erittäin suosittu aihe kautta vuosituhansien. Niitä esiintyy niin myöhäisantiikin pyhimyskertomuksissa ja keskiaikaisissa legendoissa kuin faabeleissa ja sananlaskuissa. Roomalaisajalla ja uudella ajalla ovat eksotiikanhakuiset länsimaalaiset matkustaneet metsästämään leijonia maissa, joissa niitä vielä tuolloin on tavattu, ja tuoneet niitä kotimaihinsa areenalla, eläintarhoissa ja sirkuksessa esiteltäviksi: hintana leijonan vetovoimasta ovat olleet alueelliset sukupuutot ja lopulta koko lajin ajautuminen uhanalaiseksi. Yhä nykyään monen eurooppalaisen kaupungin katukuvaa ja julkisten rakennusten edustoja koristavat monumentaaliset leijonaveistokset.

Länsimaisen leijonasuhteen juuret ovat pitkälti antiikin Kreikassa, missä pieniä leijonapopulaatioita saattoi varhaisaikoina elää. Tässä tutkielmassa kartoitan tuon suhteen ilmenemistä runoudessa ja kuva-aineistossa Kreikan historian ensimmäisillä vuosisadoilla.

Ajoitukset tarkoittavat aikaa eKr./eaa., ellei mainita toisin tai ellei päinvastainen ole ilmeistä.

1.1. Tutkielman tavoitteet, rakenne ja metodit

Tutkielman tavoitteena on selvittää, mitä ja millaisissa yhteyksissä leijonista varhaislähteissä puhutaan, kuinka niitä kuvataan, ja tapahtuuko kuvaustavoissa ajan saatossa muutosta. Kirjalliset lähteet ulottuvat vanhimmissa heksametrirunoista Pindaroksen ja Bakkhylideen arkaaisen ja klassisen kauden siirtymävaihetta edustavaan kuorolyriikkaan. Suuri osa esiklassisesta kirjallisuudesta on mittaan kirjoitettu, ja leijonista säilyneessä varhaisessa proosassa puhutaan hyvin vähän, joten proosan jätän tarkastelun ulkopuolelle. Myöskään näytelmäkirjallisuutta en ota mukaan, sillä säilynyt draamakorpus edustaa pikemmin klassisen kuin arkaaisen kauden kirjallisuutta. Arkeologisessa aineistossa keskityn leijonien ja ihmisten välisten yhteenottojen kuvauksiin geometrisen ja orientalisovan kauden esineistössä: tutkin, millaisia yhteenottotilanteita kuvataan, ja missä määrin kuvaukset ovat yhteneväisiä sisällöllisesti ja kronologisesti kirjallisten mainintojen kanssa. Lisäksi pyrin arkeologisia ja kirjallisia lähteitä vertailemalla ottamaan selvää Herakleen ensimmäisen urotyön, taistelun Nemean leijonaa vastaan, varhaisten kuvausten evoluutiosta.

Luku 2 on luonnon- ja kulttuurihistoriallista pohjustusta varsinaiseen tutkimusaiheeseen eli leijonan kuvaukseen varhaisessa Kreikassa. Esittelen ensin *Panthera leo* -lajin levinneisyyttä ja alalajeja Euroopassa ja Välimeren alueella kivikaudelta historialliselle ajalle. Aloitan käsittelyn jo pleistosee-

nin leijonista hälventääkseni epäselvyyttä, jota antiikin leijonalajeja käsittelevässä kirjallisuudessa toisinaan esiintyy. Samalla havainnollistuu leijonan pitkä historia Kreikan maaperällä. Seuraavaksi luon katsauksen leijonan kulttuurihistoriallisiin rooleihin Egyptissä ja Lähi-idässä, joiden sivilisaatioilta kreikkalaiset ammensivat vaikutteita pronssikaudelta lähtien. Sen jälkeen tarkastelen leijonia muinaisessa Kreikassa koskevia primäärisiä ja sekundaarisia lähteitä eli Kreikasta ja Aigeianmeren pohjoisrannikon tuntumasta löytyneitä holoseenikaudelle ajoitettuja leijonanluita sekä antiikinaikaisia mainintoja luonnonvaraisista leijonista Balkanilla. Luulöydöt on koottu liitteen 1 taulukkoon.

Luvut 3 ja 4 kattavat varsinaisen tutkimusaineiston eli teksti- ja kuvalähteiden käsittelyn. Mene-
telmänä on molempien aineistoryhmien osalta kuvaus ja kuvausta seuraava analyysi. Tekstiotteista tarjoan myös käännöksen. Luvussa 3 tarkastelen esiklassisessa runoudessa säilyneitä mainintoja leijonista 700-luvulle ajoitetuista vanhimmista lähteistä 400-luvun puolivälin tienoille saakka lukuun ottamatta näytelmäkirjallisuutta. Heksametriaineisto on laaja, joten en käsittele erikseen jokaista mainintaa. Siihen kuuluu homeerista¹ epiikkaa, homeerisia hymnejä, Hesiodoksen nimissä säilyneitä teoksia, sekä yksittäisiä mainintoja muissa lähteissä. Jäljelle jäävä runous sisältää monodista ja kuorolyriikkaa sekä jambista ja elegistä runoutta. Aineisto on heksametriaineistoa niukempi ja vaihtelevampi, joten sen esittelen yksityiskohtaisesti taustoituksen, sitaattien ja viitteissä olevien tekstikriittisten huomioiden kera. Käsittelen aluksi leijonan epiteettejä epiikassa ja homeerisissa hymneissä, eeppejä vertauksia (eng. *similes*), joissa esiintyy leijonia, ja leijonamainintoja sisältäviä aforismeja ja kielikuvia muussa esiklassisessa runoudessa. Sen jälkeen tarkastelen läpi korpuksen esiintyviä teemoja, eli leijonan *thymos* -motiivia, viittauksia leijonia kuvaaviin esineisiin, jumalten toimintaan ja kultteihin liittyviä mainintoja leijonista, Herakles ja Nemean leijona -aihetta, sekä muita sankarin ja leijonan yhteenottoja Pindaroksen oodeissa. Lopuksi esittelen lyhyitä fragmentteja, joiden konteksti on tuntematon, ja myöhempiin antiikin lähteisiin perustuvia päätelmiä siitä, millaisissa yhteyksissä leijonista on saatettu puhua kadonneissa kyklisissä eepoksissa. Tällaisen aineiston jokseenkin mielivaltaisen, vaihdellen katkelmien sisältämien leijonamainintojen esiintymiskontekstiin (esim. eepos), tyypeihin (esim. kielikuva) tai aihepiireihin (esim. Nemean leijona) perustuvan jaottelun avulla pyrin tekemään aineistosta helpommin lähestyttävää ja tuomaan selkeyttä kokonaisuuden hahmottamiseen. Tekstiotteiden analyysissä ja yhteenvedossa nostan esiin myös seikkoja, jotka eivät ilmene ryhmittelyperus-

¹ Sanalla 'homeerinen' viitataan a) Homeros-nimisen runoilijan töiksi perinteisesti katsottuihin eepoksiin eli *Iliaseen* ja *Odyseiaan*; b) hymneihin, joita on tapana kutsua homeerisiksi, mutta jotka tosiasiaassa lienevät useiden runoilijoiden työtä; c) *Iliaan* ja *Odyseian* tyyliä jäljittelevään sanastoon ja niistä saatuihin vaikutteisiin myöhemmässä runoudessa.

teista. Liitteeseen 3 olen koonnut kaikki löytämäni leijonamaininnat kreikankielisessä runoudessa noin vuotta 460 edeltävältä ajalta draamaa lukuun ottamatta.

Luvussa 4 tarkastelen suosituksen aiheen, leijonan ja antropomorfisen eli tästedes ihmishahmon välisen yhteenoton, kuvausta varhaisessa kreikkalaisessa arkeologisessa aineistossa. Pyrin hahmottamaan yhteenottoaiheen kehitystä sen varhaisimmista esiintymistä protogeometrisessa ja geometrisessa esineistössä 800- ja 700-luvuilla läpi orientalisoin kauden 600-luvun lopulle saakka. Aineistoon kuuluu vaaseja ja terrakotta-, pronssi- sekä kryselefantiinireliefejä, kultaisia diadeemeja, pronssisia ja norsunluisia pienoisteoksia, hopea- ja pronssisolkiä sekä norsunluinen kampa. Kiinnitän huomiota leijonan fysiologian kuvaukseen ja otan kantaa siihen, missä määrin kuvaukset ovat geneerisiä ja onko niissä toisaalta tunnistettavissa 500-luvulla suosituksi tuleva Herakleen ja Nemean leijonan taistelu. Leijoniksi hyväksyn tutkimuskirjallisuudessa sellaisiksi identifioituneet eläinhahmot. Tarkastelussa sivuutan eräät Kreetalta löytyneet selvästi itämaisten konventioiden mukaan koristellut esineet, sekä esineet, joista ei löydy kunnollisia valokuvia tai rekonstruktiopiirroksia: etenkin korinttilaisen keramiikan osalta tutkielma jää kuvien puutteen vuoksi vaillinaiseksi². Leijonien ja ihmishahmojen välisille yhteenotoille ei ole yksiselitteistä vakiintunutta nimitystä, joka sopisi aiheen kaikkiin kuvauksiin kreikkalaisessa esineistössä, vaan vaihtelevasti puhutaan esimerkiksi leijonataistelusta (eng. *lion battle*) tai leijonanmetsästyksestä. Analyysissä ehdotankin kuva-aineiston jakoa aiheenmukaisiin kategorioihin, jotka osin yhtyvät näihin vakiintumattomiin nimityksiin: kategoriat on tarkoitettu teoreettiseksi apuvälineeksi, eivät lopulliseksi sanaksi kuva-aiheiden tulkinnassa.

Läpi tutkielman pyrin kiinnittämään huomiota sekä kirjallisten mainintojen että esinekuvausten mahdollisiin merkityksiin ja funktioihin omassa esiintymiskontekstissaan. Pohdin myös aineiston suhdetta kreikkalaisten omaan elinympäristöön ja kokemuksiin leijonista sekä aineiston sisäisiä kronologisia suhteita. Lopuksi pyrin vetämään lankoja yhteen hahmottelemalla kokonaiskuvaa kirjallisen aineiston sisältämistä teemoista sekä vertailen yhteenottojen kuvauksia kirjallisuudessa ja kuva-aineistossa pitäen silmällä erityisesti Herakles ja Nemean leijona -aiheen varhaista kehittymistä.

Leijonaa koskevia eläintieteellisiä artikkeleita olen hakenut *Wiley Online Library* -tietokannasta. Antiikin tutkimuksen puitteissa tehdyn leijonatutkimuksen jäljille olen päässyt mm. *APh:n* ja *JSTORin* aineistohauilla sekä *BNP:n*, kommentaarien ja tutkimuskirjallisuuden viitteiden ja bibliografioiden avulla. Antiikin lähteissä esiintyviä leijonamainintoja olen etsinyt *TLG:n* ja *Perseus*

² Kreetalta: esim. kultainen reliefinauha Tekken tholoksesta: Boardman 1967, 68, A-3; pl. 12; Coldstream 1977, 100–101, fig. 32c; pronssinen votiivikilpi Ida-vuoren luolasta (nk. Metsästyskilpi): Kunze 1931, 8–12, no. 6, Taf. 10–20, Beil. 1. Jätän pois myös Ateenassa olevan argoslaisen geometrisen fragmentin: Ahlberg 1971, 34–35, B10, fig. 41.

*Digital Library*n hakusanatoiminnoilla sekä editioiden hakemistoja selaamalla. Kuva-aineistoa olen hakenut katalogeja, kirjallisuutta ja verkkotietokantoja selaamalla.

1.2. Aiempi tutkimus

Varhainen katsaus leijonan luonnon- ja kulttuurihistorialliseen asemaan antiikin Kreikassa sisältyy Otto Kellerin kaksiosaisen antiikin eläinmaailmaa käsittelevän teoksen ensiosaan (1909). Sittemmin leijonia on käsitellyt mm. Robert Sallares yleisesityksessään antiikin ekologiasta (1991). Viimeisten kolmen vuosikymmenen aikana tiedot leijonan muinaisista elinympäristöistä ja alalajeista ovat päivittyneet, kun aiheesta on julkaistu useita eläintieteellisiä artikkeleita, joiden taustalla olevassa tutkimuksessa on yhdistetty paleontologisia, arkeologisia ja geneettisiä menetelmiä (O'Brien *et al.* 1987; Yamaguchi *et al.* 2004; Sommer – Benecke 2006; Barnett *et al.* 2008; Schnitzler 2011; Masseti – Mazza 2013). Kreikan maaperältä arkeologisissa kaivauksissa löytyneitä leijonan luita ei tästä huolimatta ole vielä kattavasti julkaistu kaivausraporteissa. Nojaudun niiden suhteen Nancy Thomasin kahteen artikkeliin (2004; 2014), joissa hän esittelee kirjoittamisaikaan tiedossaan olleet löydöt. Luulöytöjä on tutkinut myös László Bartosiewicz (2009), joka analysoi niitä antiikin kirjallisuuden ja kulttuurihistorian näkökulmasta.

Homeerisista vertauksista on kirjoitettu paljon. Annie Schnapp-Gourbeillonin tutkielma eläinten kuvaamisesta homeerisessa epiikassa (1981) sekä Steven H. Lonsdalen tutkielma *Iliaan* leijona-, paimennus- ja metsästysvertauksista (1990) ovat homeeristen leijonavertausten tutkimuksessa keskeisiä teoksia, joihin pääsin tutustumaan vasta oman tutkielmani viimeistelyvaiheessa. 1990- ja 2000-luvulla on julkaistu myös artikkeleita, jotka käsittelevät nimenomaisesti vertauksia, joiden kohteena on leijona (Edwards 1991; Clarke 1995; Wilson 2002; Alden 2005). Lyriikassa esiintyvien leijonamainintojen tulkinnan kannalta editoriien kommentaarit tarjoavat usein hyödyllisimmät (tai ainoat) lähtökohdat (esim. Bowra 1947; 1961; Campbell 1967; 1991; 1992; van der Weiden 1991).

Leijonan rituaalisia ja uskonnollisia funktioista ovat käsitelleet artikkeleissaan mm. Lillian B. Lawler (1946; 1947; 1952) ja Maja Miziur-Moździoch (2016). Jane Ellen Harrisonin (1922) ja E. R. Doddsin (1951) klassikot ovat myös hyödyllisiä aiheen kannalta, kuten ovat menadismia ja Dionysoksen kulttia käsittelevät artikkelit (Henrichs 1978; Bremmer 1984; Porres Caballero 2013). Herakleesta ja hänen urotöistään on kirjoitettu runsaasti. Esimerkiksi Geoffrey S. Kirkin analyysi aiheesta hänen kreikkalaisia myyttejä käsittelevässä teoksessaan (1974) on yhä kiinnostava. *Kernos suppléments* -sarjassa julkaistu Herakleen urotöitä käsittelevä kokoomateos (Bonnet – Jourdain-Annequin

– Pirenne-Delforge 1998) sisältää useita Nemean leijonan tutkimukselle keskeisiä artikkeleita (mm. Burkert 1998; Boarmann 1998b; Schnapp-Gourbeillon 1998; Parisi Presicce 1998).

Leijonien ja ihmisten yhteenotoista varhaisessa arkeologisessa aineistossa ei nähdäkseni ole julkaistu kattavaa tutkimusta. Sven von Hofstenin monografia (2007) tarkastelee geometrisen ja arkaaisen esineistön kuvauksia kissapedoista saaliseläinten kimpussa. Leijonataisteluaiheen kannalta keskeisiä ovat Frank Brommerin tutkielmat (1953; 1971) ja Susan E. Gibbonsin tohtorintutkielma (1975) Herakleen urotöistä antiikin taiteessa ja kirjallisuudessa, sekä Wassiliki Feltenin *LIMC*-artikkeli (1990) ensimmäisen urotöiden, Nemean leijonan kukistamisen, kuvauksista antiikin esineistössä. Myös Gudrun Ahlberg-Cornell (1992) käsittelee urotöiden kuvausta varhaisessa kreikkalaisessa kuva-aineistossa. Muutoin alla tarkastelemistani esineistä julkaistu tutkimus on melko hajanaista ja epätasaisesti painottunutta: käyttämäni julkaisut löytyvät katalogin bibliografioista.³

1.3. Leijonaan liittyviä kreikankielisiä käsitteitä

Antiikin lähteissä yleisin nimitys leijonalle on λέων (gen. λέοντος). Sanan etymologiaa ei tunneta, mutta se lienee lainasana jostakin seemiläisestä kielestä⁴. Se esiintyy jo mykeneläisajan lineaari B -teksteissä monikon instrumentaalisijassa *re-wo-pi* /*lewontphi*/⁵. *Iliassa* ja myöhemmissä lähteissä esiintyy myös harvinaisempi eepinen leijonaa merkitsevä sana λῆς (t. λῆς), jonka alkuperä on samaten tuntematon⁶. Varhaisimmassa säilyneessä kirjallisuudessa ei 'leijonasta' esiinny erillistä feminiini-muotoa, vaan λέων ja λῆς -sanoja käytetään näemmä niin naaras- kuin urosleijonista, sikäli kuin varhaisessa kirjallisuudessa naarasleijonista edes puhutaan. Naarasleijonaa tarkoittava λέων-sanasta johdettu fem. λέαινα esiintyy ensi kerran 400-luvulla Aiskhyloksella (Ag. 1258) ja Herodotoksella (3,108,4).⁷ Tosin sitä käytetään myös 500-luvulla eläneeksi uskotun Aisopoksen nimissä olevissa faabeleissa (esim. Chambry 194), joiden säilyneiden versioiden ajoitus on kuitenkin epävarma.

³ Mainittakoon myös W. Llewellyn Brownin kattava tutkielma leijonista etruskilaisessa taiteessa (1960).

⁴ Ventris ja Chadwick arvelevat, että sana on saattanut lainautua jonkin anatolialaisen kielen välityksellä, sillä taivutusvartalon /-nt-/ ei vaikuta alun perin kuuluneen sanan juureen: täten sitä ei ole sanassa λέαινα (1959, 346). Itse asiassa lineaari B -kirjoituksessa konsonanttia edeltävä /-nt-/ äänne ei käy lainkaan ilmi, mutta ks. alla.

⁵ PY 243 = Ta708. Kyse on jakkarasta, johon on istutettu norsunluisia leijonankuvia. (Ventris – Chadwick 1959, 344.)

⁶ Beekes 2010, 854, s.v. λῆς.

⁷ Edwards 1991, 75. *Iliassa* Hera kutsuu Artemista leijonaksi, jolloin on luontevaa ajatella hänen tarkoittavan naarasleijonaa: ks. 3.6.1. Sen sijaan *Iliaan* pennuistaan huolehtivat leijonat voivat olla yhtä hyvin uroksia kuin naaraita; niistä käytetään mask. relatiivipronomineja (*Il.* 17,133–135; 18,318–320), ja kuten Lonsdale havainnoi (1990, 44), toista niistä kuvataan ilmeisesti tuuheaharjaiseksi (ῥῦγένειος, *Il.* 18,318) (ks. 3.1). Perinteisesti nämä pentujaan kaitsevat leijonat on silti tulkittu naaraiksi (Konstantinou 2012, 128). Λέαινα < λέων: Beekes 2010, 854, s.v. λέων.

Leijonanpentua kutsutaan tavallisesti muidenkin eläinten pennuista käytetyllä sanalla (ὁ/ἡ) σκύμνος (*Il.* 18,319)⁸. Diminutiivijohdannainen λεοντιδεύς ’leijonanpentu’, esiintyy säilyneessä korpuksessa ensi kerran ilmeisesti 100-luvulla jKr. eläneellä Aelianuksella, joka kuitenkin kertoo jo 200- ja 100-luvuilla eKr. eläneen filologi Aristofanes Byzantionlaisen todistaneen sitä käytetyn⁹. Varhaisissa lähteissä esiintyy λέων-sanan monista johdannaisista ainakin adjektiivi λεόντεος (*Alcm. fr.* 56,1,5) (myk. *re-wo-te-jo* /lewonteois/¹⁰) ’leijonan; leijonamainen’, jota myöhemmin käytetään substantivoina λεοντή (*sc. δορά*) (*Hdt.* 4,8,3; 7,69,1), (run. λειοντή) merkityksessä ’leijonantalja’¹¹. Sanan λεοντή varhaisina synonyymeina käytetään sanapareja δέρμα λέοντος (*Il.* 10,23) sekä ῥινός (t. -όν) λέοντος (*Pi. I.* 6,37). Sana Λέων (myk. *re-wo* /Lewōn/ ?)¹² esiintyy myös erisnimenä.¹³

2. Leijonia itäisellä Välimerellä

Aristoteles (384–322) ja Plinius vanhempi (23–79 jKr.) väittävät leijonia olleen kahta lajia, toinen pyöreämpivartaloinen (στρογγυλότερον, *compactile et breve*), kiharakarvaisempi tai -harjaisempi (οὐλοτριχώτερον, *crispioribus iubis*) ja pelkurimaisempi (δειλότερον), toinen pidempivartaloinen (μακρότερον), kaunis- tai suorakarvainen (εὐτριχον v. εὐθύτριχον¹⁴, *simplici villo*), ja ensin mainittua rohkeampi (ἀνδρειότερον)¹⁵. Heidän kuvauksiaan ei oikein voi yhdistää mihinkään nykyään tunnettuihin olemassa oleviin tai sukupuuttoon kuolleisiin alalajeihin, varsinkaan, kun he eivät kerro alueita, joilla uskoivat kihara- ja suoraharjaisten leijonien eläneen. Toisaalla Aristoteles väittää Syyriassa eläneillä leijonilla (οἱ ... ἐν Συρίᾳ λέοντες) olleen poikkeukselliset poikimistavat (*HA* 579b9–12

⁸ Euripides käyttää σκύμνος-sanaa vertauskuvallisesti ihmisistä: Neoptolemosta kutsutaan Akhilleuksen ’pennuksi’ (*Andr.* 1169–1170), Hermionea Menelaoksen (*Or.* 1213), Helenaa Ledan (*Or.* 1385–1386). Traakialaista kuningas Rhesosta taas kutsutaan Traakian kasvattamaksi pennuksi Euripideen nimissä olevassa tragediassa (*Rh.* 380–381).

⁹ Ael. *NA* 7,47: λεόντων γοῦν σκύμνοι καὶ λεοντιδεῖς ὀνομάζονται, ὡς Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος μαρτυρεῖ (...).

¹⁰ PY 246 = Ta722. Ventris – Chadwick (1959, 408) tulkitsevat sanan mon. instrumentaaliksi, mutta Beekes (2010, 854) translitteroi sen yks. nominatiiviksi /lewonteios/. Puhe on jakkaran koristeena olevista norsunluisista leijonanpäistä.

¹¹ *LSJ*, s.v. λεοντή.

¹² KN X 7663. Ventris – Chadwick 1959, 425.

¹³ Leijonien ohella esiklassisessa kirjallisuudessa puhutaan kissaeläimistä ainakin panttereista eli leopardeista: varhaislähteissä niistä käytetään sanaa πάρδαλις/πόρδαλις (esim. *Il.* 13,103), jonka jälkiosa muistuttaa sanaa λίς/λίς. Alkuosa πάρδος, joka esiintyy ehkä myös itsenäisenä sanana (Ael. *NA* 1,31 [v.l. πάρδαλος]), on Beekesin mukaan laina jostakin tuntemattomasta itämaisestä lähteestä: hän kuitenkin luettelee sanan paralleeleja ainoastaan indoiranilaisissa kielissä. Sanasta λέων on mahdollisesti johdettu myöhemmissä lähteissä esiintyvä sana λεόπαρδος (Gal. *Atr. bil.* 5,134), jonka etymologia kuitenkin on epävarma. Se saattaa toisaalta olla latinan (*pardus*, *leopardus*) kautta tullut lainasana. (Beekes 2010, 848, s.v. λεόπαρδος; 1152, s.v. πάρδαλις.) Λέων-sanan johdannaisista ks. myös Kajava 1999, 40.

¹⁴ Ks. Aristot. *HA* 629b36 (8,44) (ed. Balme 1991), *app. cr.*

¹⁵ Aristot. *HA* 629b33–36 (8,44); Plin. *HN* 8,20.

[6,31])¹⁶, muttei kerro, erosivatko ne muuten muista leijonista. Pliniuksen mukaan mustia leijonia oli ainoastaan Syyriassa¹⁷. Claudius Aelianus (n. 170–n. 235 jKr.) kuitenkin väittää Intiassa eläneillä leijonilla, jotka olivat lajinsa suurimpia, villeimpiä (ἀγριώτατοι) ja raaimpia (θηριωδέστατοι), olleen musta harja (δέρη), joka pörhistyessään (φρίξασα) oli kauhistuttava näky (NA 17,26). Roomalaisajan kirjailijat puhuvat myös gaitulialaisesta leijonasta, joka ainakin runoudessa esiintyy ikään kuin esi-merkkinä erityisen hurjaluontoisesta ja vaarallisesta leijonasta¹⁸. Gaitulialaiset (lat. *Gaetuli*, krk. Γαιτοῦλοι) olivat Libyan ja läntisen Pohjois-Afrikan rannikolla elänyt berberiheimo¹⁹, joiden asuin-seudun lähellä Abinnaksi kutsutun alueen vuoristossa Flavius Philostratus (n. 160–249 jKr.) kertoo Apollonios Tyanalaisen elämäkerrassa (5,1) leijonien saalistaneen.

Tässä luvussa selvitän, mitä tiedetään Euroopassa, etenkin sen kaakkoisosassa, sekä Länsi-Aasiassa ja Pohjois-Afrikassa muinoin eläneistä leijonalajeista. Lisäksi otan esille eräitä kulttuurisia rooleja ja merkityksiä, joita leijonalla oli egyptiläisten ja Lähi-idän sivilisaatioiden parissa. Sen jälkeen käsittelen Kreikan maaperällä eläneitä leijonia koskevaa todistusaineistoa.

2.1. Leijonan muinaishistoriaa

2.1.1. Luonnonvaraiset leijonalajit Kaakkois-Euroopassa²⁰

Leijona (*Panthera leo*) on kissaeläimiin (*Felidae*) kuuluva suurikokoinen lihansyöjä, joka nykyään elää luonnonvaraisena vain Saharan eteläpuolisessa Afrikassa sekä suojeltuna Girin kansallispuistossa Luoteis-Intiassa²¹. *Panthera*-suku, johon kuuluvat myös mm. tiikeri (*P. tigris*) ja leopardi eli pantteri (*P. pardus*)²², lienee saanut alkunsa plioseenikaudella noin 3–4 miljoonaa vuotta sitten Itä-Afri-

¹⁶ Vrt. kuitenkin Aristot. *Gen. an.* 750a32–b2; 760b22–25.

¹⁷ HN 8,27: (...) leonum (sc. color est) tantum in Syria niger.

¹⁸ Mm. Verg. *Aen.* 5,351: tergum Gaetuli immane leonis, ”gaitulialaisen leijonan valtava talja”; Hor. *Carm.* 1,23,9–12: Atqui non ego te tigris ut aspera / Gaetulusve leo frangere persequor: / tandem desine matrem / tempestiva sequi viro. ”Mutten kuin raaka tiikeri tai leijona gaitulialainen sua riennä musertamaan: jätä jo äitisi huoma, seuraa kypsää makua.”

¹⁹ Huß 2006.

²⁰ Holoseenikaudella Euroopassa oli leijonan lisäksi luultavasti neljä luonnonvaraista kissaeläinlajia. Ainakin rautakaudelle saakka Kreikassa eli metsäkissa (*Felis silvestris*). Pohjoisempana, mm. Krimillä, Tonavan varrella ja Italiassa oli myös ilveksiä (*Lynx lynx* ja *L. pardinus*). Ei tiedetä, selvisikö leopardi (*Panthera pardus*) luonnonvaraisena preboreaali- ja boreaalikauden (9600–7000) yli. Tältä ajalta siitä on vielä merkkejä Kreikassa, mutta myöhemmistä subfossiileista ainakin Colosseumilta ja hellenistisestä Olbiasta löydetty lienevät muualta tuoduilta yksilöiltä. (Sommer – Benecke 2006, *pass.*) Antiikintutkimuskirjallisuudessa on elänyt virheellinen käsitys, jonka mukaan Kreikassa olisi holoseenikaudella elänyt harjaton leijonalaji (esim. Edwards 1991, 36, n. 43. Ks. Alden 2005, 336, n. 17; Thomas 2004, 189; 2014, 376). Holoseenin *P. leo* -uroksilla on kuitenkin perinnölliset valmiudet kasvattaa harja (ks. alla).

²¹ Yamaguchi *et al.* 2004, 329; Schnitzler 2011, 220–221.

²² Kitchell 2014, s.v. ’Panther’, 147.

kassa. Samalla alueella erkani plioseenin lopulla *P. leo* omaksi lajikseen. Vanhimmat tunnetut leijonafossiilit ovat peräisin Olduvain rotkosta Tansaniasta noin 1,87–1,7 miljoonan vuoden takaa. Plioseenia seuranneen pleistoseenin aikana leijona levittäytyi laajalti Afrikassa ja Euraasiassa: migraatio oli runsainta luultavasti viileinä kausina trooppisten sademetsien tehdessä Afrikassa tilaa avoimille kasvillisuusalueille kuten aukeille metsille ja ruohikkotasangoille, jotka tarjosivat uusia elinympäristöjä myös leijonien saalistamille suuri- ja keskikokoisille kasvin syöjille. Pohjoisessa Euraasiassa leijona asutti jäätiköitymisten aikana levittäytyneet arot, joilla eli runsaasti muitakin suuria nisäkkäitä, niin sanottua pleistoseenin megafaunaa. Juuri runsas saalis saattoi houkutella hyvinkin erilaisiin ilmasto-oloihin sopeutuvia leijonapopulaatioita muuttamaan kauas lajin syntysijoilta.²³

Noin 600 000 vs. erkanivat Afrikassa toisistaan kaksi leijonan alalajia. Toisesta, *P. leosta*, polveutuivat Aasiassa ja Afrikassa holoseenikaudella tavatut alalajit, joihin nykyään elävät leijonat kuuluvat. Toinen oli sittemmin sukupuuttoon kuollut kookas *P. leo fossilis*, jota osa tutkijoista pitää varsinaisesta leijonasta (*P. leo*) erillisenä *Panthera*-suvun kissaeläinlajina. Viimeistään 500 000 vs. *P. l. fossilis* oli asettunut Manner-Eurooppaan ja Britanniaan, jossa siitä tuli myöhäispleistoseenikaudella eläneen ns. eurooppalaisen luolaleijonan (*P. l. spelaea*) kantalaji.²⁴ Luolaleijonakannan uskotaan olleen harjaton, sillä sellaisena myöhäispaleoliittisen kauden (n. 50 000–11 500 vs.) eurooppalaiset ikuistivat sen kalliomaalauksiin ja veistoksiin²⁵. Kreikassa luolaleijonan fossiileita on löydetty Petralonan luolasta Khalkidikeen niemimaalla, Kleidin (Klithi) luolasta Luoteis-Kreikassa, Dioksen luolastosta Lakoniassa sekä Brauronista (nyk. Vravrona) Attikan itärannikolla²⁶.

²³ Yamaguchi *et al.* 2004, 331–332; 335–336; Sallares 1991, 401. Sallares (*loc. cit.*) uskoo saaliin saatavuuden olleen ilmasto-oloja merkittävämpi tekijä leijonan levinneisyyden kannalta. Saaliseläimet ovat toki voineet olla leijonaa alttiimpia muutoksille ilmastossa ja elinympäristössä.

²⁴ Sommer – Benecke 2006, 14; Yamaguchi *et al.* 2004, 331–332. Nykyleijonaa pleistoseenin kissaeläimistä erillisenä lajina pitävät ovat ottaneet käyttöön tieteellisistä nimistä muodot *Panthera fossilis* ja *Panthera spelaea* (Masseti – Mazza 2013, 66–67; vrt. Sommer – Benecke 2006, 14: '*spelaea*-group' ja '*leo*-group'). *P. l. fossilis*en ja siitä polveutuneiden alalajien levinneisyys ulottui keski- ja myöhäispleistoseenin aikana Afrikasta ja Euraasiasta aina Etelä-Amerikan pohjoisosiin, kattaen laajemman alueen kuin yhdenkään toisen suurikokoisen maalla eläneen nisäkkään levinneisyys on ihmistä lukuun ottamatta koskaan kattanut (Yamaguchi *et al.* 2004, 331–334).

²⁵ Yamaguchi *et al.* 2004, 337. Paleoliittinen eli vanhempi kivikausi on arkeologinen nimitys geologisen pleistoseenin (ns. viimeisimmän ”jäääkauden”) kanssa kutakuinkin samanaikaiselle ajanjaksolle. Molempien katsotaan alkaneen n. 2,6–2,5 milj. vs. ja päättyneen mannerjäätikön alkaessa vetäytyä n. 11 600 vs., joskin toisissa lähteissä pleistoseenin alku ajoitetaan vasta n. 1,75 milj. vs. Pleistoseenia seurannut lämmin kausi holoseeni jatkuu edelleen. Sen alkuun ajoittuvat mesoliittinen eli keskinen sekä neoliittinen eli myöhäinen kivikausi, joiden kestot vaihtelivat alueittain.

²⁶ Thomas 2014, 382, n. 39. Luolaleijonan luita on raportoitu myös Arkadian Megalopoliista, mutta näiden kuuluminen luolaleijonalle on kyseenalaistettu (*ibid.*). Myös Attikan Pikermistä löydettyjen pleistoseenia varhaisempien fossiilien joukossa on jonkin tunnistamattoman suurehkon kissaeläimen luita (Theodorou *et al.* 2010, 117). Ilmeisesti juuri nämä ovat niitä ”leijonanluita”, joita sieltä 1800-luvun puolivälissä raportoitiin löydetyn (Thomas 2004, 190, n. 162).

Mannerjäätikön vetäytyessä vähitellen pleistoseenin lopulla vaikuttaa luolaleijona hävinneen megafaunan joukkosukupuuton myötä n. 8000 eKr. mennessä²⁷. Leijona ei silti kadonnut Euroopan luonnosta lopullisesti. Vanhimmat tunnetut leijonan subfossiilit eli holoseenin jäänteet ovat peräisin Iberian niemimaalta ajalta 9600–7000. Ne eivät luultavasti kuulu luolaleijonalle vaan sen Pohjois-Afrikasta tulleelle sukulaiselle, historiallisella ajalla eläneiden *P. l. persican* ja/tai *P. l. leon* kantamuodolle (ks. 2.1.2).²⁸ On mahdollista, että pieni luolaleijonakanta säilyi uuden lajin saapumiseen asti ja sulautui siihen²⁹. Tulokkaat lienevät olleet edeltäjiään keskimäärin pienempiä ja hentorakenteisempia³⁰. Niiden tunnusomainen piirre oli urosten näyttävä harja. Ne elivät ja saalistivat laumoissa, mikä saattoi kuulua luolaleijonienkin käyttäytymiseen, mutta erotti ne tiettävästi muista kissaeläimistä.³¹ Neoliittisella kivikaudella viimeistään 7000–5500 uusi laji levittäytyi Aasiasta Balkanin ja Mustanmeren rannikoille kenties Bosporinsalmen kautta. Kreikan pronssikaudelta (3000–1100) alkaen leijonien määrä koko Euroopassa näyttää jälleen vähentyneen. Ei ole selvää, milloin alueelliseen sukupuuttoon johtanut kehitys tuli päätökseen, mutta kirjallisten lähteiden perusteella leijonia uskotaan eläneen yhä Kreikan klassisella kaudella Itä-Balkanilla silloisen Traakian ja Makedonian alueella.³² Kyse on jo voinut olla yksittäisistä populaatioista. Dion Khrysostomos (n. 40–120 jKr.) kirjoittaa Makedoniassa ja muualla Euroopassa aiemmin asuneiden leijonakantojen hänen päiviinsä mennessä hävinneen³³. Ajanlaskun alun jälkeiseltä ajalta ei tunneta myöskään paleontologisia todisteita luonnonvaraisista leijonista Euroopassa³⁴. Manner-Kreikan vastarannikoilla tilanne oli toinen.

²⁷ Yamaguchi *et al.* 2004, 329. Yamaguchi *et al.* (2004, 337) torjuvat aiemmin esitetyn ajatuksen, että luolaleijona olisi selviytynyt Balkanilla ja Vähässä-Aasiassa historiallisiin aikoihin saakka.

²⁸ Sommer – Benecke 2006, 14. Thomas (2004, 191, n. 172; 2014, 376) uskoo Kreikassa ja muualla Kaakkois-Euroopassa löydettyjen luiden kuuluneen nimenomaan *P. l. persicalle*. Hänen mukaansa se eroaa *P. l. leosta* vain sillä tavalla, että se on toisinaan viimeksi mainittua pienempi.

²⁹ Yamaguchi *et al.* 2004, 339. Yamaguchi *et al.* ehdottavat, että nykyleijona saattoi saapua Eurooppaan jo myöhäispleistoseenin aikana, jolloin paikallinen luolaleijonakanta oli vielä olemassa (*id.* 338–339).

³⁰ Masseti – Mazza 2013, 67.

³¹ Yamaguchi *et al.* 2004, 330; 336–338.

³² Sommer – Benecke 2006, 15; Schnitzler 2011, 229–230. Antiikin kirj. lähteistä ks. 2.2.2. Traakian, Makedonian, ja Pohjois-Kreikan rajaalueet vaihtelivat historian saatossa huomattavasti. Niinpä pyrin käyttämään näistä alueista kulloisenkin antiikin lähteen käyttämää nimitystä ja mahdollisuuden mukaan määrittelemään kulloisenkin sijainnin tarkemmin esim. maantieteellisen ja kaupunginnimien avulla. Puhuessani Makedoniasta löydetystä luista tarkoitan Makedonialla nyky-Makedoniaa, Traakiassa nyky-Traakiaa. Toivon välttäneeni pahimmat kömmähdykset toponymien käytössä.

³³ Dion. Chrys. 21, 1–2: Ἡ δεινὸν λέγεις, εἰ ὥσπερ φυτόν τι ἢ ζῷον ἐκλελοίπασι τῷ χρόνῳ οἱ καλοὶ, οἷον δὴ φασὶ τοὺς λέοντας παθεῖν τοὺς ἐν τῇ Εὐρώπῃ· οὐ γὰρ ἔτι αὐτῶν εἶναι τὸ γένος· πρότερον δὲ ἦσαν καὶ περὶ Μακεδονίαν καὶ ἐν ἄλλοις τόποις. (...) (”Puhut todellakin kauheita, jos kauniit ihmiset ovat kuolleet pois ajan saatossa kuin jokin kasvi tai eläin, niin kuin sanotaan Euroopassa eläineille leijonille käyneen. Enää niiden kantaa ei näet ole olemassa, vaikka ennen niitä oli sekä Makedonian ympäristössä että muissakin paikoissa [...].”)

³⁴ Schnitzler 2011, *pass.*, erit. 226; 228.

2.1.2. Leijonan alalajit Lähi-idässä, Anatoliassa ja Pohjois-Afrikassa

Historialliselle kaudelle tultaessa oli harjallinen *P. leo*, jota kutsuttakoon nykyleijonaksi erotuksena luolaleijonasta, syrjäyttänyt harjattoman sukulaisensa Afrikassa ja läntisessä Euraasiassa³⁵. Pohjois-Afrikan, Lähi-idän ja Anatolian asutti haara, joka oli eriytynyt Saharan eteläpuoliseen Afrikkaan levittäytyneistä leijonista viimeistään noin 203 000–74 000 vs.³⁶. Ennen pitkää, kenties seurauksena Niilin suiston sivilisaation kehittymisestä³⁷, ajautuivat Aasiassa ja Pohjois-Afrikassa eläneet populaatiot erilleen ja kehittyivät toisistaan niin poikkeaviksi, että voidaan puhua kahdesta alalajista, Länsi-Aasiassa eläneestä aasianleijonasta (*P. l. persica*) sekä Pohjois-Afrikassa eläneestä, Atlas-vuorten mukaan nimetystä atlasleijonasta (*P. l. leo*)³⁸. Leijonan varhaista levinneisyyttä koskevassa tutkimuskirjallisuudessa näitä alalajeja käsitellään usein yhdessä, ilmeisesti koska niitä on hankalaa erottaa toisistaan vanhojen jäänteiden ja kuvausten perusteella³⁹. Koska leijona voi vaelttaa pitkiä matkoja lyhyessäkin ajassa, saattoi leijonakanta pysyä laajalla alueella kauan geneettisesti varsin yhtenäisenä⁴⁰. On myös vaikeaa sanoa, missä määrin antiikin leijonat muistuttivat myöhempinä aikoina eläneitä jälkeläisiään, etenkin, kun niistä polveutuviksi uskotut nykykannat ovat 1800-luvulla rajusti lisääntyneen metsästyksen, kiinnioton ja ihmisten aikaansaaman elinalueiden tuhon seurauksena ajautuneet sukupuuton partaalle. Tutkimusvaikeudet eivät liity ainoastaan perimän tai ulkoisten piirteiden vertailuun, vaan myös leijonille luonnonoloissa ominaisen käyttäytymisen havainnoinnille on huomattavia rajoitteita.⁴¹ Mainittakoon silti joitakin nykyisin elävien leijonien keskeisiä ominaisuuksia sekä aasian- ja atlasleijonaa nykyään erottavia tunnuspiirteitä.

³⁵ Yamaguchi *et al.* 2004, 338. Yamaguchi *et al.* käyttävät käsitettä *modern lion* juuri tässä merkityksessä (*pass.*).

³⁶ Schnitzler 2011, 221; vrt. Yamaguchi *et al.* 2004, 338: yhteinen esivanhempi n. 320 000–190 000 vs.; O'Brien *et al.* 1987, 114: n. 100 000 vs. Joskus on esitetty, että holoseenin nykyleijonapopulaatiot kehittyivät usealla alueella aiemmista pleistoseenipopulaatioista (*multi-regional model*). Yamaguchin ja kumppaneiden *latest wave* -hypoteesin mukaan nykyleijona levittäytyi yhdeltä alueelta korvaten aiemmat kannat. He eivät ota kantaa siihen, missä nykyleijonan alkuperäiskanta eli. (Yamaguchi *et al.* 2004, 338 *et pass.*)

³⁷ Barnett *et al.* 2008, 11. Vrt. Yamaguchi *et al.* 2004, 334. Schnitzler (2011, 211) tyytyy toteamaan *P. l. leo* ja *P. l. persican* eriytyneen toisistaan joskus n. 74 000 vs. jälkeen.

³⁸ Schnitzler 2011, 211. Atlasleijonasta käytetään myös eng. nimeä *Barbary lion*. Se juontune Pohjois-Afrikan rannikolla seilanneiden merirosvojen, barbareskien nimestä. Suomeksi käännettynä nimeä näkee muodoissa barbari- ja barbaarileijona. En tiedä, viittaako Daniel Katzin novellikokoelman *Berberileijonan rakkaus* (2008) nimi tähän leijonalajiin. Antiikin 'gaitulialaiset leijonat' saattoivat olla atlasleijonia.

³⁹ Mutta ks. Thomas 2004, 191, n. 172; 2014, 376 ja yllä.

⁴⁰ Yamaguchi *et al.* 2004, 329.

⁴¹ Aasianleijona elää nykyään ainoastaan suojeltuna Girin metsässä Intiassa; atlasleijonia tai niistä ja muista alalajeista polveutuvia vain eläintarhoissa. Tietoa näiden uhanalaisten lajien aiemmasta levinneisyydestä, ulkonäöstä ja käyttäytymisestä luonnonvaraisissa oloissa saadaan mm. vanhoista silminnäkijäkuvauksista: ks. esim. Schnitzler 2011, *pass.*

Leijonat sopeutuvat monenlaisiin ilmasto- ja ympäristöoloihin⁴². Niitä eli aiemmin mm. aavikoilla, aroilla, merenrannikoilla, metsissä, vuoristoissa, ja jokien ja järvien tulvatasangoilla⁴³. Muiden kissaeläinten tavoin leijona voi olla aktiivinen vaihtelevina vuorokaudenaikoina, mutta suurimman osan ajasta se huilaa⁴⁴. Laumat koostuvat vaihtuvan kokoisesta joukosta yhdessä eläviä ja metsästäviä sukulaisnaaraita, näiden pennuista sekä yhdestä tai useammasta hallitsevasta uroksesta. Sekä naaras- että urosleijonat voivat liikkua ja metsästää yksinäänkin. Luonnonvaraisten leijonien saalis on tyypillisesti suurta: siihen voi kuulua villejä sorkka- ja kavioläimiä, kotieläimiä sekä ihmisiä.⁴⁵ Leijonan saalistustapaan kuuluu vaaniminen; laumassa uros antaa yleensä naaraiden hoitaa saalistamisen⁴⁶. Naaras saattaa kätkeä vastasyntyneet pentunsa poissa ollessaan suojaisaan paikkaan⁴⁷.

Aasianleijona ja atlasleijona muistuttavat kovasti toisiaan, mutta eräiden morfologisten piirteiden perusteella ne voidaan usein erottaa. Nykyisillä aasianleijonilla on usein vatsan alla näyttävä ihopoi- mu tai -laskos. Atlasleijonan harjan taas ajatellaan olevan aasianleijonan harjaa keskimäärin tuuheam- pi ja suurempi.⁴⁸ Harjan ulkonäköön tosin vaikuttavat monet tekijät, kuten leijonan ikä⁴⁹, ravitseminen ja elinympäristön ilmasto-olot: ainakin nykyään Euroopan leveysasteilla elävillä leijonilla harja kas- vaa suuremmaksi kuin niiden kuumemmilla vyöhykkeillä elävillä lajitovereilla⁵⁰. Vastaavasti voisi kuvitella harjojen kasvavan usein korkeissa vuoristoissa verrattain tuuheiksi. Näiden ulkoisten piirtei-

⁴² Sommer – Benecke 2006, 7.

⁴³ Schnitzler 2011, 238–239. Aavikot: Sahara, Lähi-itä; arot: Anatolia, nyk. Irak; merenrannikot: Pohjois-Afrikka, Levantti, Kreikka; metsät: Itä-Eurooppa, Välimeren seutu; trooppiset metsät: Intia, nyk. Pakistan; vuoristot: monin paikoin; jokien tulvatasangot: Kreikka, Mesopotamia, Keski-Aasia, Indus; järvien (t. ainak. järven): Vanjärvi.

⁴⁴ *Lions* 1998/2004: aktiivisuus vaihtelevina vuorokaudenaikoina: *pass.*; huilailu: 15:56 min *et pass.* *Lions*-videon leijonat elävät savannilla Botswanassa, välimerellistä kuumemmassa ilmastossa, joten niiden vuorokausirytmiksi saattaa olla erilainen kuin antiikin leijonien. Kissaeläimiä pidetään hämäräaktiivisinä, mutta videon leijonat metsästävät toistuvasti öisin (19:22 *et pass.*). Pienet pennut kuitenkin nukkuvat yöllä, niitä koko päivän hoivanneen emon metsästäessä: 32:15 min. Aigeianmeren alueella leijonat ehkä olivat aktiivisempia hämärän aikaan kuin yöllä. Myös saaliin rytmi lienee vaikuttanut leijonien rytmiin. (Ainakin kotikissan vuorokausirytmiksi mukautuu joustavasti ympäristön olosuhteisiin.) Girin kuivassa metsässä nykyään elävät aasianleijonat hakeutuvat, Botswanan leijonien tavoin, päivän kuumimpana aikana kosteisiin ja/tai varjosiin paikkoihin (Schnitzler 2011, 239).

⁴⁵ Yamaguchi *et al.* 2004, 335; Schnitzler 2011, 239. Erit. iäkkäämmät urokset viettävät usein paljon aikaa omissa oloissaan (*Lions* 1998/2004, 17:54 min). Leijonat ovat silti hyvin sosiaalisia, ja pennut kiintyvät myös isäänsä (*id.*, 17:23 min). Lauman johtoon päässyt uros saattaa kuitenkin tappaa edeltäjiensä pennut (*id.*, 2:22).

⁴⁶ *Lions* 1998/2004: vaaniminen: 5:32 min; naaras saalistaa: 2:05 min *et pass.*

⁴⁷ *Lions*-videolla (1998/2004, 29:24 min) emo vie pentunsa suojaisaan joenuomaan leikkimään. En ole löytänyt luotettavaa lähdettä, jossa kerrottaisiin, onko leijonilla missään ollut tapana asua luolissa.

⁴⁸ O'Brien *et al.* 1987, 110. Atlasleijonille kasvaa toisinaan korvat peittävä harja, aasialeijonille, joilla korvienvälinen harjankasvu (päälaella) tapaa olla vähäisempää, tällaista ei tiettävästi ole tapahtunut (*ibid.*).

⁴⁹ O'Brien *et al.* 1987, 110–111.

⁵⁰ Yamaguchi *et al.* 2004, 337. Perinnöllisyystieteessä erotetaan toisistaan genotyyppi ja fenotyyppi. Genotyyppi merkitsee elion geeniperimää, fenotyyppi ilmiänsä, joka on genotyypin ja ympäristön olosuhteiden yhteistulos. Esim. erilaisissa ilmasto-oloissa elävien leijonapopulaatioiden välillä voi ilmetä vaihtelua fenotyypissä (mm. harjan tai lauman koko) ilman, että yksilöiden genotyypit poikkeaisivat merkittävästi toisistaan. Ks. Yamaguchi *et al.* 2004, 330–331.

den sekä Aristoteleelta ja Pliniukselta säilyneiden lajikuvausten välillä saattaa olla jokin etäinen yhteys, mutta sen luonteen selvittäminen jäänee arvailujen varaan. Arkeologisen esineistön leijonakuvien analysointi lajipiirteitä silmällä pitäen saattaisi kuitenkin tuottaa tulosta, etsittiinpä siitä atlas- ja aasianleijonaa tai suora- ja kiharaharjaista alalajia. Samalla saisimme ehkä näkökulmia siihen, kuinka luonnossa eläneiden leijonien havainnointi, taiteen konventiot ja tieteilijöiden teoksista luetut kuvaukset suhteutuivat toisiinsa ja antiikin ihmisten leijonakuvan rakentumiseen.

2.1.3. Leijonan kulttuurihistoriaa

Jo kauan ennen Pliniuksen ja Aristoteleen eläintutkimuksia kehittyi Egyptissä ja Mesopotamiassa leijonan ja ihmisen välille suhde, josta välittyi kreikkalaiseen kulttuuriin vaikutteita ensin myöhäispronssikaudella ja sittemmin antiikin ajalla. Ne ulottuvat leijonien kuvaamisesta taiteessa ja kirjallisuudessa leijonille annettuihin merkityksiin ja jopa niiden kohteluun. Niin Egyptissä kuin Lähi-idässä leijona liitettiin läheisesti hallitsijan persoonaan.⁵¹ Assyriassa leijonaa ihailtiin voimakkaana eläimenä, johon kuningas vertauskuvallisesti samastettiin. Toisaalta se symboloi uhkaa valtakunnan järjestykselle, jonka puolustaminen oli eräänlaisen 'hyvän paimenen' roolin omaksuneen kuninkaan velvollisuus. Keski- (n. 1390–1076) ja uusassyrialaisilla (n. 935–609) hallitsijoilla olikin etuoikeus metsästää leijonia ja pitää niitä vangittuina.⁵² Uusassyrialaisella ajalla leijonia pidettiin muiden villieläinten ohella hallitsijan villieläinpuistoissa seremoniallista, ns. kuninkaallista metsästystä varten, jolla osoitettiin kuninkaan mahti ja kyky kukistaa vihollisensa. Tällöin leijona vertautui hallitsijan sotilaallisiin vastustajiin. Myöhemmin persialaisten akhaimenidien ja sassanidien dynastiat jatkoivat metsästyspuistojen (kr. παράδεισος) ja kuninkaallisen metsästyksen perinnettä.⁵³ Niin assyrialaisissa kuin persialaisissa taiteissa leijona oli suosittu aihe. Itämaisia hallitsijoita ehkä jäljitellen, ehkä myös

⁵¹ Ks. Schnitzlerin (2011) kooste Välimeren alueen ja Mesopotamian leijonia koskevista paleontologisista, kirjallisista ja kuvallaisista holoseenikaudelta. Luonnontieteellisestä painotuksesta huolimatta artikkeli on kiinnostava myös kulttuurihistorian näkökulmasta. Leijonan merkityksestä muinaisen Lähi-idän kuninkaille ks. Cassin 1981.

⁵² Fischer 2006. Mesopotamialaisia hallitsijoita kutsuttiin arvonimellä 'paimen', mikä kuvasti paimenia kohtaan tunnettua arvostusta ja heidän merkitystään sikäläisessä yhteiskunnassa (Renger 2006). Vrt. Agamemnonista ja muista Troijan sodan päättäjistä käytetty homeerinen epiteetti ποιμήν λαῶν (esim. *Il.* 2,243).

⁵³ Galter 2006. Assyrialaishallitsijat metsästivät leijonia vaunuista käsin, ratsain ja jalan (*ibid.*). Vars. metsästys tapahtui areenalla (*ambassu*) juhlatilaisuuksissa, joissa saattoi olla yleisöä (Alden 2005, 340–341); en tiedä, metsästävätkö assyrialaishallitsijat myös puistoissaan, vai olivatko ne lähinnä eläinten säilytystä ja/tai kasvattamista varten. Ksenofon (*An.* 1,2,7; *Cyr.* 1,3,14) kuitenkin kertoo Kyyroksen metsästäneen villieläimiä suuressa metsästyspuistossa. Kyyros metsästi ratsain ilm. pikemmin pedagogisena harrastuksena kuin seremoniallisena toimena (ainakin nuoruudessaan), harjoittaakseen itseään ja hevosiaan (ὁπότε γυμνάσαι βούλοιο ἐαυτὸν τε καὶ τοὺς ἵππους, *An.* 1,2,7). Kuninkaallisesta metsästyksestä ja assyrialaishallitsijoiden ja akhaimenidien suhteesta leijonaan ks. myös Alden 2005, 340–342.

makedonialaisia perinteitä noudattaen, innostui Aleksanteri Suurikin leijonajahdistä⁵⁴. Heprealaisille leijona oli Juudan kuninkaallisen sukuheimon tunnuseläin; se esiintyy usein *Vanhassa testamentissa* ja juutalaisessa symboliikassa. Danielin kirjassa, jonka tapahtumat ajoittuvat 500-luvulle, eräs meedialaiskuningas Dareios heittäää Juudan heimoon kuuluvan Danielin yöksi leijonien ”luolaan”: hurskaana miehenä tämä selviää koettelemuksesta vahingoittumattomana⁵⁵.

Egyptiläisten, intialaisten, ja numidialaisten hallitsijoiden sekä karthagolaisylimystön kerrotaan pitäneen kesyjä leijonia, minkä tavan Ptolemaiosten dynastia ja Rooman keisarit sittemmin omaksuivat⁵⁶. Egyptissä leijonanmetsästys oli muinoin osa kuninkaallisia riittejä ja hallitsija voitiin kuvata leijonana. Leijonanhahmoisia tai -päisiä olivat myös eräät egyptiläiset jumalat ja jumalattaret, kuten Bastet ja demonien ja Auringon jumalatar Sekhmet⁵⁷. Idässä leijona oli mesopotamialaisen sodan ja rakkauden jumalatar Ishtarin eli Inannan ja hänen syyrialaisvastineensa Astarten attribuutti. Idän demoneista ja henkiolennoista monet olivat leijonan ja muiden eläinten hybridejä, kuten *Gilgamesh*-eepoksen leijonankasvoinen hirviö Humbaba. Kreikkalaisille tutuiksi tulivat kotkanpäinen ja leijonankehoinen siivekäs griippi eli aarnikotka, sekä Egyptistä omaksuttu, Kreikassa yleensä naispuolinen sfinksi, jolla oli siivet, ihmisen pää ja toisinaan rinnat. Apotropaisina hahmoina leijona ja leijonahybridit, Egyptissä ja Anatoliassa myös sfinksi, olivat läsnä porttien sekä temppelien ja palatsien sisäänkäyntien koristelussa ja yksityistalojen kynnysten alle haudatuissa leijonafiguuriineissa.⁵⁸

Sekä babylonialaiset että egyptiläiset näkivät varhain yötaivaalla leijonan mukaan nimeämänsä tähdistön, joka sijaitsi luultavasti kutakuinkin samalla suunnalla kuin kreikkalaisten ja roomalaisten tähtikartoista nykyaikaan periytynyt *Leo*. Babyloniassa Aurinko oli sikäläisessä Leijonan tähdistössä kesäpäivänseisauksen aikaan⁵⁹. Egyptissä leijonaa pidettiin solaarisena eläimenä, ehkä siksi, että Aurinko siirtyi Leijonaan kesän kuumimpana aikana (Ael. NA 5,39; 12,7). Samoihin aikoihin loppukesästä sattui Siriuksen, egyptiläisten Sothiksen, heliakkinen nousu, joka merkitsi Niilin tulvien alka-

⁵⁴ Plut. *Alex.* 40,3–4; 73,3. Xen. (*loc. cit.*) kertoo Kyyroksen metsästäneen villieläimiä ratsain: myös Aleksanteri Suuri oli tapana kuvata ratsain niin sotimassa kuin leijonametsäällä.

⁵⁵ *Dan.* 6,17–24. En ole ottanut selvää heprankielisen alkutekstin ”luolaksi” tavallisesti suomennetusta sanasta, mutta *Septuagintassa* käytetään termiä λάκκος, *Vulgatassa lacus*, ’kuoppa; säiliö, allas’. Kyseessä on ehkä pikemmin jonkinlainen monttu kuin luola; se on ilmeisesti melko syvä, koska Daniel täytyy nostaa sieltä pois. Leijona mainitaan *Vanhassa testamentissa* yhteensä 135 kertaa (Schnitzler 2011, 230).

⁵⁶ Keller 1909, 29–30. Ks. myös Ael. NA 5,39.

⁵⁷ Fischer 2006.

⁵⁸ Fischer 2006. Σφίγξ on kreikkalaisten käyttämä nimitys egyptiläisestä olennosta, joka alkuaan esitti hallitsijaa leijonanvartaloisena. Sfinksin ulkomuodosta ks. Seidlmeyer 2006.

⁵⁹ Condos 1997, 127.

mista⁶⁰. Egyptin Heliopoliissa, auringonjumalan kulttikeskuksessa, pidettiin kreikkalaisroomalaisella ajalla pyhiä leijonia⁶¹. Leijonan tähdistön kirkkain tähti, roomalaisilta periytyvältä nimeltään *Regulus* 'Pieni kuningas' (*α Leonis*; kr. Βασιλίσκος), oli jo babylonialaisille 'kuninkaan tähti'⁶². Kreikkalaiset ja roomalaiset ajattelivat sen sijaitsevan eläinkuvion rinnan tai sydämen kohdalla^{63,64}.

Anatolian pronssi- ja rautakautiset kulttuurit saattoivat suhtautumisessaan leijonaan ottaa mallia Egyptin ja Lähi-idän sivilisaatioilta. Heetinkielisissä kuningasta koskevissa rituaaliteksteissä kuvailaan ilmeisesti riittejä, joissa käytettiin leijonien ruumiinosia⁶⁵. Anatoliassakin leijonilla tai niiden kuvilla lienee ajateltu olleen jotakin tiettyä paikkaa, kuten hautaa tai kaupunkia, suojelevaa vaikutusta: eräiden sikäläisten kaupunkien linnoitusmuureissa, esimerkiksi heettien pääkaupungissa Hattusassa (nyk. Boğazköy), oli näet – aivan kuten Mykenessä – yhden tai useamman kivileijonaparin vartioima ”leijonaportti”. Myös palatsien sisäänkäyntejä vartioivat toisinaan leijonaveistokset.⁶⁶ Leijonan kaupunkien suojelevasta funktiosta lienee muistumia Herodotoksen (1,84,3) kertomassa tarussa, jonka mukaan Kreikan arkaaisella kaudella lyydialaisten pääkaupunkina olleen Sardiin akropoliin valloittaminen oli aikoinaan tehty lähes mahdottomaksi kantamalla leijonaa sen muureja pitkin⁶⁷. Tarujen ohella Anatoliasta kantautui kreikkalaisille kuvataiteellisia vaikutteita, kuten tapa kuvata heidän

⁶⁰ Egyptiläinen eläinrata tunnetaan huonosti. En ole löytänyt luotettavaa lähdetä, josta selviäsi, yhdistettiinkö tulvat sikäläiseen tai kreikkalaisroom. Leijonaan. Asiaa mutkistaa tasauspisteiden prekessio, jonka vuoksi tähdistöt, joissa Aurinko kunakin vuodenaikana on, vaihtuvat ajan saatossa. Näin ollen, vaikka hell. ja room.-ajalla Aurinko oli *Leossa* elokuussa Niilin tulvien alun aikoihin, pronssikaudella muinaisten valtakuntien aikaan näin ei välttämättä ollut. Samoin lienee selitettävissä se, että babylonialaisten eläinradassa kesäpäivänseisaus tapahtui Leijonan tähdistössä, myöhemmässä hellenistisroomalaisessa astronomiassa Kravun. Leijona oli silti hellenistisroom. astrologiassa Auringon ”hallitsema” merkki. Aelianuksen mukaan egyptiläiset yhdistivät leijonan (tähtimerkin?) etuosan tuleen, takaosan veteen (*NA* 12,7).

⁶¹ Ael. *NA* 12,7. Aelianus mainitsee myös Leontopoliin (*ibid.*), muttei ole aivan selvää, koskeeko hänen kuvauksensa egyptil. temppelissä pidetyistä leijonista Leontopolista vai yleisesti Egyptiä. Heliopoliin leijonista hän kertoo erikseen.

⁶² Condos 1997, 127.

⁶³ Gem. 3,5; Hyg. *Astr.* 3,23. Geminuksen mukaan tähteä kutsuttiin myös 'Leijonansydämeksi', Καρδία Λέοντος (*ibid.*).

⁶⁴ Ranskalainen kirjallisuudentutkija Jean Richer alkoi 1950-luvulla kehittää teoriaa astrologisen symbolismin ilmenemisestä esihistoriallisen ja antiikin Kreikan topografiassa ja maisemaan liittyneessä taiteessa ja arkkitehtuurissa. Hän käsittelee tästä näkökulmasta mm. Keoksen (nyk. Kea) saarelta löydettyä monumentaalista leijonaveistosta (1997, 125–132). Richerin mukaan mm. Argoliin alue ja eräät Apollonin kulttipaikat kytkeytyivät läheisesti solaariseen leijonan merkkiin (1997, 16). Tietääkseni hänen teoriansa ei ole saavuttanut yleistä tunnustusta.

⁶⁵ Kloekhorst 1978, s.v. *šišai-*, 874–875.

⁶⁶ Ainakin Dyson (1929, 188) pitää vähäaasialaisten hautojen leijonareliefejä apotropaisina, ja vertaa niitä etruski-hautojen feliineihin. Sisäänkäyntejä suojelevista leijonista luuvilaisessa taiteessa ks. Aro 2003, 307–310.

⁶⁷ Kuningas Meles, jonka naisystävä oli synnyttänyt hänelle ko. leijonan, ei katsonut tarpeelliseksi kantaa leijonaa vaikeapäisyisen kohdan yli: sen kautta akropolis lopulta vallattiin (Hdt. 1,84,3–5). On kiinnostavaa, että toisen tarun mukaan Tirynsin linnoitusmuurin rakentaneet kykloopit olivat Lyykiasta Lounais-Anatoliasta (Strab. 8,6,11). Ajatus porttia vartioivista leijonista saattoi periaatteessa tulla Argolikseen Anatoliasta. (Leijonien ulkonäkö ja sijoittelu portissa ovat kuitenkin huomattavan erilaiset Mykenessä, jossa sivusta kuvatut, solakat eläimet kaiverrettiin reliefiin kamanakiven päälle, ja Hattusassa, jossa kaksi monumentaalista, frontaalista leijonan etuvartaloa ulkonevat portin pielistä. Molempien kaupunkien muureissa on käytetty ajalle tyypillistä polygoonitekniikkaa, joskin Mykenessä muuraukseen käytettiin myös tasakorkuisiksi leikattuja kiviä. Hattusan leijonaportti saattaa olla näistä hieman varhaisempi.)

Kybelenä tuntemansa anatolialainen äitijumalatar leijonien seurassa. Tunnettu yksittäinen taideteos oli kultainen leijona, jonka Lyydiaa Sardiin valloitukseen (547 eKr.) asti hallinnut Kroisos oli lahjoittanut Apollonin Delfoin pyhäkköön (Hdt. 1,50,3). Kroisos myös vaikuttaa kuvanneen leijonia rahois-
saan⁶⁸. Koska Anatolian länsirannikko oli kauan keskeinen osa kreikkalaista maailmaa, on aiheellista huomata, että ainakin idempänä Anatoliassa leijona vaikuttaa selviytyneen keskiajalle saakka, ja vielä 1800-luvulla siellä raportoitiin satunnaisia havaintoja luonnonvaraisista leijonista⁶⁹.

2.2. Leijonia Kreikan maaperällä?

2.2.1. Luulöydöt

Arkeologisissa konteksteissa Kreikassa tehtyjä *Panthera leon* luiden löytöjä julkaistiin ensi kerran vasta vuonna 1979⁷⁰. Kyseessä olivat eräät Tirynsin mykeneläisen linnavuoren kaivauksissa löytyneistä luista. Aiemmin oli oltu taipuvaisia ajattelemaan, joskaan ei yksimielisesti, ettei Kreikassa ollut pronssikaudella ja antiikin aikana enää elänyt luonnonvaraisia leijonia. Jo vuonna 1886 arkeologi Khristos Tsountas oli Mykenen kaivauksia johtaessaan löytänyt sieltä leijonanhampaan, joka kuitenkin on tunnistettu vasta hiljattain.⁷¹ Nykyään luulöytöjä tunnetaan kolmesta- tai neljästätoista arkeologisesta kohteesta Kreikan mantereella ja Aigeianmeren saarilla (ks. liite 1). Ne on ajoitettu myöhäisneoliittiselta kaudelta noin 500-luvulle. Lisäksi muualta Kaakkois-Euroopasta leijonanluita on löydetty varhaisneoliittiselta aina hellenistiselle kaudelle ajoitetuista arkeologisista konteksteista yhteensä kahdestakymmenestäviidestä paikasta. Kaikkiaan Kreikasta ja muualta Kaakkois-Euroopasta löytyneitä luita tai niiden fragmentteja tunnetaan yli sata kappaletta, ja ne ovat peräisin vähintään viideltäkymmeneltäkahdeksalta leijonayksilöltä. Eriaikaisten löytöjen alueellisen jakauman perusteella Nancy Thomas ehdottaa, että leijona saapui 5000- tai 4000-luvulla Anatoliasta Traakiaan ja levittäytyi sieltä käsin muualle Kaakkois-Eurooppaan ja ennen pitkää Peloponnesokselle. Historiallisella ajalla sen elinpiiri olisi tulkinnan mukaan vähitellen jälleen kutistunut, kunnes viimeiset rippeet Euroopan leijonakannasta selviytyivät enää nykyisen Ukrainan eteläosassa ja Mustanmeren tuntumas-

⁶⁸ Rahat, joissa vastakkain on leijonan ja härän etuosat, liitetään perinteisesti Kroisoksen lyöttämiksi mainittuihin rahoihin (Κροίσαιοι στατήρες, mm. Heraclid. Pont. fr. 2); tosin identifikaatio on myös kyseenalaistettu: Cahill – Kroll 2005, 589.

⁶⁹ Schnitzler 2011, 235–236.

⁷⁰ Tietääkseni kaikki holoseenin leijonanluulöydöt Kreikassa ovat peräisin arkeologisista konteksteista. Tämä ei välttämättä johdu siitä, etteikö leijona olisi kuulunut luonnonvaraiseen faunaan, sillä syynä saattaa yhtä hyvin olla tutkimuksen keskittyminen arkeologisiin kohteisiin.

⁷¹ Thomas 2004, 189; 2014, 375.

sa.⁷² Mikäli *P. leon* luita löytyisi Kreikassa vielä arkeologisten kontekstien ulkopuolelta, esimerkiksi luolasta, jossa ei ole merkkejä ihmisen toiminnasta, olisivat todisteet maan erämaissa samonneista leijonista vakuuttavammat; mutta jo nyt löytöjen runsas määrä ja kronologinen hajonta vaikuttavat tukevan teoriaa, että ainakin pronssikaudella leijona kuului Manner-Kreikan faunaan.⁷³ Thomas arvelee näiden leijonien olleen aasianleijonia ja perustelee arveluaan sillä, että osa luista vaikuttaa olevan pienehköiltä yksilöiltä. Hänen mukaansa aasianleijonat ovat verrattain pienikokoisia, mutten tunne luonnontieteellistä lähdettä, jossa kerrottaisiin niiden suhteellisesta koosta atlasleijoniin nähden.⁷⁴

Kreikan luulöytöjen arkeologiset kontekstit osoittavat ainakin yksittäisten leijonien päätyneen tekemisiin paikallisten ihmisten kanssa pitkän ajan kuluessa pronssikaudelta antiikin aikoihin. On kuitenkin hankalaa määrittää, kuuluiko kukin näistä yksilöistä kotoperäiseen lajistoon vai olivatko ne, niiden ruhot, tai ruhojen osia tuotu jostakin kauempaa. Kotoperäisiäkin leijonia on saatettu löytää kuolleina, jolloin niiltä on voitu kerätä talteen esimerkiksi kallo, käpälät, hampaita ja talja, ilman että kontaktia elävän leijonan kanssa on syntynyt.⁷⁵ Ei silti ole vaikeaa uskoa, että toisinaan on syystä tai toisesta voitu ottaa kiinni eläviä leijonia tai tappaa niitä – Thomasin mukaan pronssikaudella juuri metsästys vaikuttaa olleen tärkeässä osassa mykeneläisten suhtautumisessa leijoniin.⁷⁶ Lienee uskottavaa, että kreikkalaiset olivat Kreikkaan saapumisestaan saakka, mikä saattoi tapahtua toisen vuosituhannen alussa mahdollisesti samaa reittiä kuin jota pitkin leijonat olivat saapuneet, olleet ainakin etäisesti tietoisia paikallisen tai verrattain läheisen leijonakannan olemassaolosta, ja että muisto siitä

⁷² Thomas 2014, 375–378. Nancy Thomas (2004; 2014) on koonnut luettelot sekä Kreikassa että (muualla) Kaakkois-Euroopassa tehdyistä *P. leon* luulöydöistä. Aiemmassa artikkelissaan (2004, 190) hän mainitsee julkaisemattoman löydön Samokselta; v. 2014 artikkelissa sitä ei mainita. Tämän luvun sekä liitteen 1 taulukon tiedot löydöistä ja niiden ajoituksista perustuvat Thomasin em. artikkeleihin, ellei toisin mainita. *P. leon* luita on Kreikan pohjoispuolelta löydetty Mustanmeren rannikolta Länsi-Balkanille ulottuvalta alueelta Turkin Traakiasta, Bulgariasta, Romaniasta, Etelä-Ukrainasta, Unkarista, ja Albaniasta. On epätodennäköistä, että esihist. löydöistä kaikki olisivat alkuaan muualta tuotuja; osa vaikuttaa olevan peräisin paikallisesti metsästettyjen yksilöiden käsittelystä (Thomas 2004, 191; 2014, 377). Leijonanluita on löytynyt myös Troijasta/Hisarlikista tasoilta VIII (antiikin kreikk. asutus) ja IX (room.-aikainen taso) (Morgan 1988, 45). Trantalidou, (1997, 712, Table 2) on koonnut myös muiden kissaeläinten luulöytöjä arkeol. konteksteissa Kreikassa. Pronssikaudelta antiikin ajalle hän listaa löydöt: *Lynx lynx*: Lerna V, MH (keskihelladinen); Tiryns, LH (myöhäishellad.) II ja III; Delfoi, klassinen kausi. *Felis silvestris*: Skala Sotiros (Thasos), Kastanas (Makedonia), ja Magoula Zarkou (Thessalia), varh. pronssik.; Saratse (Makedonia), myöh. pronssik.; Tiryns, LH III.

⁷³ Ainakin Thomas (2014, 377; 379) on vakuuttunut, että leijonia eli Kreikassa pronssikaudella luonnonvaraisina. Hän kiinnittää huomiota siihen, ettei Kreetalta ole raportoitu lainkaan leijonanluulöytöjä, kun taas Egyptistä samanaikaisia löytöjä tunnetaan huomattavasti vähemmän kuin Kaakkois-Euroopasta (2014, 377).

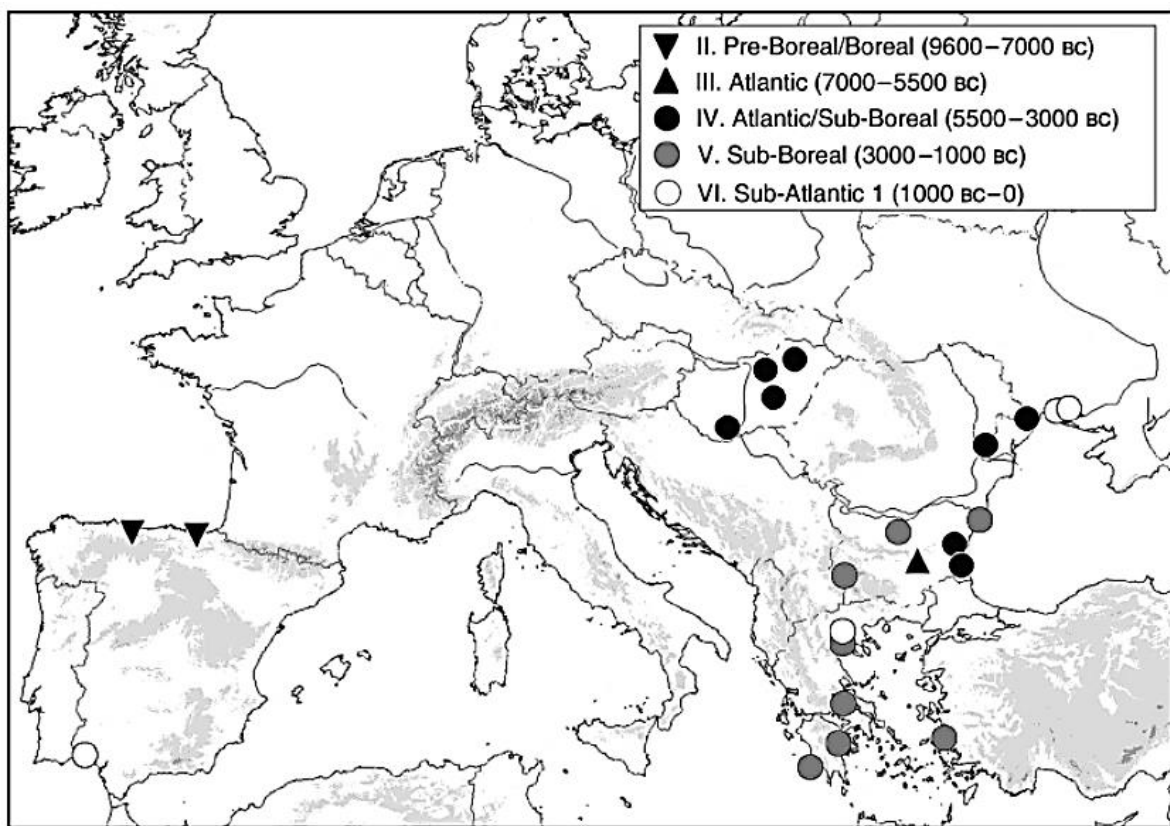
⁷⁴ Thomas 2004, 191, n. 172; 2014, 376. Myöhemmässä artikkelissaan (*loc. cit.*) Thomas tarkentaa aasianleijonan olevan nimenomaan 'afrikkalaista leijonaa' ('African lion': *i.e.* atlasleijonaa?) pienempi, mutta muutoin sen kanssa identtinen. Durankulakista ja Sozopolista Mustanmeren rannikolta on kuitenkin löydetty kalkoliittisella kaudella eläneiden suurien ja hyvin suurien urosleijonien luita (Thomas 2014, 377; 385–386).

⁷⁵ On jopa arveltu, että jotkin antiikin aikana löydetyt isot luut, joiden uskottiin olleen esim. sankarien t. giganttien (Hdt. 1,68,1–3; Jos. *Ant.* 5,125), olivat itse asiassa luolaleijonien tm. pleistoseenin megafaunan (mm. Sallares 1991, 401).

⁷⁶ Thomas 2004, 184–185 ja n. 123; 2014, 379 ja n. 24.

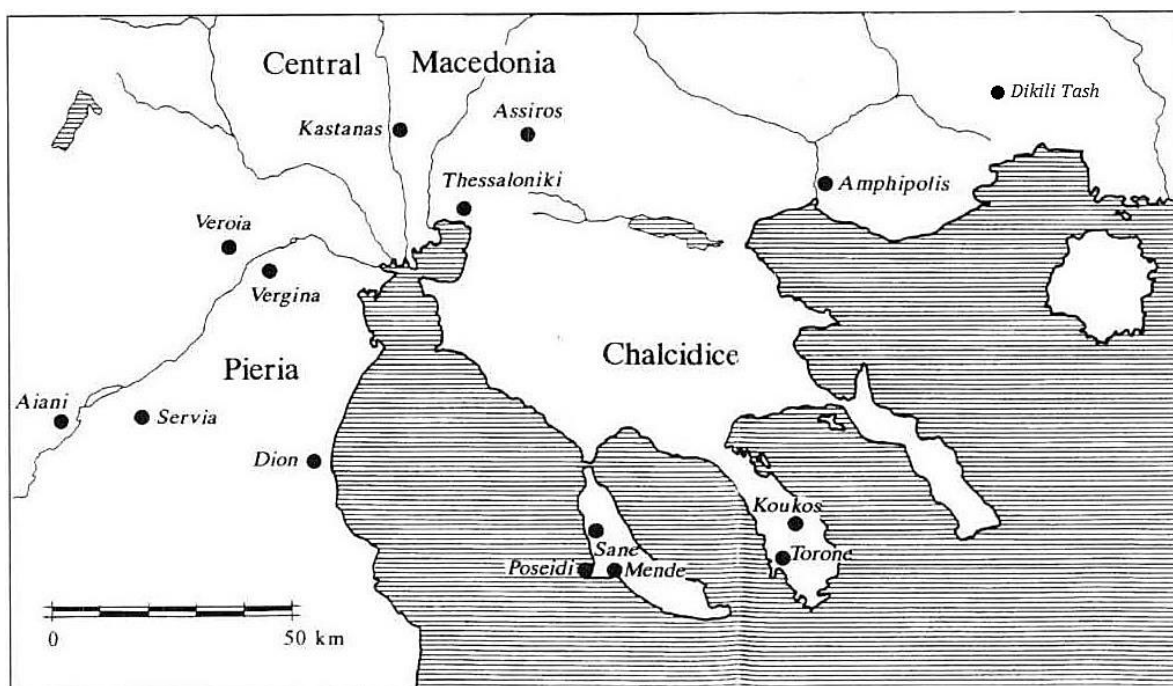
säilyi vielä kannan hävittyä. Historiallisen ajan kynnyksellä Makedoniassa ja Traakiassa ja mahdollisesti Kreikassa⁷⁷ elänyt populaatio saattoi kuitenkin olla jo hyvin uhanalainen. Muussa tapauksessa odottaissimme leijonan yleisyyden käyvän ilmi antiikin kirjallisista lähteistä.

Valtaosa luiden löytöpaikoista sijaitsee Kreikan mantereella. Samoksen, Keoksen ja Aiginan saaret, joista vanhimmat löydöt Dikili Tashin luiden ohella ovat peräisin, ovat tämän suhteen poikkeus. Monet mantereen paikoista ovat viljavilla tasangoilla tai niiden tuntumassa (mm. Dikili Tash, Delfoi, Kalapodi, Mykene, Tiryns, Tegea), vuorten rinteillä tai läheisyydessä (mm. Dikili Tash, Kastanas, Thessalonike, Delfoi, Mykene, Tiryns, Aigeira, Tegea), jokien äärellä (mm. Kastanas Aksioksen, nyk. Vardarin) tai lahtien poukamassa (mm. Thessalonike, Perati, Mykene, Tiryns, Pylos). Saarien ja Makedonian löydöt, ehkä lukuun ottamatta Hagia Irinin myöhempää löytöä, eroavat myöhemmistä siten, etteivät ne ilmeisesti ole peräisin kreikankielisen kulttuurin konteksteista.

Kartta 1. Holoseenikaudella eläneiden leijonien (*Panthera leo*) luiden (subfossiilien) löytöpaikkoja Euroopassa. (Lähde: Sommer – Benecke 2006, Fig. 6.)

⁷⁷ Leijona saattaa kulkea pitkiä matkoja verrattain lyhyessä ajassa (Yamaguchi *et al.* 2004, 329), joten ei ole tavaton ajatus, että satunnaisia leijonia vaelsi ajoittain Kreikkaan pohjoisempaa Balkanilta. Näin ollen leijona ei välttämättä kuulunut Kreikan ”vakituiseen lajistoon”, vaikka siellä olisikin ajoittain tavattu niitä luonnonvaraisina.

Kartta 2. Kastanas ja Thessaloniki. Dikili Tashin olen lisännyt karttaan; sen sijainti on suurpiirteinen. Sen itäpuolella Nestos-joki. Kastanaan länsipuolella oleva joki on ilmeisesti Aksios. (Lähde: Lemos, Fig. 2.)

Löytöpaikkoihin kuuluu antiikinaikaisia pyhäköitä (Delfoi, Kalapodi, Aigeira, Tegea)⁷⁸, eriaikaisia asuinpaikkoja (Dikili Tash, Kastanas, Thessalonike, Mykene, Tiryns, Pylos, H. Irini, Kolonna), ja myöhäispronssikautisia hautoja (Perati, Tiryns). Pronssikauden jälkeiset löytöpaikat Kastanasta lukuun ottamatta sijaitsevat pyhäköissä tai niiden lähetyvillä. Palamis- ja leikkausjäljet osassa luista (Kastanas, Kalapodi, Tiryns) sekä luiden löytyminen jätekuopista tai -kasoista (Thessalonike, Delfoi, Tiryns) muiden eläinten luiden kanssa ovat ehkä merkkejä leijonien metsästämisestä ja valmistamisesta ruoaksi joko arkisessa tai rituaalisessa yhteydessä. Leijonia on voitu uhrata tai niiden ruumiinosia dedikoida pyhäköihin tai käyttää kulttitoimituksissa.⁷⁹ Osia on voitu myös käyttää taioissa tai kansanlääkinnässä⁸⁰. Eläviä leijonia on saatettu pitää vangittuina palatsien yhteydessä, kuten assyrialishallitsijoilla myöhemmin oli tapana, tai pyhäköissä, kuten Theokritoksen (2,66–68) varhaishelle-

⁷⁸ Schnitzlerin mukaan (2011, 226, Table 2) Delfoissa on tehty myös pronssikautinen (1500–1200) leijonanluulöytö. Hänen lähteensä on G. Nobis, 'Zur Verbreitung des Löwen auf der Peloponnes in späthelladisch/mykenischer Zeit', *Tier und Museum* 7 (2001), 95–98, jota en ole saanut käsiini. Myös Thomasin aiemmassa artikkelissa (2004, 189) on maininta pronssi–rautakautisesta löydöstä Delfoista, mutta myöhemmässä artikkelissaan (2014, 382, n. 43) hän kirjoittaa sen perustuvan virheelliseen raportointiin.

⁷⁹ Thomas 2014, 378.

⁸⁰ Vrt. Plin. *HN* 28,23.

nistisessä kuvauksessa Artemiin kulttijuhlusta. Luiden löytökonteksteja ja leikkausjälkiä lukuun ottamatta mikään ei silti viittaa selvästi leijonien tai niiden ruumiinosien rituaalikäyttöön.⁸¹

Mykenessä, jonka eläinarkeologisia löytöjä ei ole julkaistu, Peratissa, Tegeassa, Pyloksessa, ja Hagia Irinissä tiedetään löydetyn vain hampaita. Hampaat saattoivat olla esimerkiksi riipuksina käytettyjä statusesineitä tai amuletteja, olivatpa ne sitten ostettuja, saatuja, tai otettuja. Samantapainen merkitys on ehkä ollut taljoilla, joista kynnet ja käpälien luut voivat olla peräisin.⁸² Tirynsissä ja Kalapodissa löydetyt luut ovat pitkältä aikaväliltä, mikä voi viitata paikallisten leijonakantojen olemassaoloon tai kaupunkien eliitin tai jonkin muun väestönosan jatkuneeseen mielenkiintoon ja vaivanäköön leijonien hankkimiseksi etäämpää, kenties käymällä kauppaa tai järjestämällä kaukomatkoja metsästysapajille. Toive runsaasta palkkiosta on myös voinut houkutella leijonan kaataneita metsästäjiä matkustamaan pitkien matkojen päästä palatsikeskuksiin esittelemään saalistaan. Toisaalta armeijan mukana on voinut liikkua sotarekillä kaadettujen eläinten osia.

Varsin vähän varmoja päätelmiä voidaan luulöytöjen perusteella tehdä. On kuitenkin selvää, etteivät kreikkalaisten varhaiset kokemukset leijonista perustuneet yksinomaan idästä omaksuttuihin kertomuksiin ja ikonografiaan, vaikka ne varmasti vaikuttivatkin heidän leijonasuhteensa ja -kuvansa kehittymiseen. Luulöytöjen valossa on aiheellista kysyä, missä määrin kreikkalaisten suhtautuminen leijoniin kuvasti heidän omia kohtaamisiaan leijonien kanssa ja kuinka ne vaikuttivat niihin sosiaalisiiin, allegorisiin, myyttisiin ja muihin merkityksiin, joilla ”kreikkalainen leijona” oli ladattu?

2.2.2. Antiikin kirjailijoiden havaintoja

Herodotos (n. 484–425) kertoo hänen aikanaan leijonia asuneen alueella Traakianmereen laskevan Nestos- ja Keski-Kreikan länsiosan poikki Joonianmereen virtaavan Akheloos-joen välillä. Sitä idempänä tai lännempänä Euroopassa ei leijonia hänen mukaansa tavattu. Kserkseen marssiessa Khalkidikeen poikki Akanthoksesta Thermeen matkallaan valloittamaan Kreikkaa toisen persialaissodan aattona (480) kävivät sikäläiset leijonat hänen armeijansa muonavaroja kantaneiden kameleiden kimppuun (ἐπεθήκαντο, ἐκεράϊζον). Ne laskeutuivat (καταφοιτέοντες) öisin asuinpaikoistaan (ἡθεα) eivätkä kuulemma olleet kiinnostuneet muusta kuin kameleista, joita ne näkivät nyt ensimmäistä

⁸¹ Thomas 2014, 378.

⁸² Talja voi sisältää hampaita ja (ainakin ennen parkitusta) tassujen ja kenties hännän luita. Ks. Thomas 2014, 377.

kertaa. Alueella eli paitsi runsaasti leijonia myös villihärkiä (βόες ἄγριοι).⁸³ Therme sijaitsee hieman etelään Thessalonikesta, erästä niistä paikoista, joista on löydetty pronssikaudelle ajoitettuja leijonanluita. Leijonat asuivat kenties Khalkidiken sisäosan metsäisillä vuorilla.

Aristoteles kertoo leijonan olleen hänen aikanaan harvinainen ja on Herodotoksen kanssa samaa mieltä lajin levinneisyydestä Euroopassa⁸⁴. Ksenofonin (n. 430–355) mukaan leijonia, leopardia (παρδάλεις), susia, panttereita (πάνθηρες), karhuja ja muita villieläimiä metsästettiin vieraissa maissa (ἐν ξέναις χώραις), kuten Makedoniassa Pangaion- ja Kissos (att. Kittos, nyk. Hortiatia) -vuorien ympäristössä, Myysiassa Olympos-vuorella, Pindos-vuorella, Syyrian Nysa-vuorella, ja muilla vuoristoseuduilla⁸⁵. Hän ei tarkenna, mitä eläimistä metsästettiin missäkin vuoristossa. Pangaion sijaitsee Nestoksesta hieman itään Strymoninlahtea vastapäätä, Kissos Khalkidikeen niemimaalla, missä Kserkseen armeija sai riesakseen leijonia. Plinius vanhempi referoi Aristotelesta toistaen leijonien elävän Nestoksen ja Akhelooksen välisellä alueella, ja lisää, että Euroopassa elävät leijonat ovat Afrikassa ja Syyriassa eläviä paljon voimakkaampia⁸⁶. On tosin kyseenalaista, oliko leijonia Balkanilla enää ensimmäisellä vuosisadalla jKr. Kuten yllä mainittiin, Pliniuksen nuoremman aikalaisen Dionin mukaan lajia oli hänen päiviinsä tullessa kohdannut Euroopassa sukupuutto⁸⁷. Liekö toisen persialaissodan jälkeen sitten todella nähty leijonia Euroopassa? Aristoteles ainakin oli kotoisin Makedoniasta ja asui siellä aikuisiällään 340- ja 330-luvuilla, ja oli siten saattanut esimerkiksi tavata leijonan

⁸³ Hdt. 7,124–126. Kuvaus leijonien asuinalueesta kuuluu kokonaisuudessaan näin (7,126): εἰσι δὲ κατὰ ταῦτα τὰ χωρία καὶ λέοντες πολλοὶ καὶ βόες ἄγριοι, τῶν τὰ κέρεια ὑπερμεγέθηα ἐστὶ τὰ ἐς Ἑλληνας φοιτέοντα. οὗρος δὲ τοῖσι λέουσιν ἐστὶ ὃ τε δι’ Ἀβδήρων ῥέων ποταμὸς Νέστος καὶ ὁ δι’ Ἀκαρνανίης ῥέων Ἀχελῷος· οὔτε γὰρ τὸ πρὸς τὴν ἡῶ τοῦ Νέστου οὐδαμῶθι πάσης τῆς ἔμπροσθε Εὐρώπης ἴδοι τις ἂν λέοντα, οὔτε πρὸς ἐσπέρας τοῦ Ἀχελῷου ἐν τῇ ἐπιλοίῳ ἡπεῖρω, ἀλλ’ ἐν τῇ μεταξύ τούτων τῶν ποταμῶν γίνονται.

⁸⁴ HA 579b5–8 (6,31): (...) σπάνιον γὰρ τὸ γένος τὸ τῶν λεόντων ἐστὶ καὶ οὐκ ἐν πολλῷ γίγνεται τόπῳ, ἀλλὰ τῆς Εὐρώπης ἀπάσης ἐν τῷ μεταξύ τοῦ Ἀχελῷου καὶ τοῦ Νέστου ποταμοῦ. Hieman myöhemmin Aristoteles kuitenkin kirjoittaa (HA 606b10–17 [7,28]): τινές φασιν (...) ἔτι δὲ λέοντες μὲν ἐν τῇ Εὐρώπῃ μᾶλλον, καὶ τῆς Εὐρώπης ἐν τῷ μεταξύ τόπῳ τοῦ Ἀχελῷου καὶ Νέστου μόνον· παρδάλεις δ’ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ οὐ γίνονται. Onko sanan μᾶλλον ymmärrettävä tässä merkitsevän, että leijonia oli enemmän Euroopassa kuin (Vähässä-)Aasiassa, vaikka ne aiemmin sanotun mukaan olivat sielläkin harvinaisia? Aristoteles ei mainitse Herodotosta lähteenään.

⁸⁵ Cyn. 11,1: λέοντες δὲ καὶ παρδάλεις, λύγκες, πάνθηρες, ἄρκτοι καὶ τᾶλλα ὅσα ἐστὶ τοιαῦτα θηρία ἀλίσκεται ἐν ξέναις χώραις περὶ τὸ Πάγγαιον ὄρος καὶ τὸν Κίττον τὸν ὑπὲρ τῆς Μακεδονίας, τὰ δ’ ἐν τῷ Ὀλύμπῳ τῷ Μυσίῳ καὶ ἐν Πίνδῳ, τὰ δ’ ἐν τῇ Νύσῃ τῇ ὑπὲρ τῆς Συρίας, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὄρεσιν ὅσα οἷά τ’ ἐστὶ τρέφειν τοιαῦτα. Ksenofon mainitsee heti Olymposin jälkeen Pindoksen, jolla hän tarkoittanee vuoristoa Thessaliassa. Lieneekö hän sekoittanut Myysian ja Thessalian Olympos-vuoret? Maininta Pindoksesta voi myös olla vahinko tai kenties myöhempi lisäys tekstiin: Pindos-han sijaitsi pikemmin Kreikassa kuin Makedoniassa. Suurin osa siitä on kuitenkin Nestos- ja Akhelous-virtojen välissä, siis alueella, jolla leijonia väitettiin olevan. Nysa-nimisiä paikkoja oli useita, mm. eräs Traakiassa.

⁸⁶ Plin. HN 8,19: (...) in Europa autem inter Acheloum tantum Mestumque amnes leones esse, sed longe viribus praestantiores iis quos Africa aut Syria gignant. Vrt. Aristot. HA 606b17–20 (7,28): ὅλως δὲ τὰ μὲν ἄγρια ἀγριώτερα ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ἀνδρείότερα δὲ πάντα τὰ ἐν τῇ Εὐρώπῃ, πολυμορφότατα δὲ τὰ ἐν τῇ Λιβύῃ (”Yleisesti ottaen villieläimet ovat villimpiä Aasiassa, mutta urheampia ovat kaikki Euroopassa olevat, monimuotoisimpia taas Libyassa olevat.”).

⁸⁷ Dion. Chrys. 21, 1–2. Myöhäisellä roomalaisajalla elänyt puhuja Themistios (Or. 10,140a) mainitsee leijonien kuolleen sukupuuttoon Thessaliassa: (...) δυσχεραίνομεν ἐξηρημένον (...) ἐκ Θετταλίας δὲ λεόντων (...).

siellä nähneitä ihmisiä. On myös mahdollista, että tarina Kserkseen kameleita ahdistelleista leijonista siirtyi vuosisatojen läpi kirjailijalta ja tutkijalta toiselle, ilman että Makedonian leijonapopulaation tilasta oli saatavilla ajankohtaista tietoa ennen Dionin aikoja. Jälkimmäinen vaihtoehto vaikuttaa todennäköisemmältä ainakin Aristotelesta myöhempien lähteiden osalta.

Myös Pausanias (100-l. jKr.) toistaa Herodotoksen kertomuksen persialaisjoukkoja väijyneistä leijonista ja väittää näiden ”Traakian vuoristoisessa osassa” (ἡ ὄρεινὴ τῆς Θράκης) elävien leijonien vaeltavan usein Makedonian ja Pohjois-Kreikan rajalla olevan Olympos-vuoren ympäristöön. Hänen toinen näitä leijonia koskeva tarinansa ajoittuu kuitenkin 400- ja 300-lukujen vaihteen tienoille: sen mukaan Olympian kisoissa vuonna 408 eKr. voittanut⁸⁸ pankrationisti Pulydamas oli kerran kukistanut suuren ja vahvan leijonan (μέγα καὶ ἄλκιμον θηρίον) ilman aseita Olympoksella jäljitelläkseen Nemean leijonan kukistanutta Heraklesta.⁸⁹

Sankariaikaan kuuluvissa myyteissä yksittäisiä leijonia tavataan ainakin Argoliin Nemeassa, Kithairon-vuoristossa⁹⁰ Boiotian ja Attikan rajalla, Parnassoksella⁹¹ Fokiassa, Thessaliassa Pelion-vuorella⁹² ja Olympoksella⁹³, sekä lisäksi ilmeisesti 600-luvulle sijoittuvassa myytissä Epeiroksen Ambrakiassa⁹⁴. Nemean leijonan sanottiin olevan joko Heran tuoma tai Kuusta laskeutunut – tämän voi halutessaan tulkita kuvastavan sellaisen tilanteen outoutta antiikin aikana, jossa Argoliissa eläisi

⁸⁸ Ajoitus: Kitchell 2014, 109.

⁸⁹ Paus. 6,5,4–5: ἡ ὄρεινὴ τῆς Θράκης, ἡ ἔνδον Νέστου ποταμοῦ τοῦ ῥέοντος διὰ τῆς Ἀβδηριτῶν, καὶ ἄλλα θηρία, ἐν δὲ αὐτοῖς παρέχεται καὶ λέοντες, οἱ καὶ τῷ στρατῷ ποτε ἐπιθέμενοι τῷ Ξέρξου τὰς ἀγούσας καμήλους τὰ σιτία ἐλυμήναντο. οὗτοι πολλάκις οἱ λέοντες καὶ ἐς τὴν περὶ τὸν Ὀλυμπον πλανῶνται χώραν· τοῦτου δὲ τοῦ ὄρου ἡ μὲν ἐς Μακεδονίαν πλευρά, ἡ δὲ ἐπὶ Θεσσαλοῦς καὶ τὸν ποταμὸν τέτραπται τὸν Πηνειόν· ἐνταῦθα ὁ Πουλυδάμας λέοντα ἐν τῷ Ὀλύμπῳ, μέγα καὶ ἄλκιμον θηρίον, κατειργάσατο οὐδενὶ ἐσκευασμένος ὄπλῳ. προήχθη δὲ ἐς τὸ τόλμημα φιλοτιμία πρὸς τὰ Ἡρακλέους ἔργα, ὅτι καὶ Ἡρακλέα ἔχει λόγος κρατῆσαι τοῦ ἐν Νεμέᾳ λέοντος. Vrt. 1,9,5 Lysimakhoksesta, Aleksanteri Suuren kenraalista, joka kukisti samaan tilaan (οἴκημα) kanssaan suljetun leijonan ansaiten tämän rangaistuksen määränneen Aleksanterin kunnioituksen. Tapaus saattoi tapahtua Mesopotamiassa ennemmin kuin Makedoniassa, mutta on mielenkiintoista, että Aleksanteri piti leijonia vangittuina: kenties niitä tuotiin jo hänen aikanaan länteen, kuten myöhemmin roomalaiset toivat provinseissa vangittuja villieläimiä eläintaistelunäytöksiin.

⁹⁰ Megaralaissankari Alkathoos surmasi kithaironlaisen leijonan (λέοντα τὸν καλούμενον Κιθαίρωνιον): Paus. 1,41,3; nuori Herakles metsästää Kithaironilta Thespiain kuninkaan ja Thebassa asuneen Amfitryonin karjaa ahdistelemaan tulleen leijonan: Apollod. 2,4,9–10.

⁹¹ Muinoin elänyt hurja parnassoslainen leijona: Paus. 1,27,9.

⁹² Kyrene-nymfi painii leijonan kanssa: Pi. P. 9,5–28.

⁹³ Olympoksesta ilmaantunut leijona kaatoi (ἀνατρέψαι) myyttisen makedonialaiskuningas Karanoksen ”argoslaiseen tapaan” (κατὰ νόμους τοὺς Ἀργείων) pystyttämän voitonmerkin (τρόπαιον) ja katosi (ἀφανισθῆναι): Paus. 9,40,8. (Makedonialaisilla ei ollut tapana pystyttää voitonmerkkejä: Paus. 9,40,7.) Puhe on juuri ollut Boiotian Khaironeiasta (9,40,8), muttei ole selvää, missä Karanoksen *tropaion* sijaitsi; nähtävästi Makedoniassa tai Traakiassa. Khaironeista on joka tapauksessa löydetty kuuluisa suuri leijonaveistos, ilmeisesti sama jonka thebalaiset pystyttivät Makedonian Filippos II:lle vuonna 338 hävityssä taistelussa kaatuneiden thebalaisten hautamuistomeriksi (Paus. 9,40,10).

⁹⁴ Leijonaemo raatelee tyranni Falaikoksen tämän poimittua metsällä sen Artemiin lähettämän pennun: Ant. Lib. 4,5. Myös Kallimakhos vaikuttaa kertoneen tarinan *Aitia*-teoksessaan: Cameron 2004, 382. Antoninuksen mukaan Falaikos oli Korintin tyranni Kypseloksen (600-luku) aikalaisia (4,4).

luonnonvaraisia leijonia. Tarunomaisen pedon luolaa (τὸ σπήλαιον) kuitenkin esiteltiin turisteille Pausaniaan aikana: se sijaitsi vuorilla noin viidentoista stadionin (n. 2,6–2,8 km) päässä Nemeasta (2,15,2) (ks. 3.7 ja liite 2).

Kartta 3. Kreikan, Makedonian ja Traakian raja-alue. Vas. alhaalla Olympos-vuori. Keskellä Thessalonike ja Khalkidikeen niemimaa. Oik. yläkulmassa Thasoksen pohjoispuolelle laskeva Nestos-joki. (Lähde: www1.i.)

3. Leijona esiklassisessa runoudessa

Tässä luvussa käsitelen leijonamainintoja Kreikan arkaaisen kauden runolähteissä. Arkaaisen kauden voidaan katsoa alkaneen myöhäisellä 700-luvulla, jolta ajalta vanhimmat kirjalliset lähteet, *Ilias* ja *Odyseia*, lienevät peräisin. Arkeologista näkökulmaa painottavassa tarkemmassa periodisoinnissa 700-luvun jälkipuolta kutsutaan myöhäisgeometriseksi ja 600-lukua orientalisoivaksi ajaksi kuvataiteen vallitsevien piirteiden mukaan. Selkeyden vuoksi käytän ’esiklassista runoutta’ kattoterminä, joka sisältää sekä geometriselta ja orientalisovalta että varsinaiselta arkaaiselta kaudelta eli 500-luvulta ja 400-luvun alkuvuosilta peräisin olevan runouden. Arkaaisen ajan katsotaan loppuneen vuonna 480, eli toisen persialaissodan aikaan, joskin kulttuurin osa-alueiden konservatiivisuudessa oli paikallisia eroja. Tässä käsittelemistäni runoilijoista etenkin Pindaroksen ja Bakkhylideen tuotannon

voidaan katsoa edustavan siirtymävaihetta arkaaisesta kirjallisuudesta klassiseen, ja myöhäisimmät tarkastelemani otteet ovatkin peräisin varhaisklassiselta kaudelta.

Parhaiten säilyneet esiklassisen kauden heksametrimittaiset lähteet, eli *Ilias* ja *Odysssea*, homeeriset hymnit, sekä Hesiodoksen nimissä säilynyt korpus sisältävät melko runsaasti leijonamainintoja. Leijonista puhutaan 700-luvun lopulla tai 600-luvun alkupuolella eläneen Hesiodoksen *Theogoniassa* ja hänen nimissään säilyneessä *Herakleen kilvessä*. Yksittäinen leijonamaininta myös sisältyy erääseen Hesiodoksen tekemäksi uskotun, fragmentaarisen säilyneen *Megalai Ehoiai* -runon *testimoniumiin*. Toinen yksittäinen viittaus leijonaan on säilynyt 600- tai 500-luvulle tavallisesti ajoitetun legendaarisen filosofirunoilija Epimenideen nimissä. Niin kutsutut homeeriset hymnit ovat anonyymi kokoelma pääasiassa olympolaisille jumalille omistettuja vaihtelevan pituisia heksametrirunoja, joista useimmat lienevät syntyneet 600–400-luvuilla jumalten kulttijuhlissa järjestettyjä runokilpailuja varten. Leijona mainitaan hymneistä Hermeelle (*H. Hom.* 4), Afroditeelle (5), Dionysokselle (7), sekä Jumalten Äidille (14) osoitetuissa⁹⁵. Niin kutsutuilla kyklisillä eepoksilla puolestaan tarkoitetaan Troijan ja Theban tarupiireistä kertoneita varhaisia runoja, joita on myöhemmin laitettu useiden eri runoilijoiden (kuten Homeroksen) nimiin. Kyklisistä eepoksista ja Peisandros Rhodoslaisen *Herakleia*-eepoksesta on säilynyt vain vähäisiä, leijonamainintojen osalta köyhiä fragmentteja, ja niiden sisältö tunnetaan enimmäkseen myöhempien referaattien kautta.

Epiikan ja hymnirunouden ohella seuraavien esiklassisen ajan runoilijoiden nimissä on säilynyt mainintoja leijonista. Elegiarunoilija Tyrtaios ja lyyrikko Alkman toimivat Spartassa 600-luvulla. Tyrtaoksen arvellaan olleen päällikkönä toisessa messenialaissodassa vuosisadan puolivälin tienoil-la. Hän lienee ollut spartalainen, vaikka erään tarinan mukaan hän oli kotoisin Ateenasta. Hänen runonsa käsittelevät sotaisia ja valtiollisia aiheita, ja niitä saatettiin lukea symposioneissa ja sotamarsseilla. Eritoten hänet tunnetaan sodankäyntiin kehottaneista runoista (ὑποθήκαι), joiden kohdeyleisöä olivat noihin aikoihin nähtävästi yhtenään sodassa olleet spartalaiset. Vuosisadan loppupuolella Spartassa elänyt, kenties Lyydiasta tai Lakoniasta kotoisin ollut Alkman puolestaan kirjoitti runoutta paikallisiin juhliin kuorojen esitettäväksi sekä ilmeisesti sympoottista runoutta. Tyrtaios seurasi joonialaisia esikuvia ja käytti runoissaan joonian murretta, kun taas Alkmanin itsenäisemmällä, lakonian murteella kirjoitetulla tuotannolla oli yhteyksiä aiolialaiseen monodiseen lyriikkaan.⁹⁶

⁹⁵ Lisäksi *H. Hom.* 15 on jossain vaiheessa omistettu 'leijonansydämiselle Herakleelle' (Εἰς Ἡρακλέα Λεοντόθυμον).

⁹⁶ Tyrtaiosesta ks. esim. Campbell 1967, 168–171; Alkmanista *id.*, 192–194.

Alkmanin aikalaisia olivat Alkaios ja Semonides. Alkaios (s. n. 620) oli mytileneläinen aristokraatti, joka kirjoitti aiolian murteella lyyristä runoutta mm. rakkaudesta, pitokulttuurista, ja poliittisista aiheista. Semonides taas oli varhaisimpia jambirunoilijoita ja kirjoitti myös elegioita. Hänen kerrotaan syntyneen Samoksella ja muuttaneen perustamaan siirtokunta Amorgoksen saarelle itäisille Kykladeille. Hänen mahdollisesti symposioneissa luettaviksi tarkoitettujen jambiensa säilyneisiin fragmentteihin sisältyy ainakin satiiria ja viisaukskirjallisuutta. Symposionkirjallisuutta edustaa myös megaralaisen⁹⁷ elegiarunoilija Theogniin (s. n. 544–541) tuotanto. Siinä heijastuu Theogniin kannatus vanhalle aristokratialle, jonka valta oli hänen aikanaan jo murtumassa tyranniin edessä. Osan runoistaan hän omisti Kynos-nimiselle lemmitylle. Theogniin nimissä säilyneeseen korpukseen sisältynee runsaasti muidenkin runoilijoiden tuotoksia. Oletettavasti hänen aikalaisensa oli häntä paljon huommin tunnettu runoilija Kydias, jonka Platon antaa ymmärtää kirjoittaneen eroottisista aiheista (τὰ ἐρωτικά). On arveltu, että juuri häneen viittaa kahteen komasteja esittävään, myöhäiselle 500-luvulle ajoitettuun attikalaiseen punakuviovaasiin kaiverrettu nimi Kydias⁹⁸. Enemmän fragmentteja on säilynyt Kolofonista tulleen esisokraatikko Ksenofaneen (n. 570–n. 478) heksametri-, elegia- ja jambirunoista, jotka käsittelivät luonnonfilosofisia ja poleemisia aiheita.⁹⁹

Simonides (n. 557–467) syntyi Keoksen saarella Iouliissa ja oleskeli Ateenassa peisistratidien hovissa. Hän lienee ollut tekemisissä myös Syrakusan Hieron I:n sekä thessalialaisten hovien kanssa. Hänen monipuolinen tuotantonsa sisälsi elegioita, epigrammeja, ja kuorolyriikkaa erilaisiin tilaisuuksiin. Hänen nimissään lienee säilynyt paljon myös muiden tuotantoa. Hänen sisarenpoikansa, ioulilainen Bakkhylides (n. 515–450), oli samaten kuuluisa kuorolyriikko, joka kuitenkin jäi kilpailijansa, muusien kultapojan Pindaroksen (522/18–n. 442/38) varjoon¹⁰⁰. Pindaros syntyi Boiotian Kynoskefalaissa Theban lähellä, ja hänen kerrotaan opiskelleen Ateenassa. Sekä Pindaros että Bakkhylides tunnetaan parhaiten panhelleenisten urheilukisojen voittajille tilaustöinä kirjoitetuista *epinikion*-runoistaan, joita kuorot esittivät voitonjuhliissa. Heidän asiakkaitaan olivat mm. syrakusalaiset ja aiginalaiset aristokraatit, ja ainakin Pindaros laati oodeja myös esimerkiksi Kyrenen ja Theban ylimyksille. Hänen, Simonideen sekä Bakkhylideen käyttämä kieli on taiteellista doorilaismurteisiin perustuvaa

⁹⁷ On epävarmaa, oliko kyseessä Peloponnesoksen Megara vai sen homonyymi kolonia Megara Hyblaia Sisiliassa (Campbell 1967, 345).

⁹⁸ Ambrosios-maalarin kupissa (München 2614) (n. 515–510) Kydias-nimi viitanee dialosta soittavaan nuorukaiseen; Dikaios-maalarin psykterissa (BM E767) (n. 510–500) inskriptio saattaa viitata kaljuuntuvaan lyyransoittajaan.

⁹⁹ Alkaioksesta ks. Campbell 1967, 285–288; Semonideesta *id.*, 183–184; Theogniista *id.*, 343–347; Ksenofaneesta *id.*, 331–333; Kydiaasta Robbins 2006.

¹⁰⁰ Bakkhylideen teksti perustuu ensisijaisesti Maehlerin editioon (2003), Pindaroksen Bowran editioon (1947).

koineta, jossa on mukana aiolisia piirteitä, episismejä ja uudissanoja. Usein runot ovat hankalattomia. Hellenistisenä aikana heidät kolme, samoin kuin Alkman ja Alkaios, luettiin kuuluviksi yhdeksän suuren lyyriikon joukkoon.¹⁰¹

3.1. Leijonan epiteetit varhaisessa heksametrirunoudessa

Varhaisessa epiikassa leijonaa kuvaillaan epiteeteillä κρατερός 'väkivahva, voimakas', μέγας 'suuri', ἡγέμενος 'komeaharjainen' tai 'viiksekäs'¹⁰², ὀρεσίτροφος 'vuorilla kasvanut', ὠμόφαγος 'raakaa (lihaa) syövä', σμερδαλέος 'karmiva', sekä αἰθών 'leimuava, hehkuva'. Adjektiivia αἰθών käytetään *Iliassa* ja *Odysseias* leijonien ohella naudoista, hevosista ja haukoista: se viitanee eläimen hohtavan kellertävään väriin (αἶθομαι 'palaa, leimuta')¹⁰³. Paitsi leijonan väriin, se voi viitata myös eläimen kiivaana pidettyyn luonteeseen¹⁰⁴. Karjaa vaaniva leijona on ὀλοόφρων 'tuhoa miettivä, juonitteleva', saaliin kimppuun käyvä tai hyökkäävä σύντης 'ahnas'. Epiteetin χαροπός taustalla ovat ilmeisesti verbi χαίρω 'iloita' ja substantiivi ὄψ, 'silmät, kasvot'. Sitä käytetään antiikin kirjallisuudessa paitsi leijonista, myös merestä sekä ihmisten ja muiden eläinten silmien väristä (Aristot. *HA* 492a3 [1,10]; Luc. *DMort.* 1,3). Petoeläinten epiteettinä sen on tulkittu viittaavan silmien 'kylmään' väriin tai 'hurjaan, villiin' katseeseen.¹⁰⁵ Ehkä 'kiiluvassilmäinen' olisi sopiva käännös. Myöhemmissä lähteissä sitä käytetään lisäksi juopuneen 'lasittuneesta' katseesta¹⁰⁶. Leijonan katseesta vaikuttaa tulevan antiikin kirjallisuudessa *topos*, jonka juuret juontunevat nimenomaan varhaiseen epiikkaan¹⁰⁷. *Herakleen kilvessä* leijonasta käytetään lisäksi epiteettiä βλοσυρός 'pörheä, tuuheakarvainen; hurja, karmiva'.

Homeerisissa hymneissä leijonien epiteetit ovat samoja kuin epiikassa, minkä lisäksi niitä kuvailaan adjektiiveilla δεινός 'kauhea' ja hymnissä Afroditelle epiteetillä βαρύφθογγος 'raskasääninen',

¹⁰¹ Simonideesta ks. Campbell 1967, 377–382; Bakkhylideesta *id.*, 413–416; Pindaroksesta esim. Race 1997a, 1–41.

¹⁰² Ks. West 1988, 221; Lonsdale 1990, 44; Janko 1994, 257. Skolioneiden (AT) mukaan ἡγέμενος viittaa upeaan partaan, jollainen naarasleijonalla niiden mukaan on harjan sijaan (Edwards 1991, 184).

¹⁰³ Kajava 2012, 61. Leijonista: *Il.* 10,24; 178; 11,548; 18,161. Pindaros käyttää epiteettiä αἰθών ketusta (ks. 3.3.6). Erisnimenä Αἰθών esiintyy yhdellä Hekotrin hevosista (*Il.* 8,185) ja Odysseuksen peitenimenä (*Od.* 19,183).

¹⁰⁴ Muistuu mieleen englantilaisen runoilija ja taiteilija William Blaken (1757–1827) vahva kuva öisessä metsässä näytettyvästä tiikeristä: "Tyger Tyger, burning bright / In the forests of the night, / What immortal hand or eye / Could frame thy fearful symmetry?" (*The Tyger*, 1–4; 21–24).

¹⁰⁵ Beekes 2010, 1606–1607, s.v. χαίρω. Vrt. χάρμα, 'ilo; taisteluinto, sotaisuus' (Beekes, *ibid.*). Vrt. myös *Il.* 3,23, jossa leijona iloitsee (ἐχάρη) käydessään kiinni saaliseläimen ruhoon. Ks. myös *LSJ*, s.v. χαροπός.

¹⁰⁶ *Septuag.*, *Gen.* 49,12: χαροποί οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἶνου, καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα.

¹⁰⁷ Leijonan katse: *Il.* 20,172: γλαυκίων; *Od.* 6,132–133: ἐν δὲ οἱ ὄσσε / δαίεται; *Sc.* 430: γλαυκίον δ' ὄσσοις δεινόν. Villieläimen katse: *Il.* 11,546: πατήνας ... θηρὶ ἐοικώς. Ks. Konstantinou 2012, 133–134. Kyproslaisen marmorileijonan tonnialoja pelottaneista smaragdಿಸilmistä ks. Plin. *NH* 37,22: vrt. Lethaby 1918, 38.

mikä osoittanee runoilijalla olleen käsitys leijonien vokaalisista lahjoista¹⁰⁸. Esiklassisessa lyriikassa käytetään sekä epiikasta tuttuja että muita epiteettejä, joita käsitellen seuraavissa luvuissa tapauskohtaisesti. Taulukosta 1 löytyvät esiklassisessa runokorpuksesta esiintyvät leijonan epiteetit.

Leijonan epiteetit esiklassisessa runoudessa		
Epiteetti	Käännösehdotus	Locus
ἀγρότερος	'villi'	Pi. N. 3,46
αἶθων	'leimuava, hehkuva'	Il. 10,24; 178; 11,548; 18,161; Tyrtaios fr. 13 West
βαρύκομπος	'raskaasti karjuva'	Pi. Py. 5,57
βαρυφθέγκτας	'raskasääninen'	Pi. fr. 224 Bowra = 239 Maehler
βαρύφθογγος	'raskasääninen'	H. Hom. 5,159; Bacch. Ep. 9,9
βαθύστερνος	'syvärintainen'	Pi. I. 3,12
βλοσυρός	'pörheä, tuuheakarvainen; hurja, karmiva'	Sc. 175
δεινός	'kauhea'	H. Hom. 7,45
ἐριβρεμέτας	'karjuva'	Pi. I. 4,50
ἐρίβρομος	'karjuva'	Pi. O. 11,20
ἡϋγένης	'komeaharjainen' tai 'viiksekäs'	Il. 15,275; 17,109; 18,318; Od. 4,456
θήρ	'villi, peto'	Pi. I. 4,50; (I. 6,48); Epimenides, fr. 2 Diels = fr. 3 Jacoby
θρασυμάχανος	'rohkeita keinoja käyttävä'	Pi. N. 4,62
κρατερός	'väkivahva, voimakas'	Od. 4,335; 17,126
μέγας	'suuri'	Il. 10,24; 178; Sc. 172
μηλοδαΐκτας	'lampaidenpyytäjä'	Bacch. Ep. 9,6
Νεμεαῖος	'nemealainen'	Th. 327
ξανθός	'keltainen'	Pi. fr. 222 Bowra = 237 Maehler
ὄβριμος	'väkevä'	Pi. Py. 9,27
ὀλοόφρων	'tuhoa miettivä, juonitteleva'	Il. 11,630
ὄρεσίτροφος	'vuorilla kasvanut'	Il. 12,299; 17,61; Od. 6,130
σίντης	'ahnas'	Il. 11,481; 20,165
σμερδαλέος	'karmiva'	Il. 18,579
χαροπός	'kiilluvasilmäinen' (?)	Od. 11,611; Th. 321; Sc. 177; H. Hom. 4,569; 5,70; 14,4
ὤμηστας	'raakaa (lihaa) syövä'	Bacch. Ep. 13,46–47
ὠμόφαγος	'raakaa (lihaa) syövä'	Il. 5,782; 7,256; 15,592

Taulukko 1. Leijonan epiteetit esiklassisessa runoudessa.

3.2. Eeppiset leijonavertaukset

3.2.1. Homeeriset leijonavertaukset

Homeeriset leijonat esiintyvät yksinään, pareittain, pentuineen, ja myös suurempina joukkoina tai laumoina¹⁰⁹. Ne liikkuvat mm. vuorilla ja niiden huipuilla (ὄρεος κορυφήσι[v], Il. 5,554; 16,757; jne.;

¹⁰⁸ Leijonan ääntelyn tuntemus käy ilmi myös hymnissä Jumalten Äidille: ks. 3.6.2.

¹⁰⁹ Luonnossa olisi varmaankin harvinaista tavata suuri joukko aikuisia urosleijonia yhtäkaaa: *Iliassa* troijalaisten sotajoukkoa kuitenkin verrataan kollektiivisesti leijoniin (15,592), ja *Odysseias*sa Kirken luona on useita leijonia. Ainak. ensin mainitussa tapauksessa tarkoitetaan varmaankin ensisijaisesti urosleijonia. Varsinaisesti leijonien 'laumoihin' en löy-

ἐν οὖρεσι, 11,479), tiheäkasvuisissa metsissä (βαθείης τάρφεσιν ὕλης, *Il.* 5,555; δάσκιος ὕλη, 15, 273), varjoisissa lehdoissa (ἐν νέμει σκιερῷ, *Il.* 11,480), laitumina käytetyillä suoniityillä (ἐν εἰαμενῇ ἔλεος μέγαλοιο, *Il.* 15,631) ja tiheiköissä tai vesakoissa (ξύλοχος, *Il.* 5,162), joissa samaten laiduntaa karjaa. Niillä on jonkinlaisia pesiä tai kätköjä (ξύλοχος λέοντος, *Od.* 4,335; 17,126; εὐνή, 4,338; 17, 129). Ne pyytävät saaliikseen villieläimiä kuten hirven tai kauriin (ἔλαφος, *Il.* 11,113; *Od.* 4,335; 27, 126)¹¹⁰ vassoja (νεβροί, *Od.* 4,336; 27,127; νήπια τέκνα, *Il.* 11,113) sekä karjaa, niin lampaita ja vuohia (ὄϊες, *Il.* 5,137; *Od.* 6,132; μῆλα, *Il.* 5,556; αἶγες ἢ ὄϊες, *Il.* 10,486) kuin nautoja (βόες, *Il.* 5,556–568; *Od.* 6,132; 22,403; πόρτις ἢ βούς, *Il.* 5,162), ja saattavat hyökätä maatilalla (σταθμός, *Il.* 5,140; 17, 110) olevaan karjasuojaan tai -aitaukseen (αὐλή, *Il.* 5,138; μέσσαυλος¹¹¹, 17,112). Joskus ne yllättävät karjan yöaikaan (ἐν νυκτὸς ἀμολγῷ, *Il.* 11,173). Leijonat ottavat yhteen mm. villisikojen (*Il.* 16,823–826), shakaalien (θῶες, *Il.* 11,478–481), laumoja puolustavien paimenten (ἄνδρες ἀγροῖωται, *Il.* 15, 272; βώτορες ἄνδρες, 12,302; ποιμένες ἄγραυλοι, 18,162) ja metsästäjien (ἄνδρες θηρευταί, *Il.* 12,41; ἄνδρες ἐπακτῆρες, 17,135) sekä toisten leijonien (*Il.* 16,756–758) kanssa. Leijonia hätistellään mm. keihäin (δοῦρατα, *Il.* 12,303; ἔγχεα, 17,111), heittoasein (ἄκοντες, *Il.* 11,552), sekä palavin soihduin (καίόμεναί τε δεταί, *Il.* 5,554) ja huutamalla (φωνῇ, *Il.* 17,111). Ihmiset voivat myös piirittää leijonan (δόλιον περὶ κύκλον ἄγωσι, *Od.* 4,792) Monesti leijonat uhkaavat tai pakenevat koiria, jotka usein ovat paimenten tai metsästäjien seurassa¹¹². Leijona saatetaan myös kuvata raadonsyöjänä: nälkäisen leijonan sanotaan iloitsevan käydessään kiinni löytämänsä hirven tai villivuohen ruhoon¹¹³.

Leijonista puhutaan *Iliassa* ja *Odyssiassa* paljon, enimmäkseen vaihtelevanlaajuisten vertaus-ten yhteydessä¹¹⁴. Vertauksissa käytetään tavallisesti konjunktia ὥς(τε), harvemmin partikkelia ἢ(τε) (*Il.* 16,487), adjektiivia οἷος (*Il.* 5,554), tai verbin ἔοικα partisiippia (*Il.* 7,256). Vertailukohde voi olla esimerkiksi liike, aggressiivinen toiminta, ulkonäkö, vaikutus uhriin, tai tunteet ja tunnetilat¹¹⁵. *Iliassa* tyypillisesti taistelussa parhaillaan kunnostautuvaa sankaria kuten Agamemnonia, Diomedesta, Akhilleusta, Hektoria, tai salamislaista Aiasta, verrataan leijonaan, joka esimerkiksi hyök-

dä viittausta kummassakaan eepoksessa, ja paljon yleisempää niissä onkin, että puhutaan kahdesta leijonasta. *Herakleen kilvessä* (ks. 3.5.1) puhutaan kuitenkin leijonien ja villisikojen 'laumoista' ἀγέλαι (*Sc.* 168), jotka sotivat toisiaan vastaan.

¹¹⁰ *Cervus elaphus* (*LSJ*, s.v. ἔλαφος) eli isokauris (vanh. saksan- t. punahirvi) (*Nisäkäsnimistö*, s.v. *Cervus elaphus*).

¹¹¹ t. μέσσαυλον (*LSJ*, s.v. μέσσαυλος).

¹¹² Esim. *Il.* 3,25–26: αὐτὸν (i.e. τὸν λέοντα) / σεύωνται ταχέες τε κύνες θαλεροί τ' αἰζηοί ("sitä [leijonaa] ajavat takaa vikkelät koirat ja vanterat nuorukaiset").

¹¹³ *Il.* 3,23–25: λέων ἐχάρη μέγαλῳ ἐπὶ σώματι κύρσας / εὐρὼν ἢ ἔλαφον κεραὸν ἢ ἄγριον αἶγα / πεινάων. Kuudennesta-toista laulussa kaksi leijonaa taistelevat tapetusta hirvestä (κταμένη ἔλαφος, *Il.* 16,757).

¹¹⁴ *Iliassa* on yhteensä 40 leijonavertaus; lisäksi eepoksessa seitsemässä vertauksessa esiintyy aggressiivinen θῆρ (esim. 3,449), joka saattaa olla leijona (Edwards 1991, 34). *Odyssiassa* leijonista puhutaan paljon vähemmän.

¹¹⁵ Wilson 2002, 237.

kää saaliin kimppuun tai perääntyy suuren ihmisjoukon tieltä. Vertauksia sisältyy sekä eepoksen narratiiviin että satureiden omiin puheenvuoroihin. Troijalaisarmeijaa verrataan myös kollektiivisesti leijoniin (*Il.* 15, 592). *Odyseiassa* leijonavertauksia on vähemmän kuin *Iliassa*, mutta ne ovat sikäli monipuolisempia, ettei niitä sovelleta ainoastaan satureihin vaan varsin erilaisissa tilanteissa oleviin henkilöihin¹¹⁶: Penelopeiaa esimerkiksi verrataan miesjoukon ahdistamaan leijonaan hänen ikävöidessään puolisoaan (*Od.* 4,791–793). Kyklooppi Polyfemosta taas verrataan leijonaan hänen ahmiesaan luolaansa tulleita akhaijeja raakoina luineen ja sisälmyksineen (*Od.* 9,287–293)¹¹⁷. Kuva nälkäisestä leijonasta esiintyy myös muualla eepoksissa¹¹⁸ ja myöhemmässä kirjallisuudessa. Monista vaikuttavista leijonavertauksista siteerattakoon tässä kummastakin eepoksesta erityisen mieleenpainuvaa. Ensimmäinen on *Iliaan* taistelukohtaus, jossa Akhilleus samastetaan miesten ahdistamaan, vaahtosuiseen ja hännällään kylkiään läiskivään raivoisaan leijonaan (20,164–175)¹¹⁹:

Πηλεΐδης δ' ἐτέρωθεν ἐναντίον ὄρτο λέων ὥς
 σίντης, ὃν τε καὶ ἄνδρες ἀποκτάμεναι μεμάασιν
 ἀγρόμενοι πᾶς δῆμος· ὁ δὲ πρῶτον μὲν ἀτίζων
 ἔρχεται, ἀλλ' ὅτε κέν τις ἀρηϊθῶν αἰζηῶν
 δουρὶ βάλη ἑάλῃ τε χανῶν, περὶ τ' ἀφρὸς ὀδόντας
 γίγνεται, ἐν δέ τέ οἱ κραδίη στένει ἄλκιμον ἦτορ,
 οὐρῇ δὲ πλευράς τε καὶ ἰσχία ἀμφοτέρωθεν
 μαστίεται, ἐὲ δ' αὐτὸν ἐποτρύνει μαχέσασθαι,
 γλαυκιδῶν δ' ἰθὺς φέρεται μένει, ἦν τινα πέφνη
 ἀνδρῶν, ἣ αὐτὸς φθίεται πρῶτῳ ἐν ὀμίλῳ·
 ὥς Ἀχιλῆ' ὄτρυνε μένος καὶ θυμὸς ἀγῆνωρ
 ἀντίον ἐλθέμεναι μεγάλῃτορος Αἰνεΐαο.

Ja toiselta puolelta Peleun poika syöksyi (Aeneasta) vastaan kuin saaliinhimoinen leijona, jonka miehet tahtovat tappa, koko väki yhteen kerääntyneinä. Ensin se etenee välinpitämättömänä, mutta kun joku ketteristä urhoista viskaa keihään, se kyyristyy aukaisten kitansa ammolleen: sen hampaiden seutuville ilmaantuu vaahtoa ja sen rinnassa voihekii urhea sydän;

¹¹⁶ Vrt. Clarke 1995, 141.

¹¹⁷ Leijonat voivat todella rikkoa saaliin luut päästäkseen käsiksi ytimeen; tuskin ne sentään nielevät isoimpia luita. *Iliassa* Odysseus rinnastetaan villisikaan (11,414–420), ja eepsisissä vertauksissa villisika on joskus leijonan vastustajana. *Odyseian* kyklooppiepisodin perusteella ei sankarin ja kykloopin vastakkainasettelu liene tulkittavissa leijona/villisika-antiteesin kautta, mutta Eleusiista löydettyssä protoattikalaisessa amforassa kuvataan sian ja leijonan yhteenotto niin, että karju on välittömästi Odysseuksen, leijona kykloopin kohdalla pääaiheen kuvakentän alla. Villisialla on Odysseukselle erityinen merkitys, sillä sellainen oli surmata hänet hänen lapsuudessaan, mistä hänen jalkaansa jäi *Odyseian* juonen kannalta keskeinen arpi. *Iliaan* 10. laulussa juuri Odysseus sonnustautuu villisian hampaista tehtyyn kypärään, jollaisten pronssikaudella saattoivat olla statusesineitä. Odysseustakin verrataan silti leijonaan, esim. Eurykleian nähdessä hänet surmattujen kosijoiden keskellä sankarin ollessa veren tahrima kuin juuri aterioinut leijona (*Od.* 22,401–406).

¹¹⁸ *Il.* 3,23–25: λέων ... πεινάων; *Od.* 6,133: κέλεται δέ ἐ γαστήρ.

¹¹⁹ Vrt. Hes. Sc. 426–432.

hännällään se piiskaa kylkiään ja lonkkiaan
molemmin puolin, ja se yllyttää itseään taistelemaan.
Silmät hurjuutta hehkuen se syöksyy suoraan kohti, joko surmatakseen jonkun
miehistä tai itse menehtyäkseen mittelön etunenässä.
Siten yllyttivät Akhilleusta hänen kiihkonsa ja ylväs henkensä
käymään päin suurisydämistä Aineasta.

Näistä säkeistä lieene havaittavissa kaikuja *Herakleen kilvessä* (ks. 3.2.2). *Iliaan* loppupuolella Akhilleus itse vertaa itseään leijonaan valmistautuessaan surmaamaan Hektorin ja hylätessään tämän pyynnön sopia kaatuneen ruumiin palauttamisesta maanmiehille, sillä ”kuten ei leijonien ja ihmisten välillä ole uskollisuudenvaloja eikä susien ja lampaiden kesken vallitse yhtämielisyyttä, (...) ei meidänkään välillämme voi olla ystävyyttä eikä valoja”¹²⁰. Myöhemmin, Akhilleuksen jo surmattua Hektorin ja jatkaessa tämän ruumiin häpäisyä, paheksuu Apollon muiden jumalten kuullen sankaria, ”jolla eivät aatokset ole oikeudenmukaiset eikä päätös sydämessä taivu, ja jolla mielessään on raakuuksia kuin leijonalla, joka suuren voimansa ja uskaliaan henkensä usuttamana lähestyy ihmisten lammas-katraita juhla-aterian napatakseen”¹²¹. Apollonin mukaan Akhilleus on ”hävittänyt säälin eikä tunne häpeää, josta ihmisille on paljon harmia ja iloa” (ἔλεον μὲν ἀπώλεσεν, οὐδέ οἱ αἰδῶς, / γίγνεται, ἥ τ’ ἀνδρας μέγα σίνεται ἡδ’ ὀνίνησι, *Il.* 24,44–45). Akhilleus ei käyttäydy enää kuten ihmisen kuuluu, vaan kuin villipeto, mistä jumalatkin alkavat jo saada tarpeekseen.¹²²

Toinen vertaus sisältyy *Odysseian* lauluun, jossa faiaakkien saarelle haaksirikkoutunut, vaatteensa kadottanut sankari ilmaantuu pusikosta Nausikaan ja tämän neitojen näkyviin (6,130–136):

βῆ δ’ ἵμεν ὥς τε λέων ὀρεσίτροφος, ἀλκὶ πεποιθὼς,
ὅς τ’ εἶς’ ὑόμενος καὶ ἀήμενος, ἐν δέ οἱ ὅσσε
δαίεται· αὐτὰρ ὁ βουσὶ μετέρχεται ἢ οἴεσσι
ἢ μετ’ ἀγροτέρας ἐλάφους· κέλεται δέ ἐ γαστήρ
μήλων πειρήσοντα καὶ ἐς πυκινὸν δόμον ἐλθεῖν·
ὥς Ὀδυσσεὺς κούρησιν ἐϋπλοκάμοισιν ἔμελλε
μεῖξεσθαι, γυμνὸς περ ἐὼν· χρεῖω γὰρ ἵκανε.

Hän kävi matkaan kuin vuorilla kasvanut voimaansa luottava leijona,
joka sateen ja tuulen pieksämänäkin etenee silmät
hehkuen jahdaten nautoja tai lampaita
tai villikauriita, ja jonka vatsa käskee sitä

¹²⁰ *Il.* 22,262–267: ὥς οὐκ ἔστι λέουσι καὶ ἀνδράσιν ὄρκια πιστά, / οὐδὲ λύκοι τε καὶ ἄρνες ὁμόφρονα θυμὸν ἔχουσιν, / ἀλλὰ κακὰ φρονέουσι διαμπερὲς ἀλλήλοισιν, / ὥς οὐκ ἔστ’ ἐμὲ καὶ σὲ φιλήμεναι, οὐδέ τι νῶϊν / ὄρκια ἔσسونται, πρὶν γ’ ἢ ἕτερόν γε πεσόντα / αἵματος ἄσαι Ἄρηα ταλαύρινον πολέμιστήν.

¹²¹ *Il.* 24,40–43: ᾗ οὐτ’ ἄρ φρένες εἰσὶν ἐναΐσιμοι οὔτε νόημα / γναμπτὸν ἐνὶ στήθεσσι, λέων δ’ ὥς ἄγρια οἶδεν, / ὅς τ’ ἐπεὶ ἄρ μεγάλη τε βίη καὶ ἀγήνορι θυμῷ / εἷζας εἶς’ ἐπὶ μῆλα βροτῶν ἵνα δαῖτα λάβῃσιν.

¹²² Vrt. Clarke 1995, 154–155; 157–158.

menemään jopa aidattuun suojaan lampaita napatakseen. Siihen tapaan oli Odysseus menemäisillään kaunishiuksisten neitojen keskeen, vaikka hän olikin alaston. Hänen oli näet pakko.

Nausikaan ystävät pelästyvät reissussa karmivan (σμερδαλέος, 6,137) näköiseksi räjäytynyttä vierasta ja pakenevat, mutta Nausikaa itse jää seisomaan paikallaan, sillä Athene valaa häneen rohkeutta ja poistaa pelon hänen jäsenistään (6,140). Tutkijoiden parissa vaihtelevan vastaanoton saanut vertaus on vaikuttava ja koominenkin osin siksi, että uhkaavalta vaikuttava, todellisuudessa harmiton tilanne on kontrastissa *Iliaan* leijonavertauksiin, joissa analogia on saalistavan leijonan ja vihollista vaanivan sotilaan välillä. Odysseus lähestyy seuruetta kuitenkin siksi että hän on avun tarpeessa eikä hyökätäkseen neitojen kimppuun. Myöhemmän runouden eroottisten leijonakielikuvien valossa on silti huomionarvoista, että Nausikaan ja Odysseuksen välillä on eepoksessa aistittu olevan seksuaalista jännitettä, minkä huomioiden mielikuva Odysseuksesta saalistavana leijonana saa *Iliaan* leijonavertauksiin nähden uudenlaisia tulkintatapoja. Yhtäältä siinä on nähty vihjeitä kansantarusta, jossa haaksirikkoutunut urho voittaa omakseen prinsessan: tällöin leijonan ja saaliin kohtaaminen vertautuisi kahden rakastavan romanttiseen tapaamiseen.¹²³ Mielikuva on kuitenkin pitkälti lukijan tulkinnan varassa, sillä aktuaalisesti Odysseus lähestyy vielä tuntematonta neitoa pyytääkseen tältä apua. Ajatus rakkaudesta ja avioliitosta, joka ei *Odysseian* juonen vuoksi voi koskaan toteutua, on vasta tuloillaan. Kuten E. D. Karakantza argumentoi, tuo yksin jäävää neitoa lähestyvän alastoman muukalaisen vertaaminen saalistavaan leijonaan pikemmin (tai avioliiton mahdollisuuden rinnalla) esille kohtaamiseen liittyvän seksuaalisen väkivallan uhan¹²⁴. Nausikaan ja tämän neitojen näkökulmasta uhka on todellinen, vaikka Odysseuksen näkökulmasta tilannetta seuraava lukija tietää, ettei tämä aio käydä naisiin käsiksi¹²⁵.

Vertauskuvallisessa yhteydessä leijona mainitaan myös jumalten kalistellessa keskenään aseitaan *Iliaan* huipentumana olevan taistelun lomassa, jonka tiimellyksessä Hera käyttää Artemiista leijona-metaforaa. Tähän otteeseen syvennyttäköön kuitenkin lähemmin luvussa 3.6.1.

Iliaan ja *Odysseian* leijonavertauksia on tutkittu runsaasti: niitä on lähestytty mm. taistelun kuvaukseen vaihtelua tuovina ”ornamenteina” (*Iliaassa*), kerronnan rakenteellisina elementteinä, sekä niiden symbolisen merkityksen kautta¹²⁶. Michael Clarken mukaan *Iliaassa* leijonavertaukset muo-

¹²³ Vertauksen tulkinnoista ks. Glenn 1998, 107–111; eroottisista tulkinnoista: *id.*, 109–116; niiden yhteydessä on viitattu mm. verbin *μειξεσθαι* (*Od.* 6,136) seksuaalisiin merkityksiin (*id.*, 109). Nausikaan ja Odysseuksen välisestä jännitteestä ks. myös esim. Gross 1976; Shapiro 1995; vanhasta kansantarusta: Glenn 1998, 115; Shapiro 1995, 155–156.

¹²⁴ Karakantza 2003, *pass.*

¹²⁵ Odysseus tiedostaa oman pelottavuutensa ja pohtiikin, kuinka lähestyä Nausikaata tätä säilyttämättä: *Od.* 6,141–147.

¹²⁶ Ks. esim. Clarke 1995; Wilson 2002.

dostavat temaattisesti yhtenäisen kokonaissysteemin, kun taas *Odyseiassa* ne ovat irrallisempia ja niitä on tulkittava kyseisen eepoksen omista lähtökohdista¹²⁷. Hän näkee *Iliassa* sutureista käytettyjen vertausten ilmentävän paitsi soturin fyysistä voimaa ja taisteluvalmiutta, myös perustavanlaatuista psykologista, persoonallisuuteen ja moraaliin kytkeytyvää analogiaa soturin ja leijonan tai muun pe-toeläimen välillä. Hänen mukaansa *Iliaan* leijonavertaukset ovat arvotukseltaan ambivalentteja: voima ja pelottomuus ovat toisaalta sankarille kunniaa tuovia hyveitä ja siten myönteisiä ”leijonamaisia” ominaisuuksia. Toisaalta hillitsemätön leijonan tavoin käyttäytyminen voi ajaa sankarin toimimaan itsetuhoisen uhkarohkeasti ja syyllistymään raivon ja verenhimon vallassa raakuuksiin sekä ihmisiä sitovien eettisten normien rikkomiseen, millä voi olla tuhoisia seurauksia konfliktin kaikille osapuolille.¹²⁸ Donna Wilson kritisoi Clarcken teoriaa *Iliaan* leijonavertausten kulttuurihistoriallisen merkitysten sivuuttamisesta ja niiden psykologisten aspektien ylitulkittamisesta, mutta yhtyy näkemykseen niiden sisäänrakennetusta ambivalenssista¹²⁹. Pitää silti paikkansa, kuten Steven H. Lonsdale huomauttaa ottamatta kantaa vertausten arvotukseen, että vertauksissa kuvataan runsaasti juuri leijonan tunnemaailma, joka vertautuu varsin suoraviivaisesti sankarin tunnemaailmaan. Hänen havaintonsa, että leijonien tunteiden kuvaamiseen käytetyt sanat kuten *χαίρω*, *χόλος* ja *χάρμη*, omaavat heroisen pohjavireen, avaa hieman vastakkaisen lähestymistavan Clarcken teoriaan soturin eläimellistämisestä: toisaalta on myös kyse mitä suurimmissa määrin eläimen inhimillistämisestä. Lonsdale havainnoi lisäksi, ettei runoilija kuvaa leijonia ainoastaan urheina, vaan eläytyy myös niiden tuntemaan pelkoon ja pettymykseen niiden perääntyessä vailla saalista.¹³⁰

Iliassa eläviä leijonia esiintyy ainoastaan vertauksissa ja *ekfrasis*-kuvauksissa (ks. 3.5.1), mutta eepoksen kymmenennen, 500-luvulla tehdyksi lisäykseksi epäillyn laulun perusteella kissaeläinten taljat olivat akhaijeille omakohtaisesti tuttuja. Laulun alussa Agamemnon ja Diomedes vetäisevät harteilleen nilkkoihin ulottuvat (*ποδηνεκές*, 10,24; 178) leijonantaljat lähtiessään öiseen hätäkokoukseen, jonka tarkoituksena on lähettää vakoojia troijalaisten leiriin. Menelaos puolestaan kietoutuu pantterintaljaan (10,29–30), jollaista myös hänen kilpakosijansa Paris on käyttänyt aiemmin taistelussa (3,17). Voidaan kysyä, onko taljoihin pukeutuminen kymmenennessä laulussa tulkittavissa sanallista vertausta pidemmälle vietyä soturin ja kissapedon analogiana. Esimerkiksi Annie Schnapp-

¹²⁷ Clarke 1995, 141. Hieman samoilla linjoilla on Donna Wilson (2002), joka kuitenkin kiinnittää huomiota näiden (ja muiden) eeposten välisen intertekstuaalisuuden merkitykseen leijonavertausten tulkinnassa.

¹²⁸ Clarke 1995, *pass.* Clarcken tarkastelee erityisen huolellisesti Akhilleuksesta käytettyjä leijonavertauksia, mutta perustelee argumenttejaan myös muista henkilöistä eepoksissa käytettyjen leijonavertausten avulla.

¹²⁹ Wilson 2002, 235; 237–238.

¹³⁰ Lonsdale 1990, 45–46.

Gourbeillon analysoi laulua tästä näkökulmasta erityisesti Diomedeen persoonaan keskittyen¹³¹. Eräät skoliastit (bT) tulkitsevat pantterintaljan kuvastavan Menelaoksen alempiarvoista asemaa tämän leijonantaljaa kantavaan veljeen nähden¹³². Tulkinnan taustalla saattaa olla myöhemmässä kirjallisuudessa esiintyvä ajatus leijonasta metsän tai eläinten kuninkaana¹³³, josta näkemyksestä ei löydy ainaakaan selviä merkkejä *Iliassa* tai *Odyssiassa*.¹³⁴ Menelaosta itseään kuitenkin verrataan leijonaan hänen huomattavissa sotakentällä pantterintaljaan sonnustautuneen Pariin (*Il.* 3,23–28), joka taistelussa ei vedä hänelle vertoja: näin ollen skoliastin tulkinta pantterin ja leijonan keskinäisestä hierarkiasta ei välttämättä ole aivan perusteeton.¹³⁵

Leijonan muinaisen levinneisyyden tutkimisen kannalta eepokset ovat ongelmallinen lähde, sillä homeerisia, vertauskuvalaisia leijonia ja niiden yhteenottoja ihmisten ja muiden eläinten kanssa on mahdotonta paikallistaa millekään maantieteelliselle alueelle. Onkin ehdotettu, että *Iliaan* ja *Odyssi-an* leijonakuvausten taustalla ovat Lähi-idän kulttuurien kirjalliset tai visuaaliset kuvaukset leijonista ja niiden käyttäytymisestä¹³⁶. Osoituksena siitä, ettei runoilijan omassa elinpiirissä tunnettu leijonaa, on pidetty sitä, ettei Homeros sano sanaakaan leijonan mahtavasta karjaisusta¹³⁷. Tämä on kuitenkin (kirjaimellisesti) *ex silentio* -argumentti, joka ei sinänsä todista mitään suuntaan eikä toiseen. Vahvempana perusteena epäillä runoilijan tai tämän aikalaisyleisön omakohtaisia leijonakokemuksia voitaneen pitää sitä, ettei sankarirunojen miljöönä muutenkaan ole 700-luvulla eläneiden kreikkalaisten arkimaailma.¹³⁸ Toisaalta juuri vertauksissa runoelmissa vaikuttaa olevan poikkeuksellisen paljon muistumia rautakauden arkielämästä, millä taas voitaisiin perustella väitettä, että leijonatkin olivat

¹³¹ 1981, 104–131. Diomedeen *aristeian* leijonavertauksista: Schnapp-Gourbeillon 1981, 100–4; Lonsdale 1990, 50–55.

¹³² Hainsworth 1993, 160.

¹³³ Esim. Aesop., Chambry 202; 205; jne.; Hyg. *Astr.* 2,24.

¹³⁴ Toisaalta Lähi-idän ja Egyptin kulttuureissa leijona oli eeposten syntyessä kytketty hallitsijaan jo vuosisatojen ajan, joten ei olisi mitenkään yllättävää, jos se kreikkalaistenkin mielikuvissa olisi ollut jossain mielessä ”kuninkaallinen” tai ”aristokraattinen” eläin jo 700-luvulla, vaikkei näin erikseen mainittaisikaan.

¹³⁵ Aristoteleen nimissä säilyneessä *Fysiognomiassa* leopardia väitetään urheina pidetyistä eläimistä ulkomuodoltaan naisellisimmaksi: Ἡ δὲ πάρδαλις τῶν ἀνδρείων εἶναι δοκοῦντων θηλυμορφότερόν ἐστιν, (...) (809b38–39). Miehekkäin eläin on leijona: (...) φαίνεται τῶν ζώων ἀπάντων λέων τελεώτατα μετελιφέναι τῆς τοῦ ἄρρενος ιδέας (809b15–16).

¹³⁶ Esim. Hainsworth 1993, 200–201. Osa tutkijoista on sitä mieltä, että Kreikassa tai Traakiassa kyllä oli leijonia, mutta että runoilija tuskin oli niitä henkilökohtaisesti kohdannut: esim. West 1988, 213. Janko (1994, 291) arvelee leijonien ja paimenten kohtaamisen olleen Jooniassa arkipäiväisiä. Ks. myös Alden 2005, 336. Olisi kenties hedelmällistä tutkia, löytyykö leijonan katse *-topokselle* mahdollisia esikuvia esimerkiksi seemiläisestä kirjallisuudesta tai kansanperinteestä.

¹³⁷ Hainsworth, *loc. cit.* Edwards (1991, 36, n. 43) taas arvelee, että Kreikassa olisi elänyt leijonalaji, joka ei karjunut. Patroklostä surevaa Akhilleusta kuitenkin verrataan pentujensa menettämistä ääneen valittavaan leijonaan: πυκνὰ μάλ᾽ ἀστενάχων ὥς τε λῖς ἠῦγένειος, ... ὥς ὁ βαρὺ στενάχων (*Il.* 18,318–323). Tästä vertauksesta ks. myös alla.

¹³⁸ Tosin tämäkin on eräänlainen *argumentum ex silentio*. Ero on siinä, ettei leijonan yhden piirteen mainitsematta jättäminen anna syytä olettaa, ettei Homeroksella ollut kokemusta leijonista. Sen sijaan leijonan tulkitseminen osaksi myyttistä geografiaa vie pohjan ennako-oletukselta, että Homeroksen olisi täytynyt itse kohdata leijonia tai kuulla niistä kertovia silminnäkijäraportteja sijoittaakseen niitä eepisiin runoelmiinsa.

osa maaseudun arkea. Mutta onko homeeristen leijonien ajateltava vaanineen karjaa Manner-Kreikassa, Traakiassa, vai Jooniassa Anatolian länsirannikolla?

Kysymykset kreikkalaisten omakohtaisista leijonakokemuksista ovat lähestyttävissä tarkastelemalla eepoksissa kuvattuja tilanteita, joissa leijonat ja ihmiset kohtaavat toisensa. Maureen Alden on analysoinut pitkälti tästä näkökulmasta *Iliaan* kuvauksia leijonien ja metsästäjien kohtaamisista. Ei ole ensiksikään selvää, ovatko eepoksessa leijonia kohtaavat metsästäjät lähteneet metsälle kaataakseen juuri leijonan, vai pikemminkin muita eläimiä: eräässä vertauksessa kauriinmetsästäjä (ἐλαφινόβολος ... ἀνήρ) vie leijonanpentuja luonnosta, ilmeisesti niitä surmaamatta (*Il.* 18,318–320). Alden arvelee kuvauksen taustalla olevan tietämys Assyriassa harrastetusta leijonanpentujen ryöstelystä, ja pitää tätä osoituksena siitä, että runoilijan aikalaisyhteisössä tunnettiin assyrialaisien tavat vangita eläimiä kuninkaallisia eläinpuistoja ja seremoniallista metsästystä varten. Hänen arvionsa mukaan kreikkalaisten omassa elinpiirissä, sikäli kuin leijonia kohdattiin, niitä pidettiin haittaeläiminä, jotka pyrittiin tavallisesti surmaamaan tai karkottamaan.¹³⁹

3.2.2. Herakleen kilven leijonavertaukset

Herakleen kilven leijonamaininnoilla on läheisiä paralleeleja *Iliassa*. Runo sisältää kaksi leijonavertausta. Niitä käytetään satureista, joiden kaksintaistelun runsain vertauksin elävöitettyyn kuvaukseen runoelma huipentuu¹⁴⁰. Ottelijat ovat Areen poika Kyknos ja Herakles, joiden kerrotaan hyökkäävän toisiaan kohti kuin kaksi tapetusta kauriista taistelevaa leijonaa (402–412): yhteenottoa säestää niiden hampaiden kiristelystä lähtevä kauhea ääni (δαινὴ δέ σφ' ἰαχὴ ἄραβός θ' ἅμα γίγνεται ὀδόντων, 404). Herakleen surmattua Kyknoksen ja jäädessä odottamaan Areen hyökkäystä (προσιόντα, 425) runoilija samastaa hänet pitkässä vertauksessa saalista ahmivaan leijonaan, joka surmaa uhrinsa raadellen sen nahan vahvoilla kynsillään (ῥινὸν κρατεροῖς ὀνύχεσσι / σχίσσας, 427–428). Leijonan musta sydän täyttyy raivosta (ἐμ μένεος δ' ἄρα τοῦ γε κελαϊνὸν πίμπλαται ἦτορ, 429), ja sen silmissä on kauhea katse (γλαυκίῳ δ' ὅσσοις δαινὸν, 430). Se vitsoo (μαστιῶν, 431) kylkiään ja harteitaan hännällään

¹³⁹ Alden 2005, *pass.* Assyrialaiset vangitsivat myös täyskasvuisia leijonia (ja muita eläimiä). Hallitsijat kertovat vanginneessa luonnonvaraisia leijonia sekä surmanneensa niitä seremoniallisissa metsästysnäytöksissä, minkä lisäksi he saivat alamaisiltaan leijonia lahjoituksina tai tribuutteina. (Alden 2005, 341–342.) Tässä vertauksessa, jossa Akhilleus samastetaan pentunsa menettäneeseen leijonaan, on yhtymäkohtia *Gilgamesh*-eepoksen vertaukseen, jossa ystävänsä Enkidun kuolemaa murehtivaa Gilgameshia verrataan pentujensa menetystä surevaan leijonaemoon (Alden 2005, 340).

¹⁴⁰ Kaksintaistelu tapahtuu kesän kuumimpana aikana, ”Siriuksen paahtaessa ihoa” (ὅτε τε χρὸς Σείριος ἄζει, *Sc.* 397) – joskus näihin aikoihin Aurinko oli leijonan tähdistössä (ks. 2.1.3). Tämä on kiinnostava yksityiskohta, mutta Siriuksen mainitseminen juuri ennen leijonavertausta saattaa olla pelkkää sattumaa.

ja kuopii maata (ποσσὶν γλάφει, 431)¹⁴¹, niin ettei kukaan uskalla nousta sitä vastustamaan. Ares kuitenkin ei epäröi hyökätä Herakleen kimppuun, vaikka Athene yrittää hillitä häntä, mutta taisteluhurmoksessaan Herakles onnistuu haavoittamaan sodanjumalaa, niin että tämän on luovuttava taistelusta.

3.3. Aforismeja ja kielikuvia

3.3.1. Alkaios, fr. Z 115 Lobel–Page (*Poet. Lesb. fra. 438*) (113 Bergk)

Epiikan ohella myös muuhun esiklassiseen puhemittaiseen sekä lyyriseen runouteen sisältyy kielikuvia, joissa puhutaan leijonista. Osan niistä alkuperäinen konteksti ja tulkinta ovat epäselvät. Alkaiokselta on säilynyt tällainen kielikuva (fr. Z 115 Lobel–Page, *Poet. Lesb. fra. 438* = 113 Bergk) Plutarkhoksen välittämänä. Edellä Plutarkhos on raportoinut tarinaa Ammonin temppelissä olleesta lampusta, joka kulutti vuosi vuodelta vähemmän öljyä, ja kuinka paikalliset papit olivat sen perusteella päättelleet vuosien jatkuvasti lyhenevän (*de def. or.* 3 = *Mor.* 410c):

Θαυμασάντων δὲ τῶν παρόντων, τοῦ δὲ Δημητρίου καὶ γελοῖον φήσαντος εἶναι ἀπὸ μικρῶν πραγμάτων οὕτω μεγάλα θηρᾶν, οὐ κατ' Ἀλκαῖον

ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα

γράφοντας, ἀλλὰ θρυαλλίδι καὶ λύχνῳ τὸν οὐρανὸν ὁμοῦ καὶ τὰ σύμπαντα μεθιστάντας (...).

Läsnäolijat häkeltyivät, ja Demetrios sanoi olevan naurettavaa tavoitella sillä tavoin pikkuasioista käsin suuria, ei Alkaioksen sanoin piirtäen

kynnestä leijona,

vaan muuttaen sydänlangalla ja lampulla taivaan ja sen myötä (koko) maailmankaikkeuden (...).

Ei ole selvää, missä merkityksessä Alkaios alkuaan käytti sanontaa. Plutarkhoksen kertomuksessa sillä tarkoitettaneen, että pienien asioiden perusteella tehdään pitkälle meneviä päätelmiä. Toiset Alkaiosta myöhemmät antiikin auktorit käyttävät kielikuvaa leijonan kynnestä ilmaistakseen, että jokin kokonaisuus tunnistetaan osansa perusteella¹⁴². Sittemmin sananlasku esiintyy myös latinankielisinä

¹⁴¹ Ilm. kyse on maan kuopimisesta, ei saaliseläimen kynsimisestä. Vrt. *Iliaan* vertaus: 20,164–175 (ks. 3.2.1).

¹⁴² Lucian. *Hermot.* 55; Diogenian. 5,15; vrt. Philostr. *VA* 1,32. Myös Sofron vaikuttaa tunteneen sanonnan (fr. 110 Kaibel = 105 Kassel–Austin: ἐκ τοῦ ὄνυχος γὰρ τὸν λέοντα ἔγραφεν [v. ἔγραφεν] = [Demetr.] *eloc.* 156).

versioina, ehkä ensimmäisenä Erasmusella, joka siteeraa kreikkalaislähteitä ja kääntää sanonnan mm. muodossa *leonem ex ungibus aestimare* (*Adagia* 1,9,34)¹⁴³.

3.3.2. Ksenofanes, fr. 13 Diehl (15 Diels–Kranz)

Eäät myöhäisantiikin kirjailijat siteeraavat Ksenofaneen nimissä olevaa mietelmää (fr. 13 Diehl = 15 Diels–Kranz)¹⁴⁴:

ἀλλ' εἰ χεῖρας ἔχον βόες <ἵπποι τ'> ἢ λέοντες
ἢ γράψαι χεῖρεσσι καὶ ἔργα τελεῖν ἅπερ ἄνδρες,
ἵπποι μὲν θ' ἵπποισι βόες δέ τε βουσὶν ὁμοίας
καὶ <κε> θεῶν ιδέας ἔγραφον καὶ σώματ' ἐποίουσαν
τοιαῦθ' οἷόν περ καὶ τοὶ δέμας εἶχον <ἐκαστοι>.

Mutta jos härillä ja hevosilla ja leijonilla olisi kädet
ja ne voisivat käsillään kaivertaa ja valmistaa töitä kuten ihmiset,
kaivertaisivat hevoset hevosten ja härät härkien kaltaisia
jumalia ja tekisivät niille sellaiset kehot
kuin millaiset vartalot niillä itsellään kullakin on.

Säkeet liittyvät Ksenofaneen huomioon, että eri kansat kuvaavat jumalia itsensä näköisinä. Tässä hän mitä ilmeisimmin kritisoi jumalten esittämistä antropomorfisina herättämällä mielikuvan tilanteesta, jossa eläimet voisivat valmistaa jumalista omat versionsa: hänen mukaansa myös ne tekisivät heistä itseään muistuttavia. Näin ollen jumalten antropomorfisuus ei hänen argumenttinsa mukaan ole sen todennäköisempää kuin se että jumalat muistuttavat kaikista kansoista juuri kreikkalaisia.¹⁴⁵ Argumenttia voisi kritisoida huomauttamalla, että se perustuu eläinten inhimillistämiseen. Yhtenä syynä leijonien mainitsemiseen kreikkalaisille varmasti tutumpien härkien ja hevosten rinnalla saattaa olla se, että eepisistä repertuaarista löytyi valmiiksi lähes sellaisenaan ensimmäiseen säkeeseen sopiva formula, joka *Odysseiassa* esiintyy säkeen lopussa (ἡδὲ λέοντες, 10,212; 218).

¹⁴³ Vähän samantyyppisiä sanontoja, joita Erasmus on poiminut kreikkalaislähteistä, ovat *cauda de vulpe testatur*, *e fimbria de texto iudico*, *de gustu cognosco*, *aethiopem ex vultu iudico*, ja *de fructu arborem cognosco* (1,9,35–39).

¹⁴⁴ Clem. *Str.* 5,14,109; Euseb. *Praep. ev.* 13,13,36; Theod. *Gr. aff. Cur.* 3,72.

¹⁴⁵ Ks. Warren 2007, 42–50.

3.3.3. Semonides, fr. 14 West

Galenos siteeraa Semonideen jambiseen trimetriin kirjoitettua katkelmaa (fr. 14 West) esimerkkinä sanan στενυγρός käytöstä samassa merkityksessä kuin στενός, 'kapea'¹⁴⁶:

οὐκ ἄν τις οὕτω δασκίοις ἐν οὔρεσιν
ἀνὴρ λέοντ' ἔδεισεν οὐδὲ πάρδαλιν
μοῦνος στενυγρῆι συμπεσὼν ἐν ἀτραπῶι.

Tällä tavalla ei varjoisilla vuorilla ole kukaan
mies pelästynyt leijonan tai leopardin
yksinään kapealla polulla kohdatessaan.

Kontekstin puuttuessa emme tiedä, minkä tapauksen aikaansaamaa pelon kokemusta Semonides pitää kissapedon kohtaamisen aiheuttamaa voimakkaampana. Vertauksen mies on vaaran uhatessa omillaan, mitä runoilijan maalailema leijonille ominainen vuoristomaisema korostaa. Kapea polku (kulkipa se esimerkiksi tiheäkasvuisen tai kivikkoisen maaston poikki, jyrkänteen reunalla, tai solassa) taas merkinnee, ettei tilanteesta ole helppoa poispääsyä. Vertailun kohteena saattaa olla esimerkiksi taistelussa tai muussa henkeä uhkaavassa tilanteessa koettu pelko, jolloin katkelmaa voitaisiin pitää eppisten leijonavertausten jatkajana. Siinä kuvattu tilanne tai asetelma muistuttaa osin Kydiaan fragmentissa kuvattua (ks. alla), jonka valossa myös eroottinen tulkinta on mahdollinen.

3.3.4. Kydias, fr. 1 Page (PMG 714)

Platonin *Kharmides*-dialogissa säilyneessä (käsikirjoitustraditiossa korruptoituneessa) Kydiaan fragmentissa (fr. 1 Page, *PMG* 714) leijonan tielle osuu ihmisen sijaan hirvenvasa. Sokrates siteeraa runoilijaa kuvatessaan ensitapaamistaan komean Kharmides-nuorukaisen kanssa (*Charm.* 155d–e):

(...) τότε δὴ, ὦ γεννάδα, εἶδόν τε τὰ ἐντὸς τοῦ ἱματίου καὶ ἐφλεγόμεν καὶ οὐκέτ' ἐν ἑμαυτοῦ ἦν καὶ ἐνόμισα σοφώτατον εἶναι τὸν Κυδίαν τὰ ἐρωτικά, ὃς εἶπεν ἐπὶ καλοῦ λέγων παιδός, ἄλλω ὑποτιθέμενος, εὐλαβεῖσθαι

μὴ κατέναντα λέοντος
νεβρὸς ἐλθὼν μοῖραν αἰρεῖσθαι κρεῶν·

¹⁴⁶ Galen. in *Hippocr. epid.* 6,2,1 (17a,897 Wenkebach).

αὐτὸς γάρ μοι ἐδόκουν ὑπὸ τοῦ τοιοῦτου θρέμματος ἐαλωκέναι.¹⁴⁷

(...) ja silloin, jalo ystäväni, näin, mitä hänen *himationinsa* sisällä oli, ja olin tulessa, enkä enää hallinnut itseäni, ja ajattelin, että viisain rakkauden asioissa oli Kydias, joka puhuessaan kauniista pojasta neuvoi toista olemaan varuillaan,

ettei leijonaa vastaan
tullessaan vasa saa lihojen osaa.

Minusta näet tuntui, että juuri sellaisen olennon kynsiin olin joutunut.

Mikäli Platonin Sokrates esittää katkelman siinä valossa kuin runoilija sen tarkoitti, Kydias vertaa leijonaan puoleensavetävää nuorukaista, jonka joku toinen henkilö ilmeisesti odottamattaan kohtaa¹⁴⁸. Tämä hirvenvasaan samastettava henkilö on vaarassa joutua viehättävän ”leijonan” vetovoiman uhriksi, kuten oikea hirvi saattaisi joutua leijonan saaliinhimon armoille. On tosin mahdollista, että Kydiaan alkuperäisessä käytössä viehättävä nuorukainen oli vertauksen vasa, ja että (Platonin) Sokrates kääntää asetelman ironisesti päinvastoin, ikään kuin hän olisi Kharmideen vietävissä eikä tosiasiassa pyrkisi vaikuttamaan tähän itse. Saattaa kenties olla, että myös Semonides vertaa kissapetoon viehättävää (mies- tai naispuolista) henkilöä, jonka pauloihin joku arvaamattaan joutuu.

3.3.5. Theognis 1,293–294; 1,949–950 = 2,1278c–d

Theogniin elegiakorpuksessa on säilynyt lähes identtisenä kahdessa kohdassa säepari, jossa mainitaan leijona (1,949–950 = 2,1278c–1278d). Ensimmäisessä kohdassa *distikhon* on osana runoa, jossa minäkertoja (Theognis) luettelee käyttämättä jättämiään tilaisuuksia (1,949–954):

Νεβρὸν ὑπὲξ ἐλάφοιο λέων ὥς ἀλκὶ πεποιθώς
ποσσὶ καταμάργας αἵματος οὐκ ἔπιον·
τειχέων δ' ὑψηλῶν ἐπιβάς πόλιν οὐκ ἀλάπαξα·
ζευξάμενος δ' ἵππους ἄρματος οὐκ ἐπέβην·
πρήξας δ' οὐκ ἔπρηξα, καὶ οὐκ ἐτέλεσσα τελέσσας·
δρήσας δ' οὐκ ἔδρησ', ἦνυσσα δ' οὐκ ἀνύσας.

Vasan pois peuralta kuin voimaansa luottava leijona
kynsiini napattuani sen verta en juonut;
Korkeille muureille kavuttuani en ryöstänyt kaupunkia;

¹⁴⁷ On epäselvää, kuuluvatko sanat εὐλαβεῖσθαι ja νεβρὸς ἐλθὼν (käsikirjoituksessa νεβρὸν ἐλθόντα) sitaattiin vai eivät. Tästä ja muista epävarmuuksista lukutavassa ks. Tuozzo 2011, 108–109.

¹⁴⁸ Ks. myös Ath. 5,187e–f. Kielikuvan tulkinnasta dialogin kontekstissa ks. Tuozzo 2011, 108–110: Tuozzon mukaan Sokrates käyttää kielikuvaa kuvatakseen kauneuden näkemisen aiheuttamaa lamaannusta ja avuttomuuden tilaa.

iestettyäni hevoset en astunut vaunuihin;
toimittuani en toiminut, enkä viimeistellyt viimeistelyäni;
saavutettuani en saavuttanut, toteutettuani en toteuttanut.

Toisaalla säkeet 949–950 seuraavat distikhonia, joka vaikuttaa päättyvän kesken, mikäli säkeen 1278a καὶ ymmärretään rinnastuskonjunktiona (’ja’) eikä adverbina (’myös’)¹⁴⁹. Eräät editoijat katsovat säeparien kuuluvan yhteen, mikä on kuitenkin hyvin epäilyksenalaista (2,1278a–d)¹⁵⁰:

Ὅστις σοι βούλευσεν ἐμεῦ πέρι, καί σ’ ἐκέλευσεν
οἶχεσθαι προλιπόνθ’ ἡμετέρην φιλίην –
βεβρόν ὑπὲξ ἐλάφοιο λέων ὥς ἀλκὴ πεποιθώς
ποσσὶ καταμάρψας αἵματος οὐκ ἔπιον.

Joka neuvoi sinua minua koskien, vaati sinua myös
hylkäämään ystävyuteni ja painumaan tiehesi –
vasan pois peuralta kuin voimaansa luottava leijona
kynsiini napattuani sen verta en juonut.

Myös Theogniin leijonakielikuvaa on toisinaan tulkittu eroottiseksi, toisinaan taas poliittiseksi¹⁵¹. Erään selityksen mukaan säkeiden 949–954 aiheena on tilanne, jossa ihailija jätti ihailunsa kohteen rauhaan, vaikka tämä oli jo hänen vallassaan¹⁵². Tällöin vertauksen ”ihmisleijona”, runon minäker-toja, olisi kaiketi ihailijan tai rakastajan asemassa oleva henkilö, ei ihailun kohde, kuten (Platonin Sokrateen tulkitsemassa) Kydiaan fragmentissa vaikuttaa olevan. Theogniin tavanomaisen aihepiirin huomioiden ovat sekä eroottinen että poliittinen tulkinta uskottavia, mutta on myös mahdollista, ettei säkeitä ole tarkoitettu yksiselitteisiksi. Kuva verta juovasta leijonasta esiintyy muutamaan otteeseen jo *Iliassa* (11,175–176; 17,63–65; 18,582–583).

Theogniilta on säilynyt myös toinen leijonavertaus, tai paremminkin aforismi (1,293–294):

Οὐδὲ λέων αἰεὶ κρέα δαίνυται, ἀλλὰ μιν ἔμπης
καὶ κρατερόν περ ἐόνθ’ αἶρεῖ ἀμηχανίη.

Ei leijonakaan aina nauti lihakestitystä, vaan yhtä lailla sen,
vahva vaikka onkin, valtaa keinottomuus.

¹⁴⁹ Gerber (joka seuraa Vettaa) tarjoaa nämä tulkintamahdollisuudet (1999, 369, n.).

¹⁵⁰ Säkeet 2,1278a–b esiintyvät myös toisessa kohdassa, ilmeisesti niin ikään irrallisina (1,1101–1102).

¹⁵¹ Edmonds 1931, 341, n. 6.

¹⁵² Gerber 1999, 311, n.

Tässäkin on vaikeaa sanoa, kuinka irralliset säkeet tulisi tulkita. Vahvan neuvottomuus sopisi vanhan aristokratian murenemassa olleeseen asemaan Theogniin kotikaupungissa. Säkeisiin voidaan myös lukea viittaus 'nälkäisen leijonan' *topokseen*, joka esiintyy jo Homeroksella (*Il.* 3,23–25; *Od.* 6,133). Huomattakoon myös, että faabeleissa ja vertauksissa leijonan tyyppiominaisuus oli juuri väkevyys (kun taas oveluus kuului ketun luonteeseen; ks. 3.3.6). Theognis haluaakin ehkä sanoa, että tilanteessa, jossa päämäärä ei ole saavutettavissa voimakeinoin, on (kirjallisen) leijonan tavoin pelkkään voimankäyttöön turvautuva henkilö täysin avuton. Mikäli säkeisiin sisältyy arvoarvostelma, on kuitenkin epäselvää, näyttäytyikö leijonan vahvuus Theognille tässä tapauksessa enemmän myönteisessä valossa (esim. aristokratian peritty mahti, henkilökohtainen vaikutusvalta) vai kielteisessä (esim. tyrannin vallantavoittelukeinot, taipumus väkivaltaan). Ellei runoilija viittaa johonkin tiettyyn henkilöön tai tapaukseen, jonka hänen aikalaisyleisönsä olisi tunnistanut, hän saattoi tarkoituksella jättää säkeiden merkityksen ja leijonan moraalisen arvioinnin avoimiksi.

3.3.6. Pindaros, *O.* 11,19–20; *I.* 4,49–51

Pindaros päättää poikien nyrkkeilyssä Olympiassa vuonna 476 voittaneelle lokrislaiselle Hagesidamokselle osoitetuista epinikioneistaan lyhemmän aforismiin (*O.* 11,19–20)¹⁵³:

(...) τὸ γὰρ ἐμφυῆς οὐτ' αἰθῶν ἀλώπηξ
οὐτ' ἐρίβρομοι λέοντες διαλλάξαιντ' ἄν ἦθος.¹⁵⁴

Synnynnäistä luontoaan ei näet leiskuva kettu
eivätkä karjuvat leijonatkaan voisi muuttaa.

Tarkemman luonnehdinnan ketun ja leijonan luonteista Pindaros antaa neljännessä isthmialaisoodissaan. Se on omistettu thebalaiselle Melissokselle, joka voitti pankrationissa, luultavasti 470-luvun loppupuolella (ks. 3.7.3)¹⁵⁵. Oodissa Melissosta verrataan kumpaankin eläimeen (*I.* 4,49–51):

(...) τόλμα γὰρ εἰκὼς
θυμὸν ἐρίβρεμετ' ἄν θηρῶν λεόντων
ἐν πόνῳ, μῆτιν δ' ἀλώπηξ, αἰετοῦ ἄτ' ἀναπιτναμένα ρόμβον ἴσχει.

Hengeltään (*thymos*) hän näet muistuttaa

¹⁵³ Ajoitus: Maehler 1987, 40.

¹⁵⁴ διαλλάξαιντ' ἄν ἦθος *corr.* Hartung : διαλλάξαιντο ἦθος *MSS* (Bowra 1947, *ad loc.*).

¹⁵⁵ Maehler ajoittaa oodin varautuneesti vuosiin 474/3 (1987, 144).

karjuvien, villien leijonien urheutta (*tolma*)
koetuksen aikana, mutta viekkaukseltaan (hän on) kettu, joka torjuu kotkan syöksyn
heittäytymällä selälleen.

Sana θυμός voidaan tässä kääntää esimerkiksi 'mieleksi' tai 'rohkeudeksi', sana μῆτις 'taidoksi' tai 'älyksi, neuvokkuudeksi'. Ajatus on joka tapauksessa selvä. Leijonan uskalluksella ja ketun oveluudella Pindaros viitanee erilaisiin pankrationissa vaadittuihin taitoihin¹⁵⁶. Vertauksen (tai oikeammin metaforan) selälleen heittäytyvä kettu taas saattaa viitata pankration-taktiikkaan: taustalla voi olla havainto kettujen tavasta saalistaa tekeytymällä kuoliaiksi ja hyökätä luokseen haaskalle saapuvien lintujen kimppuun¹⁵⁷. Kenties Pindaroksella on mielessään jonkinlainen vastahyökkäys, jossa pankrationisti väistää tai torjuu ensin vastustajan iskun ja hyökkää sitten itse.¹⁵⁸

Epiteettiä ἐπιβρεμέτης käytetään *Iliaassa* Zeus-jumalasta (13,624), epiteettiä ἐπίβομος toisaalla varhaisessa runoudessa Dionysoksesta (*H. Hom.* 7,56; 26,1; Anacr. fr. 20 Page, *PMG* 365; Panyas. 13,2)¹⁵⁹. Niiden taustalla on verbi βρέμω 'karjua'¹⁶⁰. Pindaroksen ketusta käyttämä adjektiivi αἶθων kuvaa yleisemmin leijonaa kuin kettua (ks. 3.1).

3.4. Leijonan *thymos*

3.4.1. Epiikka

Sen lisäksi että *Iliaassa* ja *Odyssiassa* sankareita verrataan leijoniin, käytetään eepoksissa eräistä heistä epiteettiä θυμολέων, 'leijonansydäminen, leijonamieli'. Tlepoemos kutsuu siten isäänsä Heraklesta (*Il.* 5,639), salamislainen Aias Akhilleusta (*Il.* 7,228), Penelopeia Odyseusta (*Od.* 4,724; 814) ja Odyseus Heraklesta muistellessaan tämän manalassa näkemäänsä äitiä (*Od.* 11,267). Sanalle θυμός ei suomenkielessä ole tarkkaa, sen kaikki merkitykset kattavaa vastinetta, joten se on käännettävä kulloisenkin kontekstin mukaan. *Thymos* voidaan määritellä elävän olennon sisäiseksi, henkisek-

¹⁵⁶ Oveluus ketun tyyppiominaisuutena länsimaaisessa kansanperinteessä on perua viimeistään Kreikan arkaaiselta ajalta: ks. Hünemörder 2006. Vrt. *P. Py.* 2,76–78. Vähän Melissoksen tapaan Odyseus on paitsi θυμολέων (*Od.* 4,724; 814) ja πολύμητις (*Il.* 1,311; 23,709; *Od.* 21,274), myös taitava painija (*Il.* 23,700–739). Paljon myöhemmin Niccolò Machiavelli kehotti *Ruhtinaansa* (1513) 18. luvussa Lorenzo de' Medicia olemaan sekä ketun että leijonan kaltainen.

¹⁵⁷ Näin arvelee Race 1997b, 171, n. 5. Saalistustapa on dokumentoitu luonnossa (Varty 1967, 91; ill. 147–150), ja siihen viitataan ainakin keskiaikaisissa kansantarinoissa ja taiteessa (*id.*, 81–94; ill. 151–153). Ensimmäinen lintuja pyytävästä kuolleeksi tekeytyvästä ketusta saattaa olla 100-luvulle jKr. ajoitettuun *Fysiologos*-teokseen sisältyvä (15).

¹⁵⁸ Kettu ja leijona mainitaan myös Pindaroksen eräässä fragmentissa (222 Bowra = 237 Maehler) (ks. 3.9).

¹⁵⁹ Pindaros käyttää adjektiivia ἐπίβομος myös maasta (*Py.* 6,3), pilvestä (*Py.* 6,11), ja ehkä merestä (fr. 351 Maehler).

¹⁶⁰ *LSJ*, s. v.

si ominaisuudeksi, joka on eräänlainen elinvoiman, viettien ja tunteiden, varhaisessa kirjallisuudessa myös kognitiivisten toimintojen tyyssija¹⁶¹ tai itse elinvoima. Se paikallistetaan joskus rintakehään ja menetetään kuoltaessa¹⁶². Usein sopiva käännös on ’sielu’, ’mieli’, ’henki’, ’elämä’ tai ’sydän’ (vrt. καρδία, ψυχή). Toisinaan sana tarkoittaa pikemmin ’(taistelu)intoa’, ’uskallusta’, ’raivoa’ enemmän tai vähemmän ohimenevänä olotilana. Joskus se voitaneen kääntää ’luonnoksi, luonteeksi, temperamentiksi’. Henkilö tai olento, joka on θυμικός, θυμοειδής, tai ένθυμος, on tavalla tai toisella ’kiivas’ tai ’uskalias’, ἄθυμος sitä vastoin ’ponneton’, ’allapäin’, tai ’arkasydäminen’.¹⁶³

Hesiodos luettelee *Theogoniassaan* eräiden jumalattarien ja kuolevaisten rakkaussuhteita tai avioliittoja ja niistä siinneitä jälkeläisiä. Lyhyesti kerrotaan jumalatar Thetiin ja kuolevaisen Peleuksen liitosta (1006–1007):

Πηλεί δὲ δμηθεῖσα θεὰ Θέτις ἀργυρόπεζα
γείνατ’ Ἀχιλλῆα ῥηξήνορα θυμολέοντα.

Ja Peleun kukistama hopeajalkainen jumalatar Thetis
synnytti Akhilleuksen, leijonansydämissen miesten (taistelulinjojen) murtajan.

Maininta Thetiin liitosta poikkeaa muista luettelon liitoista siten, ettei sen yhteydessä puhuta rakkaudesta eikä ”kultaisen Afroditeen” (χρυσέη Ἀφροδίτη, 1005) osallisuudesta. Se olikin Zeun suunnittelema pakkoavioliitto, jonka aikaansaamiseksi Peleuksen oli pakotettava Thetis yhtymään kanssaan (ks. 3.8.2). Toinen huomionarvoinen seikka on se, että säe 1007 on ensimmäistä metronia lukuun ottamatta sama kuin *Iliaan* säe, jossa Aias uhoaa Hektorille Akhilleuksen vetäydyttyä taistelusta ja jätettyä akhaijit siten oman onnensa nojaan akhaijeista olevan troijalaisille vastusta ”myös leijonansydämissen miesten murtaja Akhilleuksen jälkeen” (καὶ μετ’ Ἀχιλλῆα ῥηξήνορα θυμολέοντα, 7,228)¹⁶⁴. *Ilias* alkaa tunnetusti invokaatiolla, jossa runoilija pyytää ’jumalatarta’ tai muusaa laulamaan ”Akhilleun tuhoisasta vihasta, joka akhaijeille tuotti lukemattomia suruja, syöksi monen sankarin urhean

¹⁶¹ Dodds 1951, 16: ’the organ of feeling’.

¹⁶² Sijainnista esim. *Il.* 17,22: θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι. Surmaamisesta esim. *Il.* 5,155: ἐξαίνυτο θυμὸν; 6,17: θυμὸν ἀπήνυρα. Menehtymisestä esim. *Il.* 1,255: θυμὸν ὀλέσσει; *Od.* 12,386: λίπε δ’ ὅστέα θυμός.

¹⁶³ Ks. *LSJ*, s.v.; Webster 1957; Dodds 1951, ind.; Russo – Simon 1968; Darcus Sullivan 1981; Caswell 1990; Koziak 1999. Homeerisessa runoudessa *thymos* ja *psykhe* (ja myös φρένες) ovat pitkälti samanmerkityksisiä; myöhemmin kognitiiviset toiminnot eriytyvät pikemmin *psykhen* kuin *thymoksen* ominaisuudeksi (vrt. νοῦς) (Webster 1957, 149). Hom. runoudessa henkilöt mm. puhuttelevat omaa *thymostaan* (ks. Sharples 1983). Mm. Dodds esittää, että hom. *thymos* ei yleensä ole integroitunut osaksi henkilön itseä, vaan on pikemmin itsestä erillinen ’sisäinen ääni’; hän spekuloi *thymoksen* olleen alkuaan jonkinlainen primitiivinen ”henkisielu” tai ”elämänsielu” (”breath-soul”, ”life-soul”) (1951, 16).

¹⁶⁴ Vrt. myös *Od.* 11,266–268: τὴν δὲ μετ’ Ἀλκμήνην ἴδον, Ἀμφιτρώωνος ἄκοιτιν, / ἥ ῥ’ Ἡρακλῆα θρασυμένονα θυμολέοντα / γείνατ’ ἐν ἀγκοίνῃσι Διὸς μέγαλοιο μιγείσα.

sielun Haadeeseen ja heidät itsensä haaskaksi koirille ja kaikille linnuille”, minkä seurauksena kuitenkin ”toteutui Zeun suunnitelma”¹⁶⁵. Akhilleuksen viha tai raivo, μῆνις, on eepoksessa keskeinen teema: se leimahtaa heti ensimmäisessä laulussa, kun hänen ja ylipäällikkö Agamemnonin välille syntyy sotasaaliin jakoa koskeva riita (ἐρίσαντε, 1,6). Akhilleus, jonka osallisuutta sodankäyntiin pidettiin akhaijien voiton ehtona, kokee tulleen väheksytyksi ja vetäytyy leiriinsä kieltäytyen taistelemasta. Hän palaa sotakentälle vasta kun voitolle päässeiden troijalaisten päällikkö Hektor on surmannut hänen ystävänsä Patrokloksen ja Hektoriin kohdistuva *menis* ylittänyt Agamemnoniin kohdistuvan. Akhilleus kuvataan läpi eepoksen ylpeänä, impulsiivisena, yksinäisenä ja lähes vahingoittumana soturina, jonka raivo on ratkaisevassa asemassa koko sodan kulun kannalta: saattaakseen sodan päätökseen on jopa jumalten vaikutettava ensisijaisesti Akhilleuksen vihan kohdistamiseen oman armeijan päällikön sijaan vastustajan päällikköön, jotta sankarin kohtalon säätämä osa tulisi täytetyksi. Lopulta, Hektorin jo kuoltua ja Akhilleuksen odottaessa omaa lähestyvää loppuaan, tähtäävät jumalten toimet sankarin yhä kytevä *meniksen* lepyttämiseen.

On vaikea sanoa, mitä leijonansydämysyys Akhilleuksen kohdalla eepoksissa merkitsee, mutta niin *Iliaan* runoilijan kuin Hesiodoksen ja eeposten kuulijoiden mielessä saattoi epiteetti herättää ajatuksen paitsi sotasankaruudesta myös sankarin kuuluisasta, kohtalokkaasta raivosta. Kuten luvussa 3.7.3 ilmenee, kokivat niin ikään leijonansydämisiksi kutsutut Aias ja Herakles hallitsematonta, tuhovoimaista raivoa, jolla oli ikäviä seurauksia heidän läheisilleen ja heille itselleen. Tältä kannalta on kiinnostavaa, että eeposta laajemmassa kirjallisessa kontekstissa leijona liitetään poikkeuksellisiin, äärimmäisiin mielentiloihin: erityisesti niitä kuvataan Dionysoksen ja ekstaattisten kulttien yhteydessä (ks. 3.6.). Pantakoon merkille, että Dionysoksen palvojasta käytetty sana μαινάς ’menadi’ ja sen taustalla oleva verbi μαινομαι ’raivota’ saattavat olla etymologisesti sukua sanalle μῆνις.¹⁶⁶

Theogoniassa Thetiin ei sanota synnyttäneen leijonaa, mutta tekstikohdassa voi olla kaikuja myöhemmässä kirjallisuudessa esiintyvistä ’leijonan synnyttämisen’ *topoksesta*, joka klassisella ajalla ilmenee esimerkiksi enteissä ja metaforissa. G. W. Dysonin mielestä tällaiset myöhemmät vertaukset, ainakin silloin kun niitä käytetään historiallisista henkilöistä¹⁶⁷, on tulkittava implikaatioiltaan myönteisiksi: ne merkitsevät hänen mukaansa lapsella olevan poikkeuksellisen erinomaisia henkisiä ja fyysisiä ominaisuuksia; hänellä on leijonan ”luonto” (θῦμος). Dysonin teesi on vastaus toisenlaiselle ’lei-

¹⁶⁵ *Il.* 1,1–7: μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος / οὐλομένην, ἣ μυρὶ Ἀχαιοῖς ἄλγε’ ἔθηκε, / πολλὰς δ’ ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν / ἡρώων, αὐτοὺς δὲ ἐλώρια τεύχε κύνεσσιν / οἰωνοῖσι τε πᾶσι, Διὸς δ’ ἐτελείετο βουλή, / ἐξ οὗ δὴ τὰ πρῶτα διαστήτην ἐρίσαντε / Ἀτρεΐδης τε ἄναξ ἀνδρῶν καὶ δῖος Ἀχιλλεύς.

¹⁶⁶ Signore 2010, 16.

¹⁶⁷ Esim. Perikles: *Hdt.* 6,131; Aleksanteri Suuri: *Plut. Alex.* 2,2–3.

jonan synnyttämisestä’ esitetyle näkemykselle, jonka mukaan kielikuva on tulkittava konnotaatioiltaan kaksinaiseksi.¹⁶⁸ Vastaavaa kaksijakoisuutta on ’leijonansydämisyyden’ tulkintamahdollisuuksissa esiklassisen kirjallisuuden sankareista puhuttaessa. Ottamatta kantaa klassisten lähteiden tulkintaan voidaan ainakin esiklassisten lähteiden kohdalla kenties ajatella olevan tapaus- ja näkökulma-kohtaista, tulkittiinko leijonaan samastaminen asianomaisen ja tämän lähipiirin kannalta myönteisenä vai kielteisenä vai jossain määrin molempina. Säilyneessä epiikassa Thetiistä nousee vahvasti kuva poikansa ennen aikaista kuolemaa surevana äitinä. Toisaalta poika oli ’paras akhaijeista’ (ἄριστος Ἀχαιῶν, *Il.* 1,242), jonka sankarillinen kohtalo oli hintana Troijan kukistumisesta. Sen myös ehkä katsottiin lisäävän Thetiin ennestäänkin korkeaa arvovaltaa. Akhilleuksen poikkeuksellisuus johtuu kuitenkin osin Thetiin omasta jumalallisuudesta – se oli ennustettu jo ennen hänen syntymäänsä. Ainakin Thetiin tapauksessa ’leijonansydämisyyden’ pojan syntymään liittyi siis sekä hyvin myönteisiä että ahdistavia ja kielteisiä puolia, jotka olivat avioitumisesta sankarin kuolemaan asti joko Zeun päätösten tai äidin ja pojan poikkeuksellisen luonnon ennalta säätämiä.

Mikäli *Iliaan* leijonavertaukset ovat arvotukseltaan ristiriitaisia, on hankalaa nähdä mainintoja ’leijonansydämisyydestä’ yksinomaan myönteisinä kunnianosoituksina. Toisaalta eepinen sankaruus ja sankarillisuus jo itsessään sisältävät traagisia ja väkivaltaisia puolia – hyvin samaan tapaan kuin eepisen leijonan luonto, joka esitetään yhtäältä ylhäisenä ja uhmakkaana, toisaalta väkivaltaan taipuvaisena ja impulssien kuten raivon tai näläntunteen ohjaamana. Sekä leijona että hrooiinen soturi saavat osakseen ihailua, pelkoa ja kunnioitusta viettämällä konfliktin ja kuoleman sävyttämää elämää, jossa he ovat alati uhattuina itse ja uhkana vastustajilleen, ja jossa heidän ensisijainen selviytymisstrategiansa on peloton ja itsetuhoisuuteen asti uhmakas aggressio ja voimankäyttö.¹⁶⁹

3.4.2. Tyrtaios, fr. 13 West (fr. 11 Gentili–Prato)

Galenos siteeraa heksametrisäettä Tyrtaiokselta (fr. 13 West = fr. 11 Gentili–Prato)¹⁷⁰:

¹⁶⁸ Dyson 1929, *pass.*, erit. 186–192. Dyson arvelee *topoksen* taustalla olevan metempsykoosiin eli sielunvaellukseen kytkeytyviä orfilaisia ja/tai kansanuskomuksia. Ehdotetut kielteiset implikaatiot liittyvät ainakin tyrannimaiseen vallankäyttöön: kielikuvaa käytetäänkin Dysonin mainitsemisissä esimerkeissä usein hallitsijoista ja poliittisista vallankäyttäjistä, ja taustalla saattaa olla ajatus leijonasta kuninkaallisena eläimenä.

¹⁶⁹ Jos Dyson on oikeassa, niin kenties klassisella kaudella leijonavertausten kielteiset implikaatiot painuivat taka-alalle – ainakin silloin, kun niitä käytettiin historiallisista henkilöistä. Tragediassa vertausten ambivalenttius saattoi silti säilyä tai jopa vahvistua. Ainakin Ariadne Konstantinoun mukaan tragediassa, kuten myös sananlaskuissa, naisista käytetyissä leijonavertauksissa on huomattavia negatiivisia konnotaatioita, mikä kuitenkin kertonee enemmän suhtautumisesta naisiin kuin leijoniin (2012, 133; 139).

¹⁷⁰ Galen. *de plac. Hippocr. et Plat.* 3,3,25 De Lacy (*Stoic. fr.* 2,255,12 von Arnim).

αἴθωνος δὲ λέοντος ἔχων ἐν στήθεσι θυμόν

rinnassaan leiskuvan leijonan into

Säe on eepissävyinen paitsi mitaltaan, myös sanastoltaan. Otteen konteksti on tuntematon, mutta Tyrtaios käyttänee mielikuvaa 'leijonansydämisyydestä' vertauskuvallisesti. Hänen yleisönsä oletettavasti tuns *Iliaan* (tai muuta eepistä runoutta), jossa sankareita verrataan usein leijoniin ja jossa kiihkeät, aggressiiviset ja nälkäiset leijonat kuvataan jatkuvassa konfliktissa ihmisten ja muiden eläinten kanssa. Sekä varhaisessa heksametrirunoudessa sankareista käytetty epiteetti θυμολέων että leijonaa kuvaava adjektiivi αἴθων tuovat säkeeseen eepistä sävyä (ks. 3.1).

3.4.3. Bakkhylides, *Ep.* 1,140–145

Tyrtaoksen jälkeen leijonan *thymos* mainitaan säilyneessä lyriikassa varmuudella ensi kerran Pindaroksen ja Bakkhylideen epinikioneissa¹⁷¹. Luultavasti varhaisin maininta sisältyy Pindaroksen vuoteen 480 ajoitettuun runoon, jota käsitellään alempana Nemean leijonan yhteydessä (*I.* 6,42–49: 3.7.3). Hänen 470-luvun lopulle ajoitettua epinikioniaan, jossa leijonan *thymos* ja ketun *metis* rinnastetaan keskenään, on käsitelty edellä (*I.* 4,49–51: 3.3.6). Leijonan *thymos* mainitaan myös Bakkhylideen ensimmäisessä, fragmentaarisessa epinikionissa, joka lienee noin vuodelta 456¹⁷². Poikien nyrkkeilyssä (tai pankrationissa) Isthmian kisoissa voittaneelle keoslaiselle Argeiokselle osoitetussa oodissa runoilija ylistää voittajan urheutta ja nopeutta (140–145):

(...) [ἐκ τοῦ] μὲν γένος
ἔπλε[το καρτε]ρόχειρ
Ἀργεῖο[ς ὁ ὕ] λείοντος
θυμὸ[ν ἔχων], ὁπότε
χρεῖ[α συνα]βολοῖ μάχας,
ποσσὶ[ν τ' ἐλα]φρό[ς,] (...) ¹⁷³

Hänestä syntyi väkeväkätinen
jälkeläinen, Ar-
geios, jolla on leijonan
sydän, kun
taistelun tarve tulee,
ja jaloiltaan keveä, (...)

¹⁷¹ Ks. kuitenkin myös 3.5.2 (Simonideen? epigrammi).

¹⁷² Ajoitus: Maehler 2003, xlii–xliii.

¹⁷³ χρεῖ[α συνα]βολοῖ *suppl.* Maehler (Maehler 2003, 5).

'Taistelu' merkinnee tässä ainakin ensisijaisesti urheilukilpailua. Jos ehdotetut, mm. Maehlerin ja Irigoinin hyväksymät täydennykset ovat oikein, vaikuttaa Bakkhylides sanovan, että otellessaan (ja epäilemättä myös muulloin) Argeioksella on leijonan *thymos* ja hän on vahva ja nopea. Puhumalla taistelusta ja leijonan *thymoksesta* runoilija halunnee rinnastaa atleetin eppisiin sankareihin: myös Pindaros käyttää urheilusta sotilaallisia kielikuvia ja rinnastaa taistelut ja urheilukisat keskenään (*O.* 2,43–45; 7,15; 8,56–59; *Py.* 8,25–27; *I.* 1,50). Ainakin *Iliaan* leijonavertausten taustaa vasten tarkasteltuna leijonan *thymos* herättää tässä mielikuvia uskaliaisuudesta ja periksiantamattomuudesta, ehkä myös jonkinlaisesta luontaisesta ylivoimaisuudesta vastustajiin nähden: nämä piirteet olivat eduksi niin nyrkkeilijälle kuin soturille. Hyödyllisiä ominaisuuksia olivat niin ikään vahvakätisyys¹⁷⁴ sekä nopeajalkaisuus, josta epiikan sankareista varsinkin Akhilleus tunnettiin (ks. 3.8.2).

3.5. Leijonataidetta kirjallisuudessa

3.5.1. *Ekfrasis*-kuvauksia epiikassa

Leijonia esiintyy varhaisessa epiikassa paitsi vertausten yhteydessä myös *ekfrasiksissa* eli hienojen esineiden kuvauksissa. Runoissa leijonankuvat koristavat kahden sankarin asevarusteita. *Iliaan* kahdeksannessatoista laulussa kuvataan Hefaistoksen Akhilleukselle valmistamaa kilpeä, johon on taottu paimenia koirineen hätistämässä kahta härän kimppuun hyökännyttä leijonaa (579–586). Leijonat koristavat myös Odysseuksen manalassa näkemän Herakleen kuvajaisen asevyötä (*Od.* 11,609–612):

σμερδαλέος δέ οἱ ἀμφὶ περὶ στήθεσσιν ἄορτήρ
 χρύσεος ἦν τελαμών, ἵνα θέσκελα ἔργα τέτυκτο,
 ἄρκτοι τ' ἀγρότεροί τε σύες χαροποί τε λέοντες,
 ὑσμῖναί τε μάχαι τε φόνοι τ' ἀνδροκτασίαι τε.

Rintansa ympärillä hänellä oli karmiva hihna,
 kultainen asevyö, johon oli työstetty ihmeellisiä kuvia,
 karhuja ja villisikoja ja hurjakatseisia leijonia,
 taistoja ja mittelöitä, murhia ja miesten surmia.

Herakleen kilven leijonamaininnoista ensimmäinen sisältyy runolle nimen antavan kilven *ekfrasikseen*, jossa kuvaillaan yksityiskohtaisesti sankarin kilpeä koristava villisikojen ja leijonien taistelu (168–176). Sekä siat että leijonat tuijottavat vastustajiaan (δερκόμενοι, 169) vihaisina ja taistelunha-

¹⁷⁴ *Odysseiassa* susia ja leijonia kutsutaan puolestaan 'vahvakyntisiksi', κρατερόνυχες (10,218).

luisina. Niiden rivistöt (στίχες, 170) lähestyvät toisiaan pelottomina ”pörhistäen niskansa” (φρῖσσόν ... αὐχένας, 171). Maassa kaatuneina ja verta vuotavina makaavat jo suuri leijona ja kaksi karjua.

3.5.2. Simonides, hautaepigrammi (*Anth. Pal.* 7,344 = 83 Page = 110 Bergk)

Anthologia Palatinassa on Simonideen nimissä säilynyt seuraava hautaepigrammi (*Anth. Pal.* 7,344 = 83 Page = 110 Bergk):

Θηρῶν μὲν κάρτιστος ἐγὼ, θνατῶν δ' ὄν ἐγὼ νῦν
φρουρῶ τῷδε τάφῳ λάϊνος ἐμβεβῶς.¹⁷⁵

Eläimistä vahvin olen minä, ja vainajista vahvinta nyt
vartioin tämän haudan päällä kivisenä seisten.

On ehdotettu¹⁷⁶, että epigrammi oli kaiverrettu muistomerkkiin, joka Herodotoksen mukaan pystytettiin spartalaiskuningas Leonidaan kunniaksi Thermopylain solaan ja esitti leijonaa (7,225,2). Herodotoksen ja muiden lähteiden perusteella tiedämme Simonideen kirjoittaneen hautaepigrammeja ainakin Leonidaan johtamille sotilaille, jotka kaatuivat Thermopylaissa vuonna 480¹⁷⁷.

Anthologiassa on Simonideen runon jäljessä säilynyt Kallimakhoksen nimissä toinen samantapainen epigrammi (7,344b), joka Maksimos Planudeen mukaan on kuitenkin Simonideen¹⁷⁸:

Ἄλλ' εἰ μὴ θυμὸν γε Λέων ἐμὸν οὔνομά τ' εἶχεν,
οὐκ ἂν ἐγὼ τύμβῳ τῷδ' ἐπέθηκα πόδας.

Mutta ellei Leonilla olisi mieltäni ja nimeäni,
en minä olisi laskenut jalkojani tälle kummulle.

On pidetty mahdollisena, että distikhonit kuuluvat yhteen¹⁷⁹. Tällöin edeltänyt epigrammi ei olisikaan Leonidaan, vaan molemmat kuuluisivat Leon-nimisen henkilön hautarunoon.

¹⁷⁵ λάϊνος Meineke : λαῖνος MS (Page 1975, 38).

¹⁷⁶ Paton 1917, 185, n. 1; Waltz 1931, 200. Leijona omaksutaan muistomerkkeihin arkaaisella ajalla: Lethaby 1918, 38.

¹⁷⁷ Herodotos kertoo Simonideen tehneen epigrammin Thermopylaissa kaatuneen näkijä Megistiaan muistomerkkiin ja siteeraa lisäksi joukkohautoihin haudattujen spartalaisien ja muiden peloponnesolaisten epigrammeja (7,228). Ciceron mukaan spartalaisienkin kirjoitus oli Simonideen (*Tusc.* 1,101); *Anthologiassa* hänen nimissään ovat kaikki em. (7,248; 249; 677) sekä ainak. yksi muu epigrammi Thermopylaissa kaatuneille (7,301). Ks. myös Diod. Sic. 11,11,6; AP 7,243.

¹⁷⁸ Ks. Page 1975, 38; Campbell 1991, 586–587.

¹⁷⁹ Ainak. Campbell 1991, 586–587 (varautuneesti). Paton pitää epigrammit erillään (1917, 184–185). Ks. Bergk–Rubenbauer 1914, 463–464.

3.6. Jumalallisia leijonia: eläinten valtiaita, muodonmuutoksia ja kulttijuhlia

3.6.1. *Ilias* ja *Odysseia*: muodonmuutoksia ja eläinten valtiattaria

Iliaan huipentavan taistelun tuoksinassa Hera läksyttää Artemista kehottaen tätä pysymään poissa sodankäynnistä, sillä se ei hänen mielestään ole metsästyksenjumalattaren alaa, ja käyttää tästä vaikeatulkintaista, näemmä ironista metaforaa:

πῶς δὲ σὺ νῦν μέμονας κύον ἀδεῆς ἀντί' ἐμεῖο
στήσεσθαι; χαλεπή τοι ἐγὼ μένος ἀντιφέρεσθαι
τοξοφόρῳ περ' εὐούσῃ, ἐπεὶ σὲλέοντα γυναιξὶ
Ζεὺς θῆκεν, καὶ ἔδωκε κατακτάμεν ἦν κ' ἐθέλησθα.
ἦτοι βέλτερόν ἐστι κατ' οὔρεα θήρας ἐναίρειν
ἀγροτέρως τ' ἐλάφους ἢ κρείσσοσιν ἴφι μάχεσθαι.¹⁸⁰

Kuinkapa meinaat, sinä peloton narttu, nousta minua
vastustamaan? Vaikeaa sinun olisi minua vastaan taistella,
vaikka joustaa kannatkin, sillä Zeus teki sinusta
leijonan naisille ja soi tappaa heistä kenet vain haluat.
Totta tosiaan on sinun parempi kaataa vuorilla petoeläimiä
ja villikauriita kuin mitellä voimiasi mahtavampien kanssa.

Nicholas Richardsonin mukaan Heran Artemiille osoittaman väheksynnän ytimenä on vanhemman jumalattaren esittämä väite, että Artemis surmaa vain naisia (ἦν), ei miehiä¹⁸¹: hän on ”leijona naisille” (*dat. incommodi?*)¹⁸². Tästä näkökulmasta vaikuttaa kuitenkin omituiselta, että Hera perustelee väitteellä sitä, ettei Artemiasta ole vastusta hänelle itselleen, sen sijaan että väittäisi tämän olevan esimerkiksi voimaton akhaijisotureita vastaan (mikä ei varmastikaan pitäisi paikkaansa) – ellei kontrasti sitten ole *kuolevaisten* naisten ja Heran välillä. Eräs tulkintamahdollisuus on, että Hera tarkoittaa, ettei leijonista ole vastusta hänelle itselleen. Kertovathan Hesiodos ja myöhemmät lähteet Heran synnyttäneen ja kasvattaneen hirviömäisiä olentoja ihmisten turmioksi, esimerkiksi Nemean leijonan, ja Artemiin tavoin hänellä oli eläinten valtiattaren aspekteja. Hera saattaa myös vihjata Artemiille ”luonteenomaisen” toiminnan ja ympäristön olevan samanlaisia kuin leijonien, nimittäin kaataa villieläimiä vuorilla sotakentän toimiin sekaantumisen sijaan. Runoilija onkin hetkeä aiemmin tuonut esiin Artemiin roolin villin luonnon ja eläinten haltijana käyttämällä tästä nimityksiä πότνια θηρῶν ’villi-

¹⁸⁰ *Il.* 21,481–486.

¹⁸¹ Richardson 1993, 95.

¹⁸² Lieneekö mahdollista ajatella Heran tarkoittavan Artemiin olevan ”leijona naisten joukossa” (*sc. ἐν γυναιξί*), ts. ”leijonamainen” nainen?

eläinten valtiatar' (*Il.* 21,470) sekä ἀγροτέρη, 'villi; metsästäjä' (*Il.* 21,471).¹⁸³ Toisaalta viittaus naisten surmaamiseen voi osoittaa halveksuntaa Heran taholta, jos taustalla on ajatus, että naisten tappaminen on vähemmän kunniallista kuin miesten.

Toisin kuin homeeristen vertausten leijonat ja muut villipedot, Kirken luona olevat, hänen noitumansa (κατέθελξεν, ἐπεὶ κακὰ φάρμακ' ἔδωκεν, *Od.* 10,213) leijonat ja sudet ovat kesyjä kuin koirat. Ne eivät hyökkää Odysseuksen miesten kimppuun, vaikka nämä pelästyvätkin niitä, vaan tulevat tervehtimään heitä (τοὺς ἀμφὶ ... σαῖνον, 10,218–219).¹⁸⁴ Odysseuksen kertomuksesta ei käy ilmi, ovatko nämä eläimet Kirken villipedoiksi muuttamia ihmisiä. Sellainen johtopäätös on kuitenkin tehtävissä, sillä hetken kuluttua akhaijien saapumisesta luokseen Kirke muuttaa nämä sioiksi taikajuoman avulla, ja myöhemmin Eurylokhos pelkää Kirken muuttavan loputkin miehistä sioiksi, susiksi tai leijoniksi, jotta nämä vartioisivat hänen taloaan (10,431–434). Heran ja Artemiin tavoin on Kirkenkin tulkittu olleen eräänlainen eläinten valtiatar¹⁸⁵.

Aiemmin *Odysseian* kehyskertomuksessa myös Menelaos on kertonut todistamastaan muodonmuutoksesta: jäätyään kotimatallaan Troijasta jumiin Faroksen saarelle hän oli miehineen vanginnut profeettallisia kykyjä omanneen merenvanhus Proteuksen (Πρωτεύς ... ἄλίοιο γέρον, 4,365) saadakseen tämän neuvomaan keinon jatkaa matkaa. Proteus, joka kykeni muuttamaan muotoaan, yritti pae-
ta muuttamalla ensin leijonaksi, sitten muiksi villieläimiksi, vedeksi ja lopulta puuksi (4,454–470). Akhaijit onnistuivat silti pitelemään häntä aloillaan kunnes hän suostui yhteistyöhön. Kyky muuttaa muotoa samoin kuin ennustustaito vaikuttavat olevan verrattain yleisiä kreikkalaisten merenjumalten parissa. Nuo taidot omasi myös nereidi Thetis, jonka muodonmuutoksesta kertoo säilyneessä kirjallisuudessa ensimmäisenä Pindaros: tätä tullaan käsittelemään luvussa 3.8.2.¹⁸⁶

¹⁸³ Epiteetistä ἀγροτέρη ks. *LSJ*, s.v. Ambrakialaisten kerrotaan pystyttäneen veistoksen Artemis Agroteran kunniaksi jumalattaren vapautettua heidät tyranni Falaikoksen ikeen alta usuttamalla leijonan tämän kimppuun: Ant. Lib. 4,5.

¹⁸⁴ *Od.* 10,210–219. Näistä susista ja leijonista käytetään attributteja ὀρέστεροι, 'vuoriston' (10,212) ja κρατερόνυχες, 'vahvakyntiset' (10,218). Akhaijien näkökulmasta eläimet ovatkin αἰνὰ πέλωρα, 'kauheita ennusmerkkejä' (10,219).

¹⁸⁵ Lawler 1947, 95; 1952, 317. Lawlerin mukaan kertomus Kirken eläinpalvelijoista saattaa perustua muinaiseen rituaaliin, jonka palvojat esittivät eläimiksi naamioituneina. Tanssista ks. 3.6.4.

¹⁸⁶ Merenjumala Glaukoksesta ks. Paus. 9,22,7; Thetiin profeettisista kyvyistä: *Il.* 9,410–416. Ambühl (2006) mainitsee myös merenvanhukset Forkyksen ja Nereuksen, nereidien isän, ennustustaitoisina muodonmuuttajina. Erään käsityksen mukaan merenjumala, jonka kanssa Herakles paini, oli juuri Nereus (Bremmer 2006). Usein muodonmuutos tapahtui kuolevaisen käydessä väkivaltaisesti käsiksi merenjumaluuteen: näin kävi myös Peleuksen raiskaaman Thetiin tapauksessa. Samantapainen oli pyloslaisesta Periklymenoksesta kerrottu tarina: meren olymposlainen "ylijumala" Poseidon oli antanut tälle kyvyn muuttaa muotoaan (μεταβάλλειν τὰς μορφάς), jota kykyä tämä käytti taistellessaan Heraklesta vastaan, muuttuen mm. leijonaksi. Toisin kuin jumalat, Periklymenos kuitenkin kuoli hyökkäyksen seurauksena. (Apollod. 1,9,9.)

3.6.2. Homeeriset hymnit

Homeerisissa hymneissä leijonamaininta sisältyy usein kontekstiin, jossa esiintyy myös yksi tai useampi muu villieläinlaji, kuten karhu, susi tai villisika. Niiden ohella mainitaan toisinaan luettelon-omaisesti kotieläimiä, ihminen, ja kentaurit.¹⁸⁷ Jumalten äitiä, joka lienee sama jumalatar kuin vähäaasialaiseen Kybeleen ja titaani Rheaan samastettu Suuri äiti (Megale meter), villieläinten ääntely ja erämaiden äänet kulttiin kuuluvan musiikin ohella miellyttävät. Hänelle omistettu lyhyt neljästoista hymni kuuluu kokonaisuudessaan näin:

Μητέρα μοι πάντων τε θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων
ὕμνει, Μοῦσα λίγεια, Διὸς θυγάτηρ μέγαλοιο,
ἧ κροτάλων τυπάνων τ' ἰαχὴ σύν τε βρόμος αὐλῶν
εὔαδεν ἡδὲ λύκων κλαγγὴ χαροπῶν τε λεόντων
οὔρεά τ' ἠχήμεναι καὶ ὑλήεντες ἔναυλοι.
καὶ σὺ μὲν οὕτω χαῖρε θεαί θ' ἅμα πᾶσαι ἀοιδῆ.

Äidistä kaikkien jumalien ja kaikkien ihmisten
laula, oi heleä Muusa, Zeun suuren tytär!
Häntä ilahduttaa krotalonien ja rumpujen pärinä, sen kera huilujen
ujellus, susien ja kiiluvasilmäisten leijonien huuto,
kaikuvat vuoret ja korpien vuolteet¹⁸⁸.
Iloitse laulusta¹⁸⁹ sinäkin ja samalla kaikki jumalattaret!

Leijonan ääntelyä havainnollistetaan mieleenpainuvasti seitsemännessä hymnissä. Siinä tyrsenialaisen merirosvojen vangitsema Dionysos muuttaa itsensä kesken purjehduksen kauheaksi leijonaksi (ὁ δ' ἄρα σφι λέων γένετ' ... δεινὸς, 44–45)¹⁹⁰ ja karjaisee mahtavasti (μέγα δ' ἔβραχεν, 45)¹⁹¹ säikäyttäen kaappaajansa pahanpäiväisesti. Muodonmuutosta edeltää joukko ihmeitä (θαυματὰ ἔργα, 34), joissa villi luonto ottaa vallan laivassa: tuoksuvaa viiniä alkaa pulputa laivan kannella (ἀνὰ νῆα, 35), purjeen yläosasta versoo viiniköynnös, mastosta muratti, ja hankaimiin ilmestyvät seppeleet. Muututtuaan jumala vielä loihtii laivan keskelle karhun kuvajaisen ”näyttäen merkkejään” (σήματα φαίνων, 46) ja katsoo ”karmivasti alta kulmain” (δεινὸν ὑπόδρα ἰδὼν, 48) laivan perään pakenevia rosvoja. Hänen hyökätessään äkkiarvaamatta kapteenin kimppuun (ἐξαπίνης ἐπορούσας / ἀρχὸν ἔλ', 50–51)

¹⁸⁷ Esim. *H. Hom.* 4,222–225; 4,567–571; 5,70–71; 5,159; 7,44–46; 14,4.

¹⁸⁸ ”Ἐναυλοι ovat ’virtoja, joenuomia’ tai esim. maaseudun jumalten t. leijonien ’asuin- t. lymypaikkoja, pesiä’ (*LSJ*, s.v.).

¹⁸⁹ Tai ”ole tervehditty laululla”, ”sointuva tervehdys!”.

¹⁹⁰ Muodonmuutos tapahtuu ἐνδοθι νηὸς ... ἐπ' ἀκροτάτης (7,44–45), mikä saattaa tarkoittaa korotettua osaa laivan perässä tai keulassa.

¹⁹¹ ’Karjumista’ merkitsevän verbistä βραχεῖν (aor. inf.) ei esiinny preesensmuotoa (*LSJ*, s.v. βραχεῖν).

muut rosvot syöksyvät mereen ja muuttuvat delfiineiksi lukuun ottamatta maltillista (σαόφρονα θυμὸν ἔχων, 49) perämiestä, joka on aiemmin pahaa aavistaen kehottanut kumppaneitaan vapauttamaan salamyhkäisen vangin. Häntä Dionysos puhuttelee rauhoittavasti ilmaisten tälle suoapeutensa¹⁹². Epäselväksi jää, onko hän puhuessaan yhä leijonan hahmossa – ainakaan hänen ei kerrota muuntautuneen jälleen ihmis- tai muuhun hahmoon.

Pitkässä Hermeelle osoitetussa neljännessä hymnissä kerrotaan, kuinka tämä saavutti paikan olympolaisten jumalten keskuudessa ja sai hoitaakseen erilaisia vastuutehtäviä ryöstämällä ensin Apollonin nautakarjaa Pierian vuoristolaitumelta ja sen jälkeen ystäväystymällä ryöstön uhriksi joutuneen velipuolensa kanssa. Hermes näet syntyi Arkadiassa Zeun ja verrattain vaatimattomassa asemassa olleen Maia-nymfin salasuhteesta ja asui vauvana äitinsä kanssa sikäläisen Kyllene-vuoren luolassa. Oveluutensa ansiosta hän kuitenkin muiden vastuiden ohella sai kaittävikseen (ἀμφιπολεύειν, 568) naudat, hevoset ja muulit, ja pääsi hallitsemaan (ἀνάσσειν, 571) ”hurjakatseisia leijonia, valkeahampaisia (villi)sikoja, koiria, lampaista, ja kaikkea karjaa” (χαροποῖσι λέουσι καὶ ἀργιόδουσι σύεσσι / καὶ κυσὶ καὶ μῆλοισιν, ... / πᾶσι δ’ ἐπὶ προβάτοισιν, 569–571)¹⁹³.

Myös Afroditella on valtaa leijoniin ja muihin villieläimiin. Viidennessä hymnissä Zeus suuttuu tyttärelleen, koska tämä jatkuvasti saa hänet itsensä ja muutkin jumalat rakastumaan kuolevaisiin ja pettämään puolisoitaan. Niinpä hän antaa lemmenjumalattaren maistaa omaa lääketään: Afroditessa syttyy halu troijalaista Ankhisesta kohtaan, ja laittauduttuaan ”valloitusretkeä” varten tuoksuvassa pyhäkössään Kypoksen Pafoksessa hän matkustaa lähderikkaalle (πολυπῖδαξ, 68) Ida-vuorelle, jolla paimenessa olevan Ankhiseen maja sijaitsee. Idaa kutsutaan ’petojen äidiksi’ (μήτηρ θηρῶν, 68)¹⁹⁴. Jumalattaren saavuttua käyvät paikalliset sudet, leijonat, karhut ja pantterit (παρδάλιες, 71) ”hännystellen” (σαίνοντες, 70) seuraamaan häntä. Afrodite ilahtuu ja saa eläimet kiimaan, niin että nämä häipyvät vuoren painanteisiin (ἔνθαυλοι, 74) parittelemaan. Sen jälkeen hän jatkaa matkaa paimenten majoille, minne Ankhises on jäänyt yksinään. Ankhiseskin on kohdannut villipetoja, varmaankin juuri Idalla: hän on näet peittänyt korkeilla vuorilla (ἐν οὐρεσιν ὑψηλοῖσιν, 160) surmaamiensa karhujen

¹⁹² Ehkei ole sattumaa, että jumala esittäytyy ’lujaa karjuvaksi Dionysokseksi’ (εἰμὶ δ’ ἐγὼ Διόνυσος ἐρίβρομος, 7,56).

¹⁹³ Tekstissä lieenee ennen säettä 569 *lacuna*; sen kohdalla on saatettu luetella muitakin eläimiä.

¹⁹⁴ Tämä on ehkä muunnos homeerisesta epiteetistä μητέρα μῆλων (*Il.* 2,696; *H. Hom.* 19,30), ’lammaslaumojen äiti’.

ja leijonien taljoilla vuoteensa (λέχος, 157)¹⁹⁵, johon hän käy jumalattaren kanssa tämän yritettyä uskotella sankarille, ettei ole jumalatar lainkaan vaan kuolevainen neito¹⁹⁶.

Afrodite yrittää, joskaan ei kovin onnistuneesti, kätkeä jumalallisuutensa Ankhiseelta luultavasti siksi, että hän arvaa Ankhiseen tiedostavan jumalten kanssa asioimisen voivan olla kuolevaisille vaarallista. Hieman samanlainen tilanne on hymnissä Dionysokselle, sillä siinäkin jumala antaa ymmärtää olevansa vaaraton nuori kuolevainen. Sekä Ankhises että tarkkanäköinen perämies kuitenkin arvaavat tai ainakin epäilevät, ettei harmittomalta vaikuttava vieras ole ihminen, ja he tuntevat pelkoa. Kummassakin hymnissä jumalan teeskennelty avuttomuus on kontrastissa runoissa käytettyjen petoeläin- ja villin luonnon mielikuvien kanssa¹⁹⁷. On myös mahdollista ajatella jumalien ”vaanivan” kuolevaisia ”saaliitaan” (Ankhisesta ja merirosvoja), kuin leijonat ja muut pedot ikään: lopussa he paljastavat todellisen luontonsa ja mahtinsa, merirosvojen tapauksessa onnettomien seurauksin. Afroditeen ja Ankhiseen suhteesta syntyy kuitenkin sankari Aineias, josta sekä isällä että äidillä on eepin perinteen valossa myöhemmin syitä olla ylpeitä.

Monilla kreikkalaisten jumalista oli vanhastaan eräisiin eläinlajeihin tai -kategorioihin kiinteä yhteys, joka saattoi kuvastua esimerkiksi uhririitissä, myyteissä, kirjallisuudessa, ja ikonografiassa. Poseidonilla oli läheinen yhteys hevosiin, Dionysoksella härkiin tai sonneihin¹⁹⁸, ja Artemis oli villieläinten valtiatar. Demeterille uhrattiin sikoja, ja Asklepioksen pyhäköissä pidettiin pyhiä käärmeitä. Monella jumalalla oli viimeistään klassisella ajalla jokin lintuattribuutti. Hymni Hermeelle kertoo, kuinka tästä tuli kreikkalaisten ”virallinen”, olymposlainen paimenjumala. Ennen asemansa vakiinnuttamista Hermes ei kuitenkaan esiinny myöhemmässä tehtävässään karjan suojelijana, vaan hän pikemmin muodostaa villipetojen kaltaisen uhan Apollonin nautoille: löytäessään kadonneiden nautojensa kavionjäljet ja niiden rinnalla toiset, tuntemattomat jäljet, Apollonille tulee mieleen, etteivät vieraat jäljet kuulu ainakaan ihmisille, susille, karhuille, leijonille, tai kentaureille, mutta ne ovat

¹⁹⁵ Säkeet 158–159 ὕπερθεν (sc. λέχος) / ἄρκτων δέρματ’ ἔκειτο βαρυφθόγων τε λεόντων ovat ehkä tulkittavissa myös siten, että taljat on ripustettu vuoteen yläpuolelle ikään kuin baldakiiniksi, sen sijaan että ne olisivat vällyinä. Niiden ja vuoteen välissä on joka tapauksessa pehmeitä peitteitä (χλαῖναι μαλακά, 158). Hymnissä ei selvästi sanota, sijaitseeko vuode majassa vai ulkosalla, mutta koska Afroditeen pääläen kerrotaan myöhemmin yltävän kurkkihirteen (μελάθρου / κῦρε κάρη, 173–174), voisi kuvitella, että majassa.

¹⁹⁶ *H. Hom.* 5,108–142. Näyttäytyessään ensi kerran Ankhiseelle Afrodite on ”kooltaan ja ulkonäöltään kuin naimaton neito (t. neitsyt)” (παρθένω ἀδμήτη μέγεθος καὶ εἶδος ὁμοίη, 82).

¹⁹⁷ Villi luonto petoeläimineen on runoissa oikeastaan läsnä enemmän kuin pelkkinä mielikuvina: Dionysos tuo sen mukanaan laivaan, ja se muodostaa miljöön Afroditen rakkausseikkailulle. On kuitenkin huomattavaa, että jumalat aktiivisesti hallitsevat sen ilmentymiä. Tästä näkökulmasta myös jumalten huolitellun, yläluokkaisen ulkonäön (*H. Hom.* 5,61–66; 84–93; 7,2–11) ja heidän ohjailmansa ”kesyttömän” luonnon välillä on vahva kontrasti.

¹⁹⁸ Kiinnostava tältä kannalta on Dionysoksen epiteetti Βρόμιος ’äänekäs’, jonka taustalla olevaa substantiivia βρόμος käytetään mm. tulen, myrskyn, meren ja soitinten tuottamasta äänestä, mutta myös eläinten ääntelystä (*LSJ*, s.v.).

pahaenteiset (πέλωρα) ja vielä kauhistuttavammat (αινότερ') kuin karjan jäljet (222–226). Hermes on näet kääntänyt eläinten jäljet nurinpäin (ἔχιν' ἀποστρέψας) (76–78) hämätäkseen Apollonia ja sitonut omiin jalkoihinsa erikoiset risuista punotut sandaalit (79–86). Veljensä (oikeutetun) syytöksen mukaan hän on ”häränsurmaaja” (βουφόνος, 436).¹⁹⁹ Tapahtumien seurauksena Hermes lopulta ”kultivoidaan”: hän siirtyy karjan surmaajasta sen suojelijaksi, vastustaa (οὐδ' ὥς οἱ ἐπείθετο θυμὸς ἀγῆνωρ, / καὶ τε μάλ' ἱμείροντι) (130–133) hänet ryöstöretkelle alun alkaen ajanutta (62–67) himoiaan syödä kuolevaisten (ja petoeläinten) tavoin²⁰⁰ naudanlihaa (ὃ δ' ἄρα κρειῶν ἐρατίζων, 64; κρεάων ἠράσσατο, 130), ja saa kanonisen paikkansa Olympoksella. Hymnissä lihaa himoitsevasta Hermeestä käytettyä ilmausta κρειῶν ἐρατίζων käytetään *Iliaassa* nimenomaan leijonasta, metrisesti vastaavassa kohdassa säkeen lopussa (ὃ δὲ κρειῶν ἐρατίζων, 11,551; 17,660). On varteenotettava mahdollisuus, että hymnin runoilijalla olivat mielessään juuri *Iliaan* kyseiset leijonavertaukset.

3.6.3. Bakkhiset leijonat: Alkman, fr. 56 Page (*PMG* 56) (34 Bergk = 37 Diehl)

Athenaios (n. 190 jKr.) siteeraa Alkmanilta daktyyliseen tetrametriin kirjoitettua katkelmaa käsitellessään *skyfos*-nimisen astian käyttöä (fr. 56 Page, *PMG* 56 = 34 Bergk = 37 Diehl) (Ath. 11,99):

πολλάκι δ' ἐν κορυφαῖς ὀρέων, ὅκα
 σιοῖσι φάδῃ πολύφανος ἑορτά,
 χρύσιον ἄγγος ἔχοισα, μέγαν σκύφον,
 οἷά τε ποιμένες ἄνδρες ἔχοισιν,
 χερσὶ λεόντεον ἐν γάλα θεῖσα
 τυρὸν ἐτύρησας μέγαν ἄτρυφον Ἀργειφόνται.²⁰¹

Monesti vuorien huipuilla, jumalten

¹⁹⁹ Myös Hermes, välttyäkseen jäämästä kiinni karjavarkaudesta, tekeytyy viattomaksi ja kykenemättömäksi moiseen tihtutyöhön. Tämän pitäisi olla hänelle helppoa, sillä hän on vastasyntynyt lapsi, mutta jumalallisen lapsuuden itsekin kokenut Apollon ei vakuuta pikkuveljensä esityksestä. Hymnissä Hermeelle on farssimainen pohjavire, eikä hänestä ole mitään vakavaa vaaraa itse Apollonille.

²⁰⁰ Uhritoimituksessa jumalat saivat tavallisesti uhrieläimen rasvalla peitellyt luut, jotka tyypillisesti poltettiin alttarilla, kun taas ihmisille kuului mm. syötäväksi kelpaava liha. Hesiodos (*Th.* 535–555) kertoo etiologisen myytin uhrikäytännön synnystä. Jumalten ei näin ollen tavallisen ajattelutavan mukaan ilmeisesti kuulunut syödä uhrieläinten (kuten nautojen) lihaa, vaan heidän näemmä ajateltiin yleisesti ottaen ainoastaan haistelevan uhrialtartilta kantautuvia tuoksua (ks. esim. Aristoph. *Av.* 1263–1266; 1515–1520).

²⁰¹ ἐν γάλα θεῖσα : ἐπαλαθεῖσα Ath. (*corr.* Hermann) || Ἀργειφόνται : ἀργειοφόνται Ath. || ἀργύφρον τε *ed. Aldin.* || ἀργειφόνταν Bowra. *Gramm. anon.*: τυρὸς ἐντηρήσας μέγαν ἀργύφον ἀργιφόντα. (Davies 1991, 88–89; Bowra 1961, 37.) Daviesin uudistamassa Page-editiiossa (1991) säkeessä 6 sanan μέγαν sijaan lukee μέλαν, mikä lieenee painovirhe. (Pagen v. 1962 editiossa lukee μέγαν.) Hesychioksen selitys sanalle ἄτρυφος (jos Welckerin konjektuuri, *pro* ἄτροφος, on oikein) on τυρὸς ὁ πηρσόμενος ὑπὸ Λακόνων, ”kovettunut (t. juoksettunut) juusto lakonialaisten kielenkäytössä”. *LSJ*:n mukaan se tarkoittaa samaa kuin ἄθρυπος, ”murtumaton, murtamaton” (θρύπτω ”murtaa palasiksi”) (s.v.). Vaihtoehtoisista lukutavoista ks. myös Schneidewin 1855, 349–352.

iloitessa soihtujen valaisemasta juhlasta,
olet kantanut kultaista astiaa, suurta skyfosta,
jollaisia on paimenilla,
ja pantuasi sen sisään käsilläsi leijonanmaitoa
valmistanut suuren, kiinteän juuston Argontappajalle.

Otteen uskotaan kuvailevan menadin eli Dionysoksen palvelijattaren suorittamaa kulttitoimitusta²⁰². Athenaiosta ennen toiminut Aelius Aristides (s. 117 jKr.) kirjoittaa ”erään lakonialaisen runoilijan” antaneen Dionysokselle kyvyn lypsää leijonia (... λεόντων γάλα ἀμέλγειν ἀνέθηκε τις αὐτῷ Λακωνικὸς ποιητής, *Or.* 41,7). Χερσὶ ἐν θεῖσσι voi yhtä hyvin merkitä astiaan lypsämistä kuin vaikkapa toisesta kaatamista. Alkmanin puhuttelema henkilö on kuitenkin feminiinissä, joten ilmeisesti jumala jätti ainakin juuston valmistuksen palvelijoilleen. Aristides ei tarkoittaneenkaan sananmukaisesti jumalan suorittaneen lypsä itse.²⁰³ Euripideen *Bakkanteissa* Dionysoksen palvojattaret imettävät villieläinten poikasia²⁰⁴, joten luultavasti leijonan lypsäminenkin olisi heiltä onnistunut. Se lienee luetta-
vissa sellaiseksi ihmeteoksi, jollaisia Dionysoksen mysteereissä muutenkin kerrotaan tapahtuneen.

Maja Miziur-Moździochin mukaan menadit samastetaan kirjallisuudessa usein kissapetoihin esimerkiksi näille ominaisten epiteettien kautta. Hän näkee menadien ja kissapetojen välillä muitakin yhteisiä piirteitä, kuten *omofagian* eli raa’an lihan syönnin.²⁰⁵ *Bakkanteissa* menadit luulevat Pentheusta leijonaksi ja repivät hänet paljain käsin kappaleiksi (*sparagmos*) (1095–1175), mutta Pentheuksen kautta myös hänen äitinsä Agave, Theban menadien johtaja, samastetaan leijonaan²⁰⁶. Näin ollen Alkmanin runossa ’leijonanmaito’ saattaisi jopa tarkoittaa menadin omaa maitoa.

²⁰² Bowra 1961, 37–38; Campbell 1967, 219; Henrichs 1978, 144 (Campbellia seuraten); Faraone 2010, 313; Porres Caballero 2013, 172; jne. Bowra pohtii muitakin vaihtoehtoja (*loc. cit.*).

²⁰³ Bowra tulkitsee katkelmassa kuvattavan lypsä (1961, 37–38); Campbell arvelee Dionysoksen suorittaneen lypsyn ja antaneen maidon palvelijalleen (1967, 219). Myytin mukaan Dionysosta kasvatettiin tyttönä Hermeen tuotua hänet Inolle ja Athamaalle (Apollod. 3,4,3), mutta Alkmanin odottaisi ehkä silti käyttäneen miespuolisesta jumalasta maskuliinimuotoja. Erään vaihtoehtoisen tradition mukaan Dionysos-lapsi kuitenkin ajautui arkussa aaltojen tuomana Brasiainiin Lakonian rannikolle, missä seudulle eksynyt Ino kasvatti häntä luolassa (Paus. 3,24,3–4).

²⁰⁴ 699–702: αἱ δ’ ἀγκάλαισι δορκάδ’ ἢ σκύμους λύκων / ἀγρίους ἔχουσαι λευκὸν ἐδίδοσαν γάλα, / ὅσαις νεοτόκοις μαστὸς ἦν σπαργῶν ἔτι / βρέφη λιπούσαις. ”Ja jotkut (menadeista) pitelivät taivutetuilla käsivarsillaan metsäkauriita tai villejä sudenpentuja antaen niille valkeaa maitoa, niin moni (heistä) kuin joilla vastasyntyneinä oli rinta yhä pullollaan heidän jätettyään pienokaisensa.” Näytelmän bakkantit myös saavat maasta vuotamaan janoamiaan nesteitä, mm. maitoa (704–711). Tzetzes kertoo menadeista samaa, ja lisäksi että nämä söivät raakaa leijonanlihaa (*ad Lyc.* 143: αἱ δὲ Βάκχαι γυναῖκες ἦσαν ἱεραὶ πρόσπολοι Διονύσου, αἵτινες περὶ τὰ ὄρη σὺν αὐτῷ ἀναστρεφόμεναι περιῆγον οἰκείαις χερσὶ λέοντας καὶ ἕτερα θηρία, καὶ ὡμὰ ταῦτα ἤσθιον, καὶ νάρθηξιν τὴν γῆν καὶ τὰς πέτρας παίονσαι, ὅποτε διψῶεν, γάλα καὶ μέλι καὶ οἶνον ἐποίουν ἀναβλύζειν.) ’Maitoon syöksymisestä’ ja maidosta bakkhisissa (ja orfil.) riiteissä ks. Faraone 2010, erit. 313–314. Menadeista ja heidän voimistaan: Harrison 1922, 388–400; Dodds 1951, 270–282; Bremmer 1984.

²⁰⁵ 2016, 361–362; 367–372; 377–278; 383.

²⁰⁶ *Bacch.* 988–990: οὐ γὰρ ἐξ αἵματος / γυναικῶν ἔφν, λεαίνας δὲ τινος / ὅδ’ ἢ Γοργόνων Λιβυσσῶν γένος.

Ensimmäisestä säkeestä on pääteltävissä, että menot järjestetään toistuvasti ja Dionysoksen riiteille ominaiseen tapaan vuorilla, nähtävästi siis ihmisasutuksen ulkopuolella²⁰⁷. Soihtujen käyttö antaa olettaa toimituksen olevan yöllinen²⁰⁸. Alkman mainitsee jumalten iloitsevan juhlasta, mutta on epäselvää, onko se heidän vai kuolevaisten järjestämä. Pindaros kertoo jumalten Dionysoksen kunniaksi viettämistä menoista (ks. 3.6.4), mutta kuolevaisen palvojan läsnäolo – jos juuston valmistaja todella on menadi – antaa tässä olettaa muuta. Kuten usein menadien ollessa kyseessä, on joka tapauksessa epävarmaa, millä todellisuudentasolla tarkalleen ottaen liikumme²⁰⁹. Runon kulttijuha voi olla täysin myyttinen, tai toisaalta liittyä Lakoniassa tosiasiaa järjestettyihin riitteihin²¹⁰.

Viimeisen sanan lukutapa on ongelmallinen. Se ylittää tetrametrisäkeen (– u u –), tehden siitä yllä noudatettua lukutapaa seuraten heksametrinen²¹¹. Argontappaja on Hermes, muttei ole selvää, miksi hänelle olisi uhrattu juustoa Dionysoksen menoissa. Heillä oli tosin yhteiskultteja²¹², ja erään myyttiversion mukaan vastasyntynyt Dionysos oli luovutettu Hermeen huostaan (Apollod. 3,4,3)²¹³. Karjaa ja siten maidontuotantoa suojelleelle Hermeelle pyhitettyjen hermien luo oli myös tapana jättää ruokalahjoja, kuten juuri maitoa²¹⁴. Eräät editoijat kuitenkin arvelevat oikean lukutavan olevan ἀργιφόνταν tai ἀργεῖφόνταν ja kääntävät sanan juuston attribuoituna 'hohtavan valkoinen'²¹⁵. Jos tulkinta on oikea, juustolla ei nähtävästi olekaan tekemistä Hermeen kanssa.

'Skyfos' keramiikantutkimuksessa tarkoittaa jalallista, kaksikorvaista maljaa, josta nautitaan esimerkiksi viiniä pidoissa. Myös antiikin kirjallisuudessa 'skyfoksesta' yleensä juodaan, mutta sen

²⁰⁷ Vrt. Anacr. fr. 12,1–11 Page (PMG 357): ὄναξ (...) ἐπιστρέφει / δ' ὑψηλὰς ὀρέων κορυφὰς (...) ὃ Δεόνυσε (...); *H. Hom.* 2,384–386: Δημήτηρ (...) ἦϊς' ἦϊτε μαινὰς ὄρος κάτα δάσκιον ὕλη. Doddsin mukaan Dionysosta kunnioitettiin eri puolilla talvisin joka toinen vuosi juhlilla, joihin kuului usein naisten ekstaattiset tai kvasiekstaattiset orgiat ja yöllistä vuorilla tanssimista ('mountain-dancing'): jälkimmäisestä Dodds käyttää, ehkä hieman anakronistisesti, käsitettä ὀρειβασία. Tästä riitistä ja vuorista Dionysokselle ominaisena paikkana ks. Dodds 1951, 270–282; vrt. Bremmer 1984, 276–277. Euripideenkin menadit suunnistavat nimenomaan vuorille, εἰς ὄρος εἰς ὄρος (*Bacch.* 116; 165; 986).

²⁰⁸ Vastaavasti Euripideen menadit juhlivat "koko yön kestävässä tansseissa" (παννυχίοις χοροῖς, *Bacch.* 862).

²⁰⁹ Menadien myyttisyydestä ja historiallisuudesta ks. Henrichs 1978; Bremmer 1984; Porres Caballero 2013. Tästä ja Euripideen *Bakkanteista* ongelmallisena lähteenä asian selvittämisessä ks. Kirk 1979, 4–12.

²¹⁰ Ainakin Bowran arvion mukaan kuvauksen yksityiskohdat vaikuttavat viittaavan johonkin riittiin (1961, 38). Samantapaisia piirteitä oli ateenaalaisten Suuren Äidin kunniaksi viettämässä Galaksia-juhlassa: siinä jumalattarelle uhrattiin jonkinlaista maitovelliä (γαλαξία) (Hsch. s.v. Γαλαξία) ja efebit lahjoittivat hänelle kultaisen astian (Graf 2006).

²¹¹ Eräät (Schneidewin 1855, 349; 352; Kaibel 1890, 100; Bowra 1961, 37) katsovat sanan muodostavan t. aloittavan uuden säkeen; toiset (Bergk–Rubenbauer 1914, 50; Gulick 1933, 228; Page 1962, 50; Campbell 1967, 26; 1988, 432; Davies 1991, 88; Olson 2009, 430) kuuluvan samaan säkeeseen kuin edellinen. Lukutavoista: Bergk–Rubenbauer (*l. c.*).

²¹² Schlesier 2006. Kuvataiteissa heidät kuvataan yhdessä viim. 500-l. lähtien (Ley 2006). Vrt. myös *H. Hom.* 19,42–46.

²¹³ Taru, jonka mukaan Hermes huolehti viininjumalasta tämän lapsuudessa, on jossain muodossaan saatettu tuntea Spartassa Alkmanin aikaan: Amyklaissa lähellä Sparta sijaitti Apollonin kulttipaikka, jonne magnesiumaliskuvanveistäjä Bathykle valmisti ilm. 500-luvun jälkipuolella monumentaalisen valtaistuimen. Eräs siinä kuvatuista aiheista esitti Hermes-tä kantamassa Dionysos-lasta taivaaseen (ἐς οὐρανόν). (Paus. 3,18,11. Ks. myös 3,11,11; 3,19,3.)

²¹⁴ *AP* 9,72; 318. Vrt. *Od.* 14,434–436. Ks. Baudy 2006.

²¹⁵ Welcker: ἀργιφόνταν, 'candidissimum' (ks. Schneidewin 1855, 349–352); Gulick 1933, 228: ἀργιφόνταν, 'glistening white'; Bowra 1961, 37: ἀργεῖφόνταν, 'shining white'.

muoto, materiaali, ja käyttökonteksti vaihtelevat: sanaa käytetään niin ylhäisön metallisista viinimaljoista kuin maalaisten puisista juoma-astioista²¹⁶. Plutarkhoksella säilyneessä runo-otteessa kuvataan, kuinka karja tuotti kerran niin runsaasti maitoa, että sitä oli kerättävä muiden astioiden ohella (viini)ruukkuihin (πίθοι, ἀμφορῆς) ja leileihin (ἄσκοι) (*de Pyth.* 29). Katkelman on ajateltu kuvailevan Apollonin ilmestymisen aikaan Boiotiassa sattunutta ihmettä, mutta Christopher Faraone ehdottaa, että ihmeen aikaansaanut jumala olisikin ollut Dionysos: hänen mukaansa mainittu astiasto näet viittaa viininjumalaan²¹⁷. Alkmanin fragmentti on tulkittavissa samassa valossa, ja lypsämisen tyypillisesti viiniä sisältäneeseen astiaan taustalla voi hyvinkin olla jokin myytti tai riitti. Menadin käyttämä skyfos on vieläpä kultainen²¹⁸, joten aivan arkikäytössä olleesta astiasta ei liene kyse.

3.6.4. Bakkhiset leijonat: Pindaros, fr. 61,16–18 Bowra (*Dith.* 2) (fr. 70b,19–23 Maehler)

Epinikioneiden ohella Pindaros laati dityrambeja, hymnejä Dionysoksen kunniaksi. Oksyrhynkhoksesta löytyneessä papyruksessa (*P. Oxy.* XIII 1604) on säilynyt fragmentteja Thebassa järjestettyyn kulttijuuhlaan²¹⁹ kirjoitetusta dityrambista (fr. 61 Bowra = 70b Maehler). Se lienee syntynyt vuoden 470 jälkeen²²⁰. Dityrambissaan Pindaros kertoo, ”millainen Bromioksen” eli Dionysoksen ”kulttijuuhla jumalillakin on tapana järjestää Zeun valtikan äärellä saleissaan” (οἶαν Βρομίου [τελε]τὰν / καὶ παρὰ σκά[πτ]ον Διὸς Οὐρανίδα / ἐν μεγάροις ἵ[στα]ντι, 4–6 B = 6–8 M). Huolimatta jumalten salien mainitsemisesta juhlaa vietetään ilmeisesti ulkosalla, ”keltaisten pinjojen katveessa” (ὑπὸ ξαν[θα].ῖσι πεύκαις, 8 B = 11 M), ja soihtujen valossa (8 B = 10–11 M) – samantapaisissa oloissa siis kuin Alkmanin runossa (3.6.3). Pindaros kuvailee, kuinka eräät jumalat osallistuvat ekstaattiseen juhlintaan: paikalla ovat ainakin Suuri Äiti eli Kybele pauhaavine *tympanon*-rumpuineen ja helistimineen, manian kourissa huokailevat ja niskojaan nakkelevat najadit, Zeus salamoineen ja Ares (Enyalios) keihäineen, sekä Athene, jonka aigiin käärmeet sihisevät (6–15 B; 8–18 M). Viimeiseksi Pindaros kuvailee Artemiin tuloa paikalle (16–18 B = 19–23 M):

²¹⁶ Ks. Ath. 11,99. Vrt. *Od.* 14,111–113. Theokritos kutsuu skyfokseksi koristeltua astiaa, josta on määrä uhrata vastalypsettä maitoa muusille (1,143–4). *LSJ*:n mukaan hän ja Eur. *Cyc.* 390 tarkoittavat puista lypsykiulua (‘wooden milk-vessel’; Liddell – Scott 1889: ‘milk-pail’; s.v. σκύφος). Ainak. Theocr. tarkoittanee silti juoma-astiaa: ks. Gow 1913.

²¹⁷ Faraone 2010, 313–314. Lienee sattumaa, että nykyään Turkissa rakia kutsutaan ”leijonanmaidoksi”.

²¹⁸ Kultainen astia dionyysisessä yhteydessä: vrt. Akhilleuksen ja Patrokloksen uurna, jonka Dionysos oli lahjoittanut Thetiille: *Od.* 24,73–7. Astiasta käytettyä sanaa ἀμφορεὺς (24,74) käytetään toisaalla mm. viiniruukuista (*Od.* 2,290).

²¹⁹ Pindaros kirjoitti tämän ja muut dityrambinsa luultavasti paikallisissa Dionysoksen juhlissa järjestettyihin dityrambikilpailuihin. Delfoissa järjestetyn juhlan identifioinnista ks. van der Weiden 1991, 27.

²²⁰ Maehler 1989, 75.

ρίμφα δ' εἶσιν Ἄρτεμις οἰοπόλος ζεύξαισ' ἐν ὄργαις
 βακχίαις φῶλον λεόντων ἀ[γρότερον Βρομίω]
 ὁ δὲ κηλεῖται χορευοίσασιν κα[ὶ θη]ρῶν ἀγέλαις. (...) ²²¹

Nopeasti saapuu myös yksinäinen Artemis iestettyään bakkhiseen
 vimmaan kesyttömän leijonajoukon Bromiokselle:
 tämä on haltioissaan, kun jopa villieläinten laumat tanssivat.

Marianne van der Weiden arvelee 'bakkhisiin mielentiloihin iestämisen' tarkoittavan sitä, että Artemis saattaa leijonat hurmukseen²²². Ei käy ilmi, tuoko jumalatar eläimet mukanaan vai ovatko ne jo paikalla hänen saapuessaan. Kyse voi olla Dionysoksen seurassa toisinaan kuvatuista leijonista, tai toisaalta eläinten valtiattarena tunnetun Artemiin omista seuralaisista²²³, tai juhlanviettopaikan (mahdollisesti Olympos-vuoren²²⁴) seudulla eläneistä leijonista. Van der Weiden selittää säkeeseen 17 täydennetyn datiivin Βρομίω siten, että hurmukseen saattaminen on kunnianosoitus juhlinnan kohteena olevalle jumalalle²²⁵: se olisi siis jonkinlainen eettinen datiivi.²²⁶

Eläinten, tai eläimiksi pukeutuneiden ihmisten, tanssi kuului sekä Dionysoksen että Artemiin, ja myös joidenkin muiden jumalien kuten Apollonin ja Kybelen, eräisiin myytteihin ja kultteihin. Lillian B. Lawlerin mukaan 'eläinten tanssin' konsepti periytyi luultavasti ainakin myöhäispronssikaudelle. Hän toteaa, että jumalat, joiden yhteydessä tanssia kuvataan, edustavat 'eläinten valtiatar'-tyyppiä, ja arvelee myös mm. Kirken ja Orfeuksen lukeutuneen heihin varhaisaikoina.²²⁷ Dionysoksen kultissa erityistä on tanssijoiden muuntunut tajunnantila²²⁸. Miziur-Moździochin mukaan hänen kultissaan juuri kissapedot olivat manian, 'raivohulluuden' ('raging madness'), ilmentäjiä *par excel-*

²²¹ οἰοπόλος MS, Bowra : οἰοπολᾶς MS, Maehler || ἀ[γρότερον] Schroeder : ἀ[γροτέρων] Bury || Βρομίω] Bury : α[ΥΥ–ΥΥ– Maehler (Bowra 1947, *ad loc.*; Maehler 1989, 76).

²²² 1991, 76. Van der Weidenin mukaan Pindaros käyttää sanaa ὄργη (door. ὄργά) sen alkup. merkityksessä "'mielenlaatu, mieliala, temperamentti' tunteisiin liittyvine konnotaatioineen" ("disposition, mood, temperament' and its emotional connotations") myöhemmän merkityksen 'raivo' sijaan (*ibid.*; vrt. LSJ, s.v.). Mm. Race (1997b, 313) ja Bowra (ks. van der Weiden 1991, *loc. cit.*) kääntävät ilmauksen ὄργαι βάκχαι 'bacchic frenzy', 'bakkhinen vimma, kiihko'; Puech 'l'orgie bachique', 'bakkhiset orgiat', *i.e.* Bakkhoksen salaiset riitit (1923, 149). Vrt. Soph. *Ant.* 955–957.

²²³ Esim. *Il.* 21,470–471: (...) πότνια θηρῶν / Ἄρτεμις ἀγροτέρη (...). Ks. 3.6.1.

²²⁴ Pausaniaan mukaan Olymposella oli leijonia (6,5,4–5; 9,40,8).

²²⁵ 1991, 77. *Bromios* ('Äänekäs') on Dionysoksen eräs lisänimi (vrt. esim. Eur. *Bacch.* 115).

²²⁶ Pindaroksella saattoivat myös olla mielessään leijonat, jotka viim. myöh. 500-luvulta lähtien toisinaan kuvataan vetämässä Dionysoksen vaunuja (ks. Gasparri 1986, 486–487, Dionysos 763; ks. myös Boardman 2016, 100). Kenties runoilija jopa vihjaa, että valjakko oli lahja Artemiilta, jolloin em. datiivi olisi tulkittavissa objektiivisena. Nonnoksen mukaan Dionysos omaksui tavan ajaa leijonavaljakon vetämissä vaunuissa kasvattiäidiltään Rhealta (*Dion.* 9,160–183).

²²⁷ Lawler 1946; 1952 (*pass.*).

²²⁸ Homeerisessa hymnissä leijonien ääntely yhdistetään Kybelen ekstaattiseen musiikkiin (*H. Hom.* 14,4); hellenistisissä epigrammeissa jumalattaren eunukkipapit saattavat leijonia pakokauhuun soittamalla *tympanon*-rumpujaan (ks. alla). Strabon huomauttaa, että Kybelen ja Dionysoksen kulteissa oli paljon yhteistä, ja käyttää sanojensa tukena juuri tätä Pindaroksen dityrambia (10,3,13).

lence. Tämä ilmenee paitsi menadien samastamisena kissapetoihin (ks. 3.6.3), myös konkreettisten kissapetojen läsnäolona Dionysoksen myyteissä ja myyttisen seurueen kuvauksissa.²²⁹

3.7. Herakles ja Nemean leijona

3.7.1. Hesiodos ja varhainen heksametrirunous

Hesiodos kertoo *Theogonia*-runoelmassa jumalten ja sankarien sukupuiden muassa myös lukuisista jumalten sukuun syntyneistä hirviöistä. Merellisten titaanien Keton ja Forkysin jälkikasvu on erityisen synkkää sorttia. Eräs heidän tyttäristään on ktooninen Ekhidna, jonka vartalosta puolet on neidon, puolet käärmeen. Ekhidna synnytti monia ihmisille tuhoa kylväneitä petoja Tyfonille tai Tyfoeuk-selle, joka on Tartaroksen ja maaemo Gaian poika ja olympolaisten jumalien arkkivihollinen. Tyfon on itsekkin ulkomuodoltaan hirviömäinen: hänellä on sata palavakatseista käärmeenpäätä, joiden puhe toisinaan on jumalille käsitettävää, toisinaan muistuttaa eläinten ääntelyä, milloin härän tai säälimättömän (ἀναιδέα θυμὸν ἔχοντος, 833) leijonan, milloin koiranpennun, milloin taas on pelkkää sihinää (ροῖζεσχ', 835) (*Th.* 824–835).

Tyfonin ja Ekhidnan lapsia olivat mm. tulta hengittävä (πνέουσαν ἀμαιμάκετον πῦρ, *Th.* 319) Khimaira, jolla oli leijonan, vuohen, ja käärmeen päät²³⁰, sekä Orthos, erytheialaisen lehmipaimen Geryonin koira. Orthokselle Ekhidna synnytti thebalaisia pelon vallassa pitäneen Sfinksin sekä Koillis-Peloponnesoksella riehuneen Nemean leijonan (Νεμειαῖόν τε λέοντα, *Th.* 327),

τόν ῥ' Ἥρη θρέψασα Διὸς κυδρὴ παράκοιτις
γουνόισιν κατένασσε Νεμείης, πῆμ' ἀνθρώποις.²³¹

jonka Hera, Zeun ylväs puoliso, kasvatti ja
vei asumaan Nemean kukkuloille turmioksi ihmisille.

Sieltä käsin peto hävitti paikallista ihmiskansaa (οἰκείων ἐλεφαίρετο φύλ' ἀνθρώπων, 330) ”halliten” (κοιρανέων, 331)²³² Tretosta, Nemeaa ja Apesasta (ks. liite 2), kunnes Herakles kukisti sen (330–332). Tämä oli yleisimmän myyttiversion mukaan ensimmäinen sankarin kahdestatoista Mykenen tai

²²⁹ 2016, 362 *et pass.*

²³⁰ Khimairasta ja sen surmasta Bellerofonin käsissä kerrotaan *Iliassa* (6,178–183) samaan tapaan kuin *Theogoniassa*.

²³¹ *Th.* 328–329.

²³² Burkert näkee tässä verbissä viittauksen leijonan asemaan kuninkuuteen liitettyä eläimenä: ”le lion est la bête la plus forte, le roi des animaux, l’animal royal” (1998, 12).

Tirynsin kuninkaalle Eurystheukselle suorittamista urotöistä. Hesiodoksen, joka on varhaisin urotöistä kertova säilynyt kirjallinen lähde, mukaan leijona oli Ekhidnan lapsi. Sen sijaan 600- tai 500-luvulla kenties eläneen legendaarisen Epimenideen nimissä olevassa, mahdollisesti orfilaisista kaikuja sisältävässä²³³ heksametrikatkelmassa leijonan kerrotaan olleen syntyisin Kuusta (fr. 2 Diels = fr. 3 Jacoby; Ael. NA 12,7):

καὶ γὰρ ἐγὼ γένος εἰμὶ Σελήνης ἠυκόμοιο,
ἣ δεινὸν φρίξας ἄπεσεισατο θῆρα λέοντα·
ἐν Νεμέαι δ' ἄγχουσ' αὐτὸν διὰ πότνιαν Ἥραν

Polvea oon minäkin Selenen silohapsisen nääthän,
tuon joka säikkyy kauhean pois petoleijonan puisti;
sen Nemeass' Heran vuoks' ylhäisen tukehutti [Herakleen väkivoima ...]

Myöhempien lähteiden mukaan Nemean leijonan nahka oli niin paksu, etteivät aseet pystyneet sitä lävistämään. Herakles kuitenkin kävi painimaan eläimen kanssa ja kuristi sen hengiltä. Surmatyön tehtyään hän nylki leijonan sen omilla kynsillä ja käytti siitä lähtien taljaa haarniskan tapaan päänsä ja harteidensa suojana (Apollod. 2,5,1)²³⁴. Nemean leijonan surma oli suosittu kuva-aihe 500-luvulta lähtien, jolloin Herakles myös alettiin kuvata talja harteillaan. Pindaroksen skoliastin mukaan sankari kuvattiin tällä tavoin sonnustautuneena *Megalai Ehoiaissa*²³⁵; koska *Megalai Ehoiai* voi kuitenkin olla Hesiodosta myöhemmältä ajalta, taljaan pukeutuminen ei välttämättä ollut sen laatineen runoilijan keksintöä. Eräiden roomalaisaikaisten lähteiden mukaan sankari pukeutui leijonantaljaan ensi kerran Peisandros Kameirolaisen *Herakleia*-eepoksessa (Strab. 15,1,9) tai Stesikhoroksen Herakleesta kertoneissa lyyrisissä runoelmissa (Ath. 12,6). Näiden luultavasti 600- tai 500-luvulla toimineiden runoilijoiden teoksista on säilynyt vain fragmentteja.

²³³ Ks. Lebedev 2015/2018. Puhujan ovat jotkut arvelleen olevan Musaios, toiset Epimenides (*id.*, 561).

²³⁴ Sankarin syyt kietoa talja harteilleen eivät välttämättä alkuaan olleet näin käytännönläheiset. Epäilemättä mukana oli myös pedonkaatajan ylpeyttä ja näyttäytymishalua. Monet myyttistä traditiota taltioineet ja siitä inspiroituneet kirjailijat antoivat mielellään rationalisoivia selityksiä myyttien erikoisille yksityiskohdille.

²³⁵ Fr. 188 Most (= 250 MW; *schol.* P. I. 6,53 [v. 6,37]): “τὸν μὲν ἐν ρινῇ λέοντος στάντα (*scil.* Ἡρακλέα) κελήσατο (*sc.* Τελαμών)”. εἰληπται δὲ ἐκ τῶν μεγάλων Ἡοιδῶν ἡ ἱστορία (...). Kyse on oikeastaan *testimoniumista* eikä fragmentista (sitaatti on Pindaroksen epinikionista).

3.7.2. Bakkhylides, *Ep.* 9,1–9; 13,44–57

Kuten edellä on käynyt ilmi, myyttisenä aikana oli urotöitään aloitteleva Herakles painanut kuoliaaksi Nemean liepeillä riehuneen leijonan, sankarille kaunaa kantaneen Heran kasvatin, jonka vahvaa nahkaa aseet eivät lävistäneet. Tietävästi vuosisatoja myöhemmin, viimeistään vuonna 573, perustettiin Nemean laaksoon Zeun kunniaksi joka toinen vuosi järjestetyt panhelleniset urheilukisat, joissa voittajat palkittiin villiselleristä valmistetuilla seppeleillä. Erään myytin mukaan kisat oli kuitenkin perustanut tai uudistanut Herakles kukistettuaan leijonan (*schol.* P. N. *hyp.*). Toisen, luultavasti varhaisemman, version mukaan ne saivat alkunsa käärmeen puremaan menehtyneen Ofeltes (tai Arkhemoros) -lapsen hautajaiskisoista, joita seitsemän Argoksesta tullutta sankaria viettivät matkatessaan kohti epäonnista yritystään valloittaa Theba (P. N. 10,28; Apollod. 3,6,4).

Ensimmäisenä säilyneenä lähteenä Nemean leijonan kukistamisesta kertoo Hesiodos. Sekä Pindaros että Bakkhylides viittaavat myyttiin epinikioneissaan: kummankin runoilijan varhaisin ajoitettavissa oleva maininta on peräisin 480-luvun loppupuolelta ja omistettu yhdelle aiginalaisista veljeksistä. Myytin juonen seuraamiseksi katkelmien käsittely sopii kuitenkin aloittaa Bakkhylideen ajoittamattomasta²³⁶ yhdeksännestä epinikionista. Se on toinen kahdesta epinikionista, joissa runoilija puhuu Nemean leijonasta: niistä kumpikin on osoitettu Nemean kisoissa voittaneelle atleetille. Yhdeksäs epinikion juhlistaa fleiouslaisen Automedeen pentathlon-voittoa (*Ep.* 9,1–9):

Δόξαν, ὃ χρυσάλακατοι Χάρι[τ]ες,
πεισίμβροτον δοίητ', ἐπεὶ
Μουσᾶν γε ἰοβλεφάρων θεῖος προφ[άτ]ας
εὐτυκος Φλειοῦντά τε καὶ Νεμεαίου
Ζηνὸς εὐθαλὲς πέδον
ὕμνεῖν, ὅθι μηλοδαῖκταν
θρέψεν ἅ λευκώλε[νο]ς
Ἦρα περι[κλει]τῶν ἀέθλων
πρῶτον [Ἡ]ρ[α]κλειῖ βαρύφθογον λέοντα.

Kunniaa, oi kultavärttinäiset Sulottaret,
kuolevaisilta ansaittua suokaa, sillä
orvokkisilmäisten Muusain pyhä profeetta
on valmis laulamaan Fleiouxsesta ja
nemealaisen Zeun kukoistavasta
mannusta, missä lampaidenpyytäjää
kasvatti tuo heleäranteinen
Hera, ensimmäiseksi Herakleen

²³⁶ Campbell 1992, 161, n.; Maehler 2003, xlv–xlvi.

kuuluisista urotöistä, raskasäänistä leijonaa.

Bakkhylides kutsuu epinikionin alussa sulottaria pyytäen näitä varmistamaan, että laulu, jonka hän, ”muusien pyhä profeetta”, on aikeissa esittää, saisi ansaitsemansa vastaanoton. Invokaation jälkeen hän mainitsee voittajan kotipaikan eli Nemean länsipuolella sijaitsevan Fleiouksen, sekä kisapaikan, jossa voitto saavutettiin. Jälkimmäinen johdattaa hänet alueen myyttiseen menneisyyteen ja kisojen perustamistaruun²³⁷. Bakkhylideen voidaan ymmärtää sanovan, että Hera kasvatti leijonaa nimenomaisesti Herakleen vastustajaksi, mutta tällainen tulkinta ei ole välttämätön. Vaikka jumalatar vaikutti epäsuorasti siihen, että sankarin oli suoritettava urotyöt, varsinaisesti tämä suoritti ne Argoliissa hallinneen sukulaisensa Eurystheuksen palveluksessa²³⁸. Välitön syy haluun päästä leijonasta eroon saattoi olla sen paikallisille asukkaille ja seudulla laiduntaneelle karjalle aiheuttama uhka²³⁹. Bakkhylides viitanee tähän eläimelle antamallaan epiteetillä *μηλοδαΐκτας*, joka vaikuttaa olevan *hapaks*. Adjektiivia *βαρύφθογγος* käytetään leijonista myös homeerisessa hymnissä Afroditeelle (*H. Hom.* 5,159), kun taas Pindaros käyttää sitä Herakleen jousen jänteestä (ks. alla).

Pankrationissa voittaneelle aiginalaiselle Pytheaalle omistetussa epinikionissa Bakkhylides kuvailee leijonan ja sankarin yhteenottoa hieman tarkemmin. Voitto saavutettiin luultavasti vuoden 485 tai 483 kisoissa, ilmeisesti nuorten sarjassa²⁴⁰. Säettä 44 edeltää *lacuna* (*Ep.* 13,44–57):

[...]

ὑβριος ὑψινόου
παύσει δίκας θνατοῖσι κραίνων,
οἷαν τινὰ δύσλοφον ὠ-
μηστᾷ λέοντι
Περσείδας ἐφίησι
χεῖρα παντοίαισι τέχναις·
οὐ γὰρ] δαμασίμβροτος αἶθων
χαλ]κὸς ἀπλάτου θέλει
χωρε]ῖν διὰ σώματος, ἐ-
γνά]μφθη δ’ ὀπίσσω
φάσγα]νον· ἧ ποτέ φαμι
τᾷδε] περὶ στεφάνοισι
παγκ]ρατίου πόνον ἔλ-
λάνεσσι]ν ἰδρώεντ’ ἔσεσθαι.”²⁴¹

²³⁷ Bakkhylideen mukaan Thebaan matkanneet argoslaiset soturit perustivat kisat: *Ep.* 9,10–12.

²³⁸ Myytin versioista kirjallisuudessa ks. Felten 1990, 5–6. Työt myös liitettiin Herakleen apoteoosiin (Apollod. 2,4,12).

²³⁹ Ks. Hes. *Th.* 327–331; Soph. *Trach.* 1089–1094. Herakles karjan suojelijana: *AP* 9,72; 237.

²⁴⁰ Campbell 1992, 189, n. 1; Race 1997b, 46; Maehler 2003, xlvii. P. N. 5 juhlistaa samaa voittoa (*ibid.*).

²⁴¹ ἐγνάμφθη *suppl.* Blass *et* Tyrel (Irigoin 1993, 190). Myy-kirjaimen alla on Maehlerin editiossa piste, Irigoin laittaa sen hakasulkeiden sisään. Irigoinin editiossa säkeet ovat 11–24.

[...]
 estää ylimieliset julkeudenteot
 toimeenpanemalla tuomioita kuolevaisten keskuudessa.
 Niskaa painavan kätensä raakaa
 lihaa syövää leijonaa vastaan
 vie Perseuksen jälkeläinen
 moninaisia taitojaan käyttäen,
 sillä surmantuottava hohtava
 pronssi ei suostu lävistämään
 kammottavaa ruhoa, vaan
 miekka taipui
 taaksepäin. Totta vie, julistan kerran
 täällä seppelien toivossa
 kreikkalaisten käyvän pankrationin
 hiostavaan koettelemukseen.”

Katkelma on ilmeisesti lainaus jonkun puheesta, kenties Herakleen suojeleusjumala Athenen tai laakson eponyymin nymfin Nemean. Puhuja näemmä katselee parhaillaan Herakleen ja leijonan kamppailua ja selostaa sen kulkua (46–54), vähän nykyaikaisen urheiluselostajan tapaan. Samalla hän ennustaa sankarin tulevia vaiheita (44–45) ja vielä perustamattomien urheilukisojen vieton (54–57).²⁴² Epiteettiä ὠμηστής (door. ὠμηστῆς) ’raakaa lihaa syövä’ käytetään *Iliassa* linnuista (11,454), koirista (22,67), kaloista (24,82), ja Akhilleuksesta (24,207), kun taas leijonasta käytetään eepoksessa samanmerkityksistä epiteettiä ὠμόφαγος (5,782; 7,256). Bakkhylideen pronssisesta miekasta käyttämä adjektiivi αἶθων esiintyy *Iliassa* toistamiseen mm. leijonaa kuvaamassa (ks. 3.1).

3.7.3. Pindaros, *O.* 13,43–46; *N.* 6,42–45; *I.* 3,11–13; 6,42–49

Pindaroksen kuudes isthmialaisoodi on omistettu poikien pankrationissa voittaneelle aiginalaiselle Fylakidaalle, Pytheaan nuoremmalle veljelle²⁴³ (ks. 3.7.2), ja lienee peräisin vuodelta 480²⁴⁴. Siinä Pindaros antaa Herakleen itse kertoa ensimmäisestä urotyöstään ja maalaa samalla sankarista varsin mieleenpainuvan muotokuvan. Herakles on saapunut aiginalaisen Aiakoksen pojan Telamonin luo pyytääkseen tätä mukaansa sotaretkille. Leijonantaljaansa sonnustautuneena (ἐν ῥινῷ λέοντος, 37) Herakles valuttaa juomauhrin ja esittää Zeus-isälleen rukouksen, että Telamon ja tämän puoliso Eriboia saisivat pojan, joka olisi yhtä väkevä kuin hänen päihittämänsä leijona (*I.* 6,42–49):

²⁴² Tämä ainakin on Campbellin tulkinta: hän myös ehdottaa puhujan olevan Athene tai Nemea (1992, 189, n. 2–4).

²⁴³ Race 1997b, 184. Ks. myös *id.*, 46.

²⁴⁴ Maehler 1987, 151.

(...) ”Εἴ ποτ’ ἐμᾶν, ὦ Ζεῦ πάτερ,
 θυμῷ θέλων ἄρᾶν ἄκουσας,
 νῦν σε, νῦν εὐχαῖς ὑπὸ θεσπεσίαις
 λίσσομαι παῖδα θρασὺν ἐξ Ἐριβοίας
 ἀνδρὶ τῷδε, ξείνον ἄμὸν μοιρίδιον τελέσαι,
 τὸν μὲν ἄρρηκτον φυάν, ὥσπερ τόδε δέρμα με νῦν περιπλανᾶται
 θηρός, ὃν ἀμπρωτον ἀέθλων κτεῖνᾶ ποτ’ ἐν Νεμέᾳ·
 θυμὸς δ’ ἐπέσθω.” (...) ²⁴⁵

”Jos koskaan, oi isä Zeus, olet
 mielelläsi kuullut rukouksiani,
 niin nyt, nyt pyhin anomuksin
 pyydän, että suot rohkean lapsen (syntyä) Eriboiasta
 tälle miehelle, minulle säädetyn kestivieraan!
 Olkoon tuo (lapsi) varreltaan vahingoittumaton kuin tämä pedon nahka joka nyt hulmuu
 ympärilläni, (pedon) jonka aivan ensimmäisenä urotöistäni tapoin kerran Nemeassa,
 ja olkoon (lapsella) mielikin (kuin leijonalla)!”

Syntynyt lapsi on mahtava soturi Aias, joka (Akhilleuksen tavoin) oli haavoittumaton yhtä heikkoa kohtaa lukuun ottamatta ja joka lopulta kuoli Troijan äärellä oman käden kautta hyökättyään mielen-terveytensä menetettyään karjalauman kimppuun. Vaikka leijonan *thymos* etenkin sankarilla lienee koettu enimmäkseen myönteisenä ominaisuutena, voidaan kysyä, johdattiko Herakleen toivomus, että lapsella olisi leijonan fyysiset ja henkiset ominaisuudet, Pindaroksen tai runon kuulijoiden ajatukset Aiaan hirvittävään loppuun. Aiaan tavoin kahteen muuhun sankariin, joista varhaisessa kirjallisuudessa käytetään paljon leijonavertauksia, liitettiin toisaalta liiallisuuteen menevän väkivaltaisuuden, toisaalta itsetuhoisuuden piirteitä. Heistä toinen on Herakles, joka tappoi useita läheisiään ja joka päätti kuolla saatuaan kipua aiheuttavaa myrkkyä. Toinen on Akhilleus, joka antautui vihansa valtaan kostaakseen Hektorille, tehden siten lopullisen valinnan kuolla maineikkaana mutta varhain, ja joka vielä vihamiehensä surmattuaan herätti paheksuntaa niin jumalissa kuin kuolevaisissa häpäisemällä tämän ruumista suutuspäissään.²⁴⁶ Pindaros halunnee kuitenkin esittää Aiaan tässä ainakin ensisijaisesti myönteisessä valossa, sillä heeroksena, jonka sukujuuret olivat Aiginalla, häntä voitiin pitää

²⁴⁵ Säkeessä 48 seuraa Snell–Maehler -editiota. Bowra jakaa säkeen kahtia (κτεῖνᾶ ποτ’ ἐν Νεμέᾳ = 48b).

²⁴⁶ Soturien hengenvaarallisesta toimesta ja erit. Akhilleuksen yltiöpäisestä raakuudesta ja itsetuhoisuudesta *Iliaan* leijonavertausten yhteydessä ks. Clarke 1995. Herakleen elämellisydestä ja epästabiilista mielestä Luonto/Kulttuuri -ambivalenssin osana ks. Kirk 1974, 206–209. Leijonan tuhoksi koitua uhkarohkeus tuodaan suorasanaisesti ilmi eräissä *Iliaan* vertauksissa: τοῦ δ’ οὐ ποτε κυδάλιμον κῆρ / ταρβεῖ οὐδὲ φοβεῖται, ἀγηνόριή δέ μιν ἔκτα (12,45–46) (Hektorista); ἐή τέ μιν ὤλεσεν ἀλκή (sc. τὸν λέοντα) (16,753) (Patroklokselta). Platonin mukaan Aiaan kuoltua hänen sielunsa päätti seuraavaksi elää leijonana, koska se muisteli sankarin turmioksi tullutta riitaa Akhilleuksen aseista (*Rep.* 10,620b).

Fylakidaan esikuvana ja edeltäjänä²⁴⁷. On peräti mahdollista, että Fylakidaan suku katsoi polveutuvansa saaren muinaisista sankareista.

Vähän ennen lainattua katkelmaa Herakleen jousen jännettä (νευρά) on kuvailtu adjektiivilla βαρύφογγος (I. 6,34), jota toisaalla käytetään leijonista (H. Hom. 5,159; Bacch. Ep. 9,9) ja joka muistuttaa Pindaroksen leijonista käyttämiä adjektiiveja βαρύκομος (Py. 5,57) ja βαρυφθέγκτας (fr. 224 Bowra = 239 Maehler). Useissa tulkinnoissa Herakleen urotekojen on nähty kuvastavan villin luonnon ja irrationaalisten voimien haltuunottoa ja kesyttämistä kreikkalaisen sivilisaation ja ihmis-yhteisön ylläpitämisen kulttuurin ja järjestyksen taholta²⁴⁸. Walter Burkert näkee hänessä esihistoriallisen shamaanin, mediaattorin ihmis-yhteisön ja luonnon jumalallisten voimien sekä tuonpuoleisen välillä²⁴⁹. Geoffrey S. Kirkin mukaan petojen kukistajana tunnettu Herakles oli jossain määrin itsekin eläimellinen ja petomainen niin ulkoisilta kuin sisäisiltä ominaisuuksiltaan. Schnapp-Gourbeillon on samoilla linjoilla todetessaan, että ”leijonaa vastaan taisteleva Herakles on itsekin leijona”.²⁵⁰ Selvimmin sekä kirjallisuudessa että kuvataiteessa tämä käy ilmi sankarin tavasta kantaa Nemean leijonan taljaa. Mainitun epiteetin käyttö jousesta, joka Pindaroksen aikana oli jo eräs Herakleen tunnusomaisista attribuuteista, voidaan nähdä hienovaraisena keinona luoda sankarista ”leijonamaista” vaikutelmaa: siinä saattaa myös piillä intertekstuaalinen viittaus Bakkhylideen epinikioniin, jossa adjektiivia käytetään juuri Nemean leijonasta, mikäli se on runoista varhaisempi.²⁵¹

Eräissä epinikioneissaan Pindaros viittaa Nemean kisoihin tai tarkemmin laaksoon, jossa ne järjestettiin, *kenning*-tyyppisillä kiertoilmauksilla, joissa mainitaan Nemean leijona. Viittaukset sisältyvät kohtiin, joissa runoilija luettelee ylistyksen kohteena olevan voittajan tai tämän sukulaisten

²⁴⁷ Vrt. N. 5,2–8. Aias oli Akhilleuksen tavoin aiginalaisen Aiakoksen lapsenlapsi.

²⁴⁸ Mm. Parisi Presicce 1998, 142: ”L’uccisione del leone rappresenta, pertanto, la vittoria dell’uomo contro l’aggressività irrazionale. Ancora una volta scorgiamo in Eracle un ruolo di mediazione. Come il leone impersona la natura selvaggia o il territorio non civilizzato, potremmo dire la *eremos chora*, così Eracle è colui che diffonde la cultura greca, sconfiggendo l’aggressività delle forze irrazionali.”

²⁴⁹ 1998, 15–16.

²⁵⁰ Kirk 1974, 206–207; Schnapp-Gourbeillon 1998, 109. Kirkin tavoin Schnapp-Gourbeillon näkee myytin ytimessä kaupunkisivilisaation ja villin luonnon dualismin, toisaalta myös ihmis- ja jumalyhteisöjen vastakkainasettelun (*ibid.*): ”Mais l’association d’Héraklès avec le lion va bien au-delà du simple affrontement entre un surhomme et l’animal-roi du fantasmatique domaine de la nature sauvage. Dans les représentations figurées, lorsque le héros n’est pas face au lion, il se couvre de sa peau. Plus qu’un simple rappel de l’historique légendaire, c’est là l’expression d’une ambiguïté fondamentale, au cœur du personnage : Héraklès qui combat le lion est lui-même un lion. (...) Héraklès et le lion, Héraklès/lion sont deux aspects du récit mythique qui tendent séparément, et souvent sans se recouvrir, à définir l’essence d’un héros inclassable, rouage primordial des rapports entre la cité et le monde sauvage, entre la communauté des hommes et celle des dieux.” Vrt. Parisi Presicce 1998, 142: ”Tuttavia Eracle, fondamentalmente, non è una figura eroica nel senso omerico, non è un guerriero che affronta dei guerrieri, ha a che fare principalmente con animali, proprio perché è egli stesso un selvaggio vestito di pelle.”

²⁵¹ Pindaros myös ilm. käyttää epiteettiä θρασυμάχανος sekä leijonista (N. 4,62; ks. 3.8.2) että Herakleesta (O. 6,67).

aiempia voittoja. Tällaisia epäsuoria, tai perifrastisia, viittauksia Nemeen on säilynyt kolme. Niistä vanhin lienee kolmanteen isthmialaisoodiin sisältyvä. Lyhyen oodin on joskus arveltu olevan samaa runoa kuin neljäs isthmialaisoodi, sillä ne noudattavat samaa mittaa ja ovat molemmat kirjoitetut thebalaiselle Melissokselle, jonka vanhempien suvut, sekä isänpuoleiset kleonymidit että äidinpuoleiset labdakidit, olivat menestyneet vaunuajoissa. Kolmas oodi vaikuttaa kuitenkin nimestään huolimatta juhlistavan Nemeassa vaunuajoissa saavutettua voittoa, neljäs voittoa pankrationissa Isthmiassa. Pankration-voittoon viitataan myös kolmannessa oodissa, joten neljäs lienee sitä varhaisempi.²⁵² Ne ovat ehkä peräisin 470-luvun loppupuolelta²⁵³. Leijonakatelma sisältyy säkeisiin 11–13:

(...) τὰ δὲ κοῖλα λέοντος
ἐν βαθυστέρνου νάπα κάρυξε Θήβαν
ἱπποδρομῖα κρατέων· (...)

(...) ja ontossa syvärintaisen
leijonan notkelmassa hän julisti Theban (nimeä)
ollessaan ylivoimainen kilpa-ajoissa: (...)

Toinen katkelma löytyy aiginalaiselle Alkimidaalle omistetusta kuudennesta nemealaisoodista. Se on kirjoitettu hänen, ehkä vuonna 465, saamastaan voitosta poikien painissa²⁵⁴. Alkimidas kuului bassidien sukuun, joka oli aiemminkin ollut voittoisa panhelleenisten kisojen painiotteluissa²⁵⁵. Säkeissä 42–45 Pindaros mainitsee hänen sukulaisensa Kreontidaan Nemeassa saavuttaman voiton:

βοτάνα τέ νῖν ποθ' ἄ λέοντος
νικῶντ' ἤρεφε δασκίοις
Φλειοῦντος ὑπ' ὠγυγίοις ὄρεσιν.²⁵⁶

Ja kerran (kuuluisa) leijonan laidun
kruunasi hänet hänen voittaessaan varjoisien
Fleiousin ikiaikaisten vuorien katveessa.

²⁵² Race 1997b, 156–157.

²⁵³ Maehlerin varautunut ajoitus on 474/3. Hänen editiossaan oodit on yhdistetty ja otsikoitu molempien voittojen mukaan. (1987, 144.) Bowra pitää runot erillään, mutta uskoo niiden molempien juhlistavan vaunuvoittoa (1947, *ad loc.*)

²⁵⁴ Maehler 1987, 118.

²⁵⁵ Race 1997b, 58–59.

²⁵⁶ νικῶντ' ἤρεφε Hermann : νικάσαντ' ἔρεψε MSS (Bowra 1947, *ad loc.*).

Βοτάνη, door. βοτάνα, voi tarkoittaa joko 'rehua, yrttiä, ruohoa' tai 'laidunmaata'²⁵⁷. Edellistä tulkintaa seuraten 'leijonan yrtti' viittaisi selleristä valmistettuun palkintoseppeleeseen. Toisen tulkinnan mukaan taas 'leijonan laidun', kuten myös 'leijonan notkelma', viittaisi Nemean seutuun.

Samantapainen kielikuva sisältyy korinttilaiselle Ksenofonille omistettuun kolmanteentoista olympialaisoodiin. Ksenofon voitti vuonna 464 Olympiassa sekä kilpajuoksussa että pentathlonissa²⁵⁸. Myös hänen sukunsa oli aiemminkin ollut voittoisa panhelleenisissä urheilukisoissa. Säkeissä 43–46 Pindaros toteaa voittoja olevan suvussa jo niin monia, ettei niiden tarkasta lukumäärästä ole enää helppoa päästä perille:

ὅσσα τ' ἐν Δελφοῖσιν ἀριστεύσατε,
ἥδ' ἔχ' οἱ γόρτοις ἐν λέοντος, δηρίομαι πολέσιν
περὶ πλήθει καλῶν· ὥς μ' ἂν σαφὲς
οὐκ ἂν εἰδείην λέγειν ποντιᾶν ψάφων ἀριθμόν.²⁵⁹

Koskien sitä kuinka monesti olitte ylivoimaisia Delfoissa
ja leijonan laitumilla, kiistelen useiden kanssa (t. kaupungeissa)
onnistumistenne määrästä: enhän vastaavasti tarkkaan
osaasi sanoa meren kivienkään lukua.

Perifraasien taustalla voi olla Nemea-nimen johtaminen sanasta νέμος (gen. νέμεος, ntr.) 'metsäinen laidun', joka puolestaan juontuu mm. 'jakamista' ja 'laiduntamista, laitumelle ajamista', mediaalisena 'laitumella olemista' tarkoittavasta νέμω-verbistä²⁶⁰. Kielikuva on sikäli ironinen, että leijona oikeastaan pikemmin saalisti alueella laiduntanutta karjaa.

3.8. Muita leijonien kukistajia Pindaroksen epinikioneissa

3.8.1. Kyrene ja Battos: *Py.* 5,57–62; 9,26–28

Pindaroksen epinikioneista kolme on osoitettu Libyan pohjoisrannikolla sijainneesta Kyrenen kreikkalaissiirtokunnasta tulleille voittajille. Näissä pythialaisoodeissaan Pindaros käsittelee siirtokunnan perustamista ja varhaisvaiheita koskevia myyttejä, joissa tavataan leijonia ensin Pohjois-Kreikassa,

²⁵⁷ *LSJ*, s.v.

²⁵⁸ Maehler 1987, 42.

²⁵⁹ Säkeessä 46 seuraan Snell–Maehler -editiota; Bowra jakaa tämänkin säkeen kahtia (ποντιᾶν ψάφων ἀριθμόν = 46b).

²⁶⁰ *LSJ*, s.v. νέμος; s.v. νέμω. Samasta verbistä juontuu 'jakoa' ja 'kostoa' merkitsevä sana νέμεσις, joka erisnimenä esiintyy kostonjumalattaren nimenä: *id.*, s.v.

sittemmin Libyassa. Yhdeksäs pythialaisoodi on kirjoitettu asejuoksussa (όπλιτοδρόμος) voittaneen Telesikrateen kunniaksi ja esitettiin luultavasti vuonna 474²⁶¹. Runon keskeinen aihe on Apollonin ja siirtokunnan eponyymien sankarittaren, thessalialaisen lapiittikuninkaan tyttären Kyrenen, välinen rakkaussuhde. Kyrene oli, Apollonin sisaren Artemiin tavoin, metsästävä neitsyt (παρθένος ἀγροτέρα, Py. 9,6), joka tyypillisten naistenaskareiden sijaan vietti mieluummin aikaa ulkosalla villieläimiä pyydystäen ja suojellen näiltä isänsä Hypseuksen karjaa (18–25):

(...) ἃ μὲν οὐθ' ἰστῶν παλιμβάμους ἐφίλησεν ὁδούς,
οὔτε δείπνων ἴοικουριᾶν μεθ' ἑταιρᾶν τέρψιας,
ἀλλ' ἀκόντεσσιν τε χαλκέοις
φασγάνῳ τε μαρναμένα κεράϊζεν ἀγρίους
θῆρας, ἧ πολλὰν τε καὶ ἡσύχιον
βουσὶν εἰρήναν παρέχοισα πατρώαις, τὸν δὲ σύγκοιτον γλυκὺν
παῦρον ἐπὶ γλεφάροις
ὑπνον ἀναλίσκοισα ῥέποντα πρὸς ἄῶ.

Hän (Kyrene) ei välittänyt kangaspuiden edestakaisin kuljettavasta tiestä
eikä kotoisan ystäväseurassa aterioinnin huveista,
vaan vaskisin keihäin
ja miekalla taistellen hän hävitti villi-
eläimiä, taaten yltäkylläisesti
levollista rauhaa isänsä naudoille, mutta tuota suloista vuodetoveria
hän kulutti (vain) vähän,
unta, joka lankesi hänen silmäluomilleen aamunkoin edellä.

Kyrene viettää aikaansa mieluummin ulkona ilmeisesti yksinään metsästäen kuin tekemällä naisille ominaisiksi katsottuja asioita ystävien seurassa kotosalla. Harrastuksen ansiosta hänen isänsä karja on suojassa seudun petoeläimiltä. Metsästyskäytössä tavanomaisen keihään ohella Kyrene käyttää miekkaa, joka ei liene ollut yleinen ase villieläimiä pyydetäessä; varhaisissa kuvaesityksissä ihmis-
hahmoilla, jotka ottavat yhteen leijonien kanssa, on kuitenkin toisinaan aseenaan miekka tai tikari.

Käy kuitenkin ilmi, ettei Kyrene leijonia vastaan otellessaan tarvitse aseita lainkaan. Kerran Pelion-vuorella oleillessaan Apollon näet kohtaa hänet painimassa siellä leijonan kanssa (26–28):

κίχῃ νιν λέοντί ποτ' εὐρυφαρέτρας
ὀβρίμῳ μούναν παλαίοισαν
ἄτερ ἐγγέων ἐκάεργος Ἀπόλλων.

Hänet (Kyrenen) löysi kerran leveän viinen kantaja
painimassa yksinään väkevää leijonaa vastaan

²⁶¹ Maehler 1987, 90.

ilman keihäitä, kauasampuja Apollon.

Vaikuttanut jumala kutsuu vuorella asuvan viisaan kentauri Kheironin ulos luolastaan ja utelee tältä neidosta. Apollon on iskenyt neitoon silmänsä ja vie tämän puolisoikseen Libyaan, missä tästä on tuleva sinne perustettavan Kyrenen siirtokunnan kuningatar ja karjansuojelijasankari Aristaioksen äiti.

Neljännessä ja viidennessä pythialaisoodissaan Pindaros kertoo toisen perustamismyytin. Battos, joka tunnettiin myös Aristoteleena, päätyi erinäisten vaiheiden jälkeen johtamaan Theran saarelta kanssaan lähetetyn siirtolaisjoukon Libyan rannikolle ja perusti sinne Kyrenen (n. v. 630), täyttäen siten Apollonin ennustuksen. Battoksesta tuli Kyrenen ensimmäinen hallitsija ja battidien hallitsijasuvun kantaisä. Kyrenen viimeinen kuningas Arkesilas, jonka vaunuajoissa vuonna 462 saavuttaman voiton kunniaksi neljäs ja viides oodi on kirjoitettu²⁶², polveutui suoraan Battoksesta²⁶³.

Battoksen uskottiin kärsineen puheviasta, ilmeisesti änkytyksestä²⁶⁴, josta hän legendan mukaan pääsi eroon nähtyään vastaperustetun Kyrenen liepeillä leijonan ja huudettuaan sen vuoksi säikähdyksestä (Paus. 10,15,7). Pindaros vaikuttaa tunteneen jonkin version tarinasta, mutta esittää Battoksen herooisemmassa valossa kuin Pausanias (*Py.* 5,57–62):

(...) κεῖνόν γε καὶ βαρύκομποι
λέοντες περὶ δέϊματι φύγον,
γλῶσσαν ἐπεὶ σφιν ἀπένεικεν ὑπερποντίαν·
ὁ δ' ἀρχαγέτας ἔδωκ' Ἀπόλλων
θῆρας αἰνῶ φόβῳ,
ὄφρα μὴ ταμίᾳ Κυράνας ἀτελῆς γένοιτο μαντεύμασιν.

Häntä (Battosta) jopa raskaasti karjuvat
leijonat pakenivat peloissaan
sen jälkeen kun hän oli tuonut niiden kiusaksi merentakaisen äänensä:
esijohtaja Apollon ajoi
villieläimet hirveään kauhuun,
jotteivät häneltä jäisi toteuttamatta Kyrenen vartijalle (annetut) ennustukset.

Siinä missä Kyrene selvisi leijonasta hartiavoimin, ei Battoksen tarvinnut edes koskea leijoniin karkoittakseen ne pois! Pindaros antaa kuitenkin ymmärtää, että leijonien paon sai oikeastaan aikaan Kyrenen leijonapainiakin tarkkaillut Apollon. Apollonin rooli oodeissa selittyy sillä, että Kyrenen

²⁶² Maehler 1987, 65; 78.

²⁶³ Ks. Hdt. 4,163,1–164,4.

²⁶⁴ Βάττος tarkoittaa 'änkyttäjää' (βατταρίζω 'änkyttää') (*LSJ*, s.v.). Herodotos arvelee nimen kuitenkin tulevan libyan-kielisestä 'kuningasta' tarkoittavasta sanasta; jo hän silti tietää Battoksen puheongelmista (4,155).

kaupungin perustamisen taustasyynä oli hänen suunnitelmansa ja Delfoissa antamansa oraakkeli-lausumat, joihin Pindaros viitannee 'Kyrenen vartijalle', eli Battokselle, annetuilla ennustuksilla.²⁶⁵

Kyreneläinen Kallimakhos kertoo hieman toisenlaista tarinaa kotikaupunkinsa perustamisesta: hänen mukaansa eponyymi nymfi kukisti leijonan Libyassa, missä siitä oli harmia sikäläiselle kunin-gas Eurypylokselle (*h.* 2,90–92). Apollonios Rhodoslaisen skoliasti (2,498) taas raportoi historioitsija Akesandroksen kertoneen, että Eurypylos oli luvannut valtakunnan sille, joka surmaisi leijonan: Ky-rene, jonka Apollon oli tuonut Libyaan, onnistui tehtävässä ja sai luvatus palkkion. Kenties Pindaros ajatteli, että Apollonin oli täytynyt valita Kyrene siirtokunnan esiäidiksi juuri siitä syystä, että tämä oli jo kotiseudullaan osoittanut kykenevänsä ottamaan mittaa leijonista. Claudio Parisi Presicce kui-tenkin arvelee, että versio, jossa Kyrene kukistaa leijonan Libyassa, on peräisin hellenistiseltä ajalta. Hän pitää mahdollisena, että Kyrenen Kyrenaikassa saavuttamalla voitolla leijonasta saatettiin kuvata sikäläisen alueen haltuunottoa siirtokunnan kreikkalaissivilisaation toimesta.²⁶⁶ Sama saattoi toisaalta päteä Battoksen voittoon leijonista. Parisi Presiccen tulkinta muistuttaa läheisesti hänen (ja muiden) esittämää teoriaa Herakleen urotöistä, jonka mukaan urotyöt kuvastavat sivilisaation voittoa villistä luonnosta, luonnonvoimien kesyttämistä; Kyrenen leijonien tapauksessa vanhaa myyttikaavaa olisi sovellettu kolonialismin tarpeisiin²⁶⁷.

3.8.2. Thetis ja Peleus sekä Akhilleus: *N.* 3,43–52; 4,62–65

Pindaroksen mukaan myös muilla thessalialaissankareilla oli kokemusta painista leijonien kanssa. Kahdessa aiginalaisille voittajille kirjoitetussa nemealaishymnissään hän kertoo aiginalaisen Aiakok-sen pojan (ja Telamonin veljen) Peleuksen ja tämän pojan Akhilleuksen varhaisvaiheista. Akhilleuk-sen äiti oli nereidi Thetis, joka eräiden muiden merenjumalien tavoin osasi muuttaa muotoaan (ks. 3.6.1). Erään myytin mukaan hänen oli ennustettu synnyttävän pojan, joka olisi isäänsä mahtavampi, mistä syystä jumalat katsoivat parhaaksi antaa hänet kuolevaiselle puolisolle (*P. I.* 8,26a–48). Thetis yritti paeta tehtävään valikoitunutta Peleusta muuttamalla muotoaan, mutta tämä ei päästänyt juma-latarta menemään vaan otti hänet kumppanikseen (tai makasi hänet) väkisin (*schol. P. N.* 3,60). Nel-

²⁶⁵ Perustamistarusta ja siihen liittyneistä ennelausumista: Hdt. 4,150,1–159,4. Apollonilla oli Kerineessä tärkeä kultti.

²⁶⁶ 1998, 148–149.

²⁶⁷ Parisi Presicce 1998, 142; 148–149. Toisaalta on ehkä ajateltavissa, että myytti saattoi alkuaan kuvastaa Thessalian haltuunottoa kreikkalaisten toimesta varhaisina aikoina, ja että myöhemmin sen funktio siirrettiin Libyaan.

jännessä, poikien painissa ehkä vuonna 473 voittaneelle Timasarkhokselle kirjoitetussa oodissa²⁶⁸, Pindaros viittaa kertomukseen, jonka mukaan Thetis muuttui mm. tuleksi ja leijonaksi (N. 4,62–65):

πῦρ δὲ παγκρατὲς θρασυμαχάνων τε λεόντων
ὄνυχας ὀξύτατους ἀκμὰν
καὶ δεινोटάτων σχάσαις ὀδόντων
ἔγαμεν ὑψιθρόνων μίαν Νηρεΐδων.²⁶⁹

Kaikkivoivan tulen sekä rohkeita keinoja käyttävien leijonien
terävät kynnet ja kauheiden
hampaiden kärjen torjuttuaan
hän nai yhden korkeilla valtaistuimilla istuvista nereideistä.

Pindaros lienee vanhin säilynyt Thetiin muodonmuutoksesta kertova kirjallinen lähde. Myöhäisarkaisessa ja klassisessa vaasimaalauksessa on kuitenkin säilynyt kuvaesityksiä, joissa Peleus tarttuu pakoon pyrkivää jumalatarta vyötäisiltä: heidän ympärillään, Thetiin harteilla, tai Peleuksen kimpussa on pieniä eläimiä, kuten käärmeitä ja leijonia tai panttereita kuvaamassa metamorfoosia. Eräs epinikionin kanssa samoihin aikoihin valmistunut kuvaus jumalattaren ja sankarin kamppailusta on Rhodoksen Fikellurasta löytynyt terrakottareliefi (kuva 1), jossa Peleus tarttuu pakoon juoksevaa Thetistä vyötäisiltä. Jumalattaren vieressä on takajaloilleen noussut leijona, joka oikealla etukäpälällään yrittää irrottaa Peleuksen otetta. Sofokleen mukaan Thetis muuttui paitsi leijonaksi, käärmeeksi ja tuleksi, myös vedeksi (*schol.* P. N. 3,60).²⁷⁰ On ehkä mahdollista, että *Odysseian* kertomus Proteuksen ja Menelaoksen kohtaamisesta, jonka motiivina oli tiedonsaanti (ks. 3.6.1), syntyi Thetiin muodonmuutoksesta kertovan myytin satiirina, vaikka säilyneessä kirjallisuudessa Proteus-myytti esiintyykin aiemmin²⁷¹. Toisaalta muotoaan muuttavan merenjumalan kiinni ottamisen *topos* voi olla kumpakin tarua varhaisempi. Epinikionin painiteemaan se sopii joka tapauksessa hyvin.

²⁶⁸ Ajoitus: Maehler 1987, 111. Racen mukaan kyseessä oli poikien sarja (1997b, 34).

²⁶⁹ θρασυμαχάνων Hermann : θρασυμαχῶν MSS (Bowra 1947, *ad loc.*).

²⁷⁰ *Iliassa* Thetis kertoo Zeuksen pakottaneen hänet avioon kuolevaisen Peleuksen kanssa: 18,429–434. *Bibliotheken* mukaan Thetis muuttui tuleksi, vedeksi, ja villieläimeksi (θηρίον) (3,13,5). Pausanias mainitsee Kypseloksen kirstuun kuvatun Thetiin kädestä Peleusta kohti lähtevän käärmeen (ἀπὸ τῆς χειρὸς τῆς Θέτιδος ὄφις ἐπὶ τὸν Πηλέα ἐστὶν ὀρυμὼν) (5,18,5). Vaaseista: Alexandridis 2009, 274–77. Myös muutosta tuleksi kuvataan 500- ja 400-lukujen vaaseissa (*id.*, 274).

²⁷¹ Thetiin muodonmuutoksesta saatettiin kertoa *Kypria*-eepoksessa, josta on säilynyt vain fragmentteja.

Kuva 1. Peleus painii Thetiin kanssa. Terrakottareliefi Fikelluran haudasta 172 (inv. BM 1864,1007.133).

Kork. 17,0 cm, lev. 16,3 cm. 490–470 eKr. (Lähde: www2.)

Kyrenen leijonapainia Pelion-vuorella seurannut Kheiron-kentauri tunnettiin monien sankarien opettajana. Hän oli ystäväystynyt Peleuksen kanssa ja Pindaroksen mukaan naittanut tälle Thetiin (νόμφευσε) (N. 3,56–58). Akhilleuksen ollessa lapsi otti kentauri hänet joksikin aikaa hoiviinsa. Kolmannessa nemealaisoodissa, joka on omistettu pankrationissa kenties vuonna 475 voittaneelle Aristokleideelle²⁷², Pindaros kertoo, mitä kaikkea nuori sankari puuhasi Kheironin luona (43–52):

ξανθὸς δ' Ἀχιλεὺς τὰ μὲν μένων Φιλύρας ἐν δόμοις
παῖς ἔων ἄθυρε μεγάλα ἔργα· χερσὶ θαμινὰ
βραχυσίδαρὸν ἄκοντα πάλλων ἴσα τ' ἀνέμοις,
μάχῃ λεόντεσσιν ἀγροτέροις ἔπρασσεν φόνον,
κάπρους τ' ἔναιρε· σώματα δὲ παρὰ Κρονίδαν
Κένταυρον ἀσθμαίνοντα κόμιζεν,
ἐξέτης τὸ πρῶτον, ὅλον δ' ἔπειτ' ἂν χρόνον·
τὸν ἐθάμβεον Ἄρτεμις τε καὶ θρασεῖ Ἀθάνα,
κτείνοντ' ἐλάφους ἄνευ κυνῶν δολίῳ θ' ἐρκέων·
ποσσὶ γὰρ κράτεσκε. (...)

Kun vaalea Akhilleus majaili Filyran kotona
ollessaan lapsi, leikki hän tekemällä suuria tekoja: usein hän
heiluttaen käsissään lyhytkärkistä keihästä tuulen nopeasti
toi kamppailussa surman villeille leijonille

²⁷² Ajoitus: Maehler 1987, 108.

ja tappoi villisikoja. Huohottavat ruhot hän
vei kentaurille, Kronoksen pojalle,
kuusivuotiaana ensi kertaa, sen jälkeen yhtenäin.
Artemis ja urhea Athene tyrmistyivät, kun hän
kaatoi hirviä ilman koiria tai salakavalaa verkkoa:
hänen jalkansa olivat näet ylivertaiset.

Säkeessä 43 mainittu Filyra on Kheironin äiti. Villieläinten pyytäminen (μεγάλα ἔργα) oli Pindaroksen mukaan leikkiä Akhilleukselle, joka homeerisessa traditiossa oli paitsi hieman vartuttuaan yliver-
tainen soturi, myös (Aiaan tavoin) fyysisesti lähes vahingoittumaton. Kuten keoslainen Argeios Bak-
khylideen epinikionissa (1,140–145), myös Akhilleuksen kyvykkyys oli sekä hänen käsissään että
jalkojensa nopeudessa, jonka ansiosta hän ei tarvinnut tavanomaisia apukeinoja (koiria ja verkkoja)
jahdatakseen hirviä²⁷³. Ainakin leijonia ja villisikoja pyydystäessään hän käytti kuitenkin niin sodan-
käyntiin kuin metsästykseseen soveltunutta keihästä.

3.9. Lyhyitä fragmentteja

Edellä käsiteltyjen lisäksi Pindarokselta on säilynyt lyhyitä fragmentteja, joissa puhutaan leijonista:

Fr. 222 Bowra = 237 Maehler²⁷⁴:

ὄπισθεν δὲ κεῖμαι θρασειᾶν
ἄλωπέκων ξανθὸς λέων

ja makaa takana rohkeiden
kettujen (minä) keltainen leijona

Fr. 223 Bowra = 238 Maehler:

ἔνθα ποῖμναι κτιλεύονται κάπρων
καὶ λεόντων²⁷⁵

siellä kesytetään villisika- ja

²⁷³ *Iliassa* Akhilleus on 'nopeajalkainen', πόδας ὠκύς (1,84), ποδάρκης (1,121), ποδώκης (2,860), sekä 'leijonansydä-
minen', θυμολέων (7,228). Pindaroksen ja Bakkhylideen ko. otteissa on eräitä foneettisia ja sanastollisia yhtymäkohtia:
vrt. χερσὶ, κράτεσκε – καρτε]ρόχειρ (141); μάχα – μάχας (144); ἐλάφους – ἐλα]φρό[ς,] (145); ποσσὶ – ποσσί[v] (145).

²⁷⁴ Maehler seuraa fragmenttien numeroinnissa Schroederia, Bowralla on oma järjestelmänsä.

²⁷⁵ καὶ λεόντων *corr.* Schroeder : λεόντων τε *MSS* (Bowra 1947, *ad loc.*).

leijonakatraita

Fr. 224 Bowra = 239 Maehler:

... ἰαχεῖ βαρυφθεγκτᾶν ἀγέλαι λεόντων

raskasäänisten leijonien laumat karjuvat

Fr. 239 Bowra = *74 Maehler²⁷⁶:

τρέχέτω δὲ μετὰ

Πληϊόναν, ἅμα δ' αὐτῷ κύων ... λεοντοδάμας

juoskoon kanssa

Pleionen, seuranaan koira ... leijonia kukistava

Ensimmäisessä fragmentissa esiintyvät jälleen rinnan leijona ja ketut, mutta hieman yllättäen kettuja kuvataan tässä yhteydessä rohkeiksi. Toisessa fragmentissa, kuten usein heksametrirunoudessa, rinnastetaan leijonat ja villisiat; siinä ja kolmannessa fragmentissa huomiota herättää myös leijonalaumojen mainitseminen: lieneekö Pindaros tiennyt leijonien olevan laumaeläimiä, vai onko kyse silkasta arvauksesta, ei ole pääteltävissä. Leijonat esiintyvät joukkiona (φῶλον) myös hänen dityrambissaan (3.6.4). Olisi mielenkiintoista tietää, missä, miksi, ja kenen toimesta niitä oikein kesytetään.

Viimeisen fragmentin lähde on muilta osin Pindaroksen skoliasti, mutta adjektiivi λεοντοδάμας on poimittu Lukianokselta, joka kertoo erään runoilijan käyttäneen sitä Orionin koirasta (*pro imag.* 19). Orionin koirana pidettiin Ison koiran tähdistöä tai sen kirkkainta tähteä Siriusta (*Il.* 22,26–29), kun taas Pleione oli ainakin myöhemmässä perinteessä plejadisiskosten äiti (*Ov. F.* 5,83–84) ja viitanee heidän tähtijoukkoonsa (vrt. *schol.* P. N. 2,17). Siriuksen ja Leijonan tähdistön heliakkiset nousut osuivat muinoin kesän helteisimpään aikaan: ehkä runoilijan ajatus on, että Siriuksen aiheuttamaksi uskottu kuumuus (vrt. *Hes. Op.* 582–588) oli niin kova, että se sai jopa leijonat apaattisiksi²⁷⁷.

Pindaroksen fragmenttien lisäksi Alkaioksen ja Anakreonin eräissä fragmenteissa, jotka löytyvät liitteen 1 taulukosta, saatetaan puhua leijonista, mikä kylläkin on epävarmaa. Anonyymi fr. 57b Page (*PMG* 975) on ajoittamaton, joten sen olen jättänyt pois, samoin epidaurosalaisen hymnin (*fr. adesp.*

²⁷⁶ Maehlerin editiossa fragmentti on dityrambien fragmenttien joukossa, Bowran editiossa fragmenttien, joiden alkuperä on epävarma (*Fragmenta incerti loci*).

²⁷⁷ Tällöin Pindaroksella lienevät mielessä lähinnä Egyptin leijonat: Siriuksen nousu oli siellä tärkeä tapahtuma, sillä se yhdistettiin Niilin tulvimiseen.

17 Page, *PMG* 935), jota Maas piti Telesillan teoksena, mutta suurin osa tutkijoista aikaisintaan hellenistisenä²⁷⁸. Leijonan luolaan eksyvistä Kybelen papeista kertovat Alkaioksen (*AP* 6,218) ja Simoniiden (*AP* 6,217) nimissä olevat epigrammit lienevät nekin peräisin hellenistiseltä ajalta²⁷⁹.

3.10. Leijonamyyttejä kadonneissa eepoksissa?

Leijona esiintyy yhdessä villisian kanssa myyteissä, joista saatettiin kertoa niin kutsutuissa kyklisissä eepoksissa ja kenties muissa kadonneissa varhaisissa eepisissä runoelmissa. Tarut ovat säilyneet kirjallisuudessa vain myöhempinä viittauksina ja toisintoina, jotka perustunevat ainakin osin varhaiseen perinteeseen. Eräs tällainen myytti kertoi Thetiin ja Peleuksen liitosta, jonka varhaislähteenä mainitaan Troijan sotaan johtaneita tapahtumia käsitellyt kyklinen *Kypria*-eepos (Procl. *Chrestomathia* 86–90). Mahdollisesti siinä kerrottiin myös Thetiin muodonmuutoksista (ks. 3.8.2).²⁸⁰

Myös toinen myytti edeltää ajallisesti Troijan sota. Sikyonin tai Argoksen kuningas Adrastos oli saanut ennustuksen, jonka mukaan hänen oli iestettävä kaksi tyttärtään avioliittoon leijonan ja villisian kanssa (κάπρω καὶ λέοντι συζεύξαι τὰς θυγατέρας). Kerran kaupunkiin sattuiivat yhtäikaa maanpaossa olleet kalydonialainen Tydeus, joka tunnetaan Diomedeen isänä ja Herakleen lankona, ja Oidipuksen poika Polyneikes, jonka veli oli evännyt häneltä osuuden Theban hallinnossa. Vieraat ryhtyivät keskenään taisteluun, jolloin Adrastos huomasi toisen sankarin kilven kuvan esittävän villikarjua, toisen leijonaa. Kuningas päätteli heidän olevan ennustuksen tarkoittamat sulhaset, naitti heille tyttärensä, ja lupasi auttaa heidät takaisin kotikaupunkiensa valtaistuimille.²⁸¹ Suunnitelma kaatui Theban veriseen valloitusyritykseen, josta kerrottiin Theban kyklokseen kuuluneessa *Thebais*-eepoksessa. Kenties siinä kerrottiin myös Adrastoksen enteestä.²⁸²

²⁷⁸ Ks. Page 1962, 503.

²⁷⁹ Näistä ja muiden nimissä olevista paralleeleista (*AP* 6,219–221) ks. Gow – Page 1965, 24–25; 84; 246–247; 361; 517 (vol. II).

²⁸⁰ *Kypria*-eepoksesta ja sen ajoituksesta ks. West 2003, 13.

²⁸¹ Apollod. 3,6,1. Jo Euripides tunsikin myytin (*Phoen.* 408–423). Ei ole aivan selvää, kummanko kilvessä oli leijona, kummanko villisika. Myytistä on joka tapauksessa säilynyt hieman erilaisia versioita; Hyginuksen raportoimassa Adrastos tunnistaa sankarit ennustuksen eläimiksi sen perusteella, että Tydeus on pukeutunut villisian nahkaan, Polyneikes leijonantäljään: selityksenä on, että (leijonien kaatajana tunnettu) Herakles oli kotoisin Thebasta, Tydeuksen suku taas oli osallistunut Kalydonin karjun metsästykseen (... Polynices indicat se a Thebis uenisse et idcirco se pellem leoninam operuisse quod Hercules a Thebis genus duceret at insignia gentis suae secum portaret; Tydeus autem dicit se Oenei filium esse et a Calydone genus ducere, ideo pelle aprinea se opertum, significans aprum Calydonium ..., *Fab.* 69).

²⁸² *Thebaiksen* sisällöstä ja ajoituksesta ks. West 2003, 6–9.

Toisessa myytissä Thessalian Iolkoksen hallitsijalla Peliaalla oli monen kosijan havittelema tytär Alkestis. Kuningas päätti luovuttaa tämän morsiameksi sankarille, joka iestäisi leijonan ja villikarjun vaunun eteen. Ferain kuningas, argonautti Admetos onnistui tässä Apollonin avulla ja sai Alkestiin puolisokseen.²⁸³ Myös tämän tarun juuret voivat yltää arkaaiseen tai esiarkaiseen eeppiseen traditioon. Lisäksi Herakleen kamppailuista leijonien kanssa ainakin toisesta lienee laulettu varhaisessa epiikassa²⁸⁴. Hänen myyttinen elämänsä näet vaikuttaa *Iliaan* ja *Odyseian* viittausten perusteella olleen tuttu jo myöhäisgeometrisen ajan runonlaulajille ja näiden yleisölle – usein emme tosin voi erottaa varhaisia myyttejä myöhemmin syntyneistä, mutta Nemean leijonan kukistaminen vaikuttaa sekä kirjallisen että arkeologisen aineiston perusteella kuuluneen vanhempaan tarustoon.

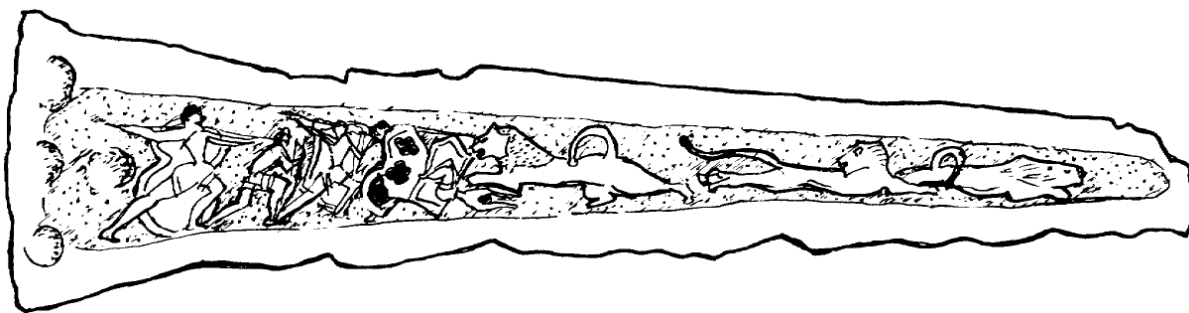
4. Varhaiset kuvaukset leijonien ja ihmisten välisistä yhteenotoista

Tässä luvussa tarkastelen leijonien ja ihmishahmojen välisten yhteenottojen kuvauksia varhaisessa kreikkalaisessa arkeologisessa aineistossa protogeometriselta kaudelta orientalisovalle (n. 850–600). Aiheella on edeltäjiä ja paralleelleja Lähi-idän ja Anatolian pronssi- ja rautakautisessa sekä Aigeianmeren alueen pronssikautisessa aineistossa. Se on suosittu mykeneläisessä kuin minolaisessa taiteessa, jossa leijonat esiintyvät usein rauhanomaisissa asetelmissä kuten jumalattariksi tulkittujen nais- ja vaihtelevasti tulkittujen mieshahmojen (kuva 3) seuralaisina. Mykeneläisessä aineistossa kuvataan niin leijonien metsästystä, johon osallistuu useita ihmisiä (kuva 2), kuin aseistautuneen ihmisen ja leijonan välistä kaksinkamppailua (kuva 4). Kahden leijonan välissä dominoivasti seisova ’eläinten valtiatar’ esiintyy monissa pronssikautisissa sormuksissa ja sineteissä (kuva 5). Vastaavassa asetelmassa kuvattu ’eläinten valtiatar’ (*potnia theron*) on suosittu aihe niin minolaisessa (kuva 6) kuin myöhemmässä, etenkin orientalisovan tyylikauden, kreikkalaisessa aineistossa, jossa hän on usein siivekäs (kuva 8).²⁸⁵

²⁸³ Apollod. 1,9,14–15; Hyg. *Fab.* 50–51.

²⁸⁴ Herakleesta kertoneesta varhaisesta epiikasta ks. West 2003, 19–21.

²⁸⁵ Itäisistä vaikutteista Herakleen ja leijonan yhteenoton kuvaukseen: Boardman 1998b, erit. 29–31; vrt. Parisi Presicce 1998, 141–142; minolaisesta ja mykeneläisestä leijonataiteesta: Rhyne (nyk. Thomas) 1970; Thomas 2004. Niiden eroista ks. erit. Rhyne 1970, 262; Thomas 2004, 173–176. Minolaistaiteen seuralaisleijonista: Marinatos 1993, 154; 167–171. Eläinten valtiattaresta kreikk. taiteessa: Icard-Gianolio 1997a; 1997b. Mykeneläisessä ja myöhemmin geom. taiteessa, kuten homeerisissa vertauksissakin, leijonat ottavat yhteen paitsi ihmisten, myös muiden eläinten kanssa.

Kuvat 2–6: 2. Leijonanmetsästästistikari, Mykene. (Thomas 2004, 174, fig. 9.15.) 3. Minolainen sinetti. (Marinatos 1993, 173, fig. 168.) 4. Sinetti, Mykene. (Thomas 2004, 175, fig. 9.19.) 5. Jaspissormus, Mykene. (Mylonas 1966, pl. 125, 40.) 6. Sinetinpainallus ("vuoren jumalatar"), Knossos. (Marinatos 1993, 155, fig. 133.)

Luku koostuu katalogista ja analyysistä. Katalogissa esittelen aineiston eli esineet, joissa kuvataan yhteenottoaihetta. Aineisto on järjestetty materiaaliryhmittäin vanhimmasta viimeisimpään. Suurin ryhmä on terrakotta [1–12], johon kuuluu vaaseja sekä (ilmeisesti) yhden pinaksin kaksi otosta. Metalliesineet [13–21] ovat pienoisseistoksia, solkia, sekä reliefejä, ja niiden materiaali on yhtä hopea- ja kahta kultaesineitä lukuun ottamatta pronssi. Pienimpään ryhmään, norsunluuesineisiin [22–24], kuuluu pienoisseistos ja kaksi reliefiä, joista toinen on ollut kullattu (kryselefantiinitekniikka). Kuvaus etenee alhaalta ylös ja vasemmalta oikealle. Nojaan siinä rekonstruktiopiirroksiin ja keskityn yhteenottoa esittäviin aiheisiin: esineiden muodon ja sekundaariaiheet jätän vähälle huomiolle, ja niiden kuntoa kommentoin ainoastaan, mikäli kuva-aihe on vaurioitunut. Analyysissä pyrin aineiston ja tutkimuskirjallisuuden pohjalta vastaamaan tutkimuskysymyksiin, eli siihen kuinka leijonan ja ihmis- hahmon välisen yhteenoton kuvaukset kehittyvät vanhimmista esityksistä 600-luvun loppuun, kuinka ne voitaisiin jakaa tarkempiin aiheenmukaisiin kategorioihin, ja missä määrin kuvaukset on tulkittavissa geneerisiksi ja missä määrin toisaalta yksittäisten myyttien, kuten Herakleen ja Nemean leijonan taistelun, kuvauksiksi. Kriteerejä, joiden perusteella on aiheellista arvella kuvauksen aiheena olevan mahdollisesti jokin tietty myytti, ovat ainakin sankarin tunnistettavat attributit, joita Herakleen tapauksessa voivat olla nuija sekä jousi ja nuoliviini, kuvauksen erityiset piirteet jotka selittyvät parhaiten tarinan avulla (esim. Lernan hydran tunnistuksen vahvistava Herakleen nilkkaa pureva rapu geometrisissa soljissa, ks. 4.2), sekä tunnistusta helpottavat inskriptiot, joita tässä tarkastellussa aineistossa ei kuitenkaan ole. Kuva-aineiston vertaaminen myöhempiin kirjallisiin lähteisiin ja 500-luvun va- kiintuneisiin kompositioihin puolestaan voi johtaa Herakles-aiheen onnistuneeseen tunnistamiseen,

mutta on pohjimmiltaan tunnistuskriteerinä epäluotettava, sillä jokin alkuaan geneerinen tai aivan muuta myyttiä esittänyt kompositio on saattanut antaa vaikutteita Herakleen ja Nemean lejonan myy-
tin myöhempisiin kuvauksiin. Varmin tunnistus saadaan, mikäli useampi kriteeri täyttyy. Parhaassa ta-
pauksessa kuva-aiheen löytökonteksti (esim. muut myyttiaiheet samassa esineessä tai esineryhmässä,
valmistus- tai löytöpaikan yhteys aiheeseen) voi antaa lisätukea esi-neen myyttiselle tulkinnalle.

LYHENTEET JA AJOITUKSET²⁸⁶

NAM	Ateenan arkeologinen kansallismuseo	
BM	British Museum	
LPG	Myöhäisprotogeometrinen	Kreeta: 870–840
LG	Myöhäisgeometrinen	Attika: 760–700 Euboia: 750–695 Itä-Kreikka: 745–680 Boiotia: 740–690
MPC	Keskiprotokorinttilainen	I: 690–670 II: 670–650
LPC	Myöhäisprotokorinttilainen	650–630
TC	Siirtymävaiheen korinttilainen	630–620/615
EC	Varhaiskorinttilainen	620/615–595/590
MC	Keskikorinttilainen	595/590–570

²⁸⁶ Protogeo- ja geometrinen esineistön ajoituksissa seuraan Coldstreamia: 1977, 385; korinttilaisen keramiikan ajoituk-
sissa Amyxia: 1988, 397–434, erit. 428. Kaikki ajoitukset ovat likimääräisiä arvioita.

4.1. Katalogi

Terrakotta (1–12)

1. KRATEERI

Heraklion, Arkeologinen museo 21147.

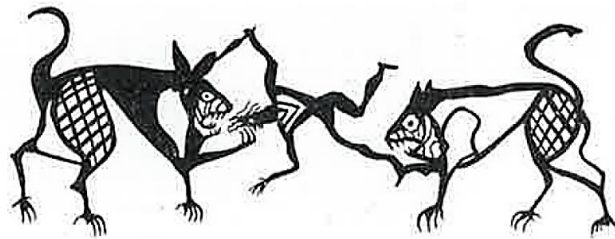
MITAT: Kork. 31,4 cm; reunan halk. 27,5 cm.

TEKNIikka: Siluetti- ja ääri viivamaalaus.

ALKUPERÄ: Knossos.

LÖYTÖPAIKKA: Tekke (nyk. Ambelokipi), kammiohauta E, nuoren naisen tuhkauurna.

BIBLIOGRAFIA: Sackett – Musgrave 1976; Boardman 1998a, 16; 22, fig. 23; 2001, 19–20, fig. 12; Pietilä-Castrén 1998, 151, kuva 10.

KUVAUS: Kaksi rotevaa leijonaa raatelee välissään miestä. Leijonilla on pitkät kynnet, pakarassa vinoruudutusta, hyvin kapeat vyötäröt, kartiomaiset rintakehät, lyhyet kuonot, avoimissa kidoissa terävät hampaat, ja juovikkaat kasvot. Hännät ovat koholla ja niiden kärjet taipuvat taaksepäin. Vasemmanpuoleisen leijonan rintakehä kuvataan siluettina. Leijonalla on pääläella pitkät pystykorvat. Oikeanpuoleisen rinta kuvataan ääri viivatekniikalla. Sillä on lyhyet, teräväkärkiset pystykorvat. Mies on ilmassa vaakatasossa raajat harallaan. Vasemmanpuoleinen leijona ohjaa etutassullaan miehen päätä kohti kitaansa. Toinen leijona pitelee miestä oikeasta nilkasta. Miehen vasemmassa kädessä oleva keihäänkärjen muotoinen teräase koskettaa vasemmanpuoleisen leijonan korvaa.

KOMMENTTEJA: Leijonat ovat ehkä uros ja naaras²⁸⁷.

AJOITUS: 850 (LPG).

2. OINOKHOE

First Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities, Athens, 1955 ERK 643.

MITAT: Kork. 12,4 cm.

TEKNIikka: Siluettimaalaus.

ALKUPERÄ: Burlu-työpaja, Attika.

LÖYTÖPAIKKA: Ateena, Akropoliin etelärinteen hauta.

BIBLIOGRAFIA: Coldstream 1986, 185; Pandou 1987, 66–67.

²⁸⁷ Sackett 1976, 118.

KUVAUS: Kaulan kuvakentässä kaksi leijonaa raatelee välissään miestä. Leijonilla on sorkkamaiset tassut, pitkät hoikat jalat, kapeat vyötäröt, pitkät ohuet hännät, S-kaaren muodostavat kehot, ja pyöreät rintakehät, jotka levenevät voimakkaasti ja jatkuvat suoraan päähän. Suuret ammottavat kidat paljastavat terävät hampaat ja lyhyen kielen. Päälaella on lyhyet, teräväkärkiset korvat. Mies seisoo etukumarassa vasemman jalkansa varassa; oikea polkee vasemmanpuoleisen leijonan etujalkaa. Oikea käsi kurottaa sen kuonoon, vasen työntää miekkaa toisen leijonan leuan alle. Miehen päälaki on oikeanpuoleisen leijonan suussa.

AJOITUS: 750–725 (LG).

3. SKYFOS

Ateena, Arkeologinen kansallismuseo 14.475.

MITAT: Halk. 14 cm.

TEKNIikka: Siluetti- ja ääriivivamaalaus.

ALKUPERÄ: Attika.

LÖYTÖPAIKKA: Anavyssos, Attika.

BIBLIOGRAFIA: Schweitzer 1971, 52; 54–55; 197–198, pl. 70; Coldstream 1986, 185; Childs 2003, 60–61, fig. 13.

KUVAUS: Maljan sisäpinnalla seisoo kasvotusten kaksi leijonaa välissään verrattain pienikokoinen mies. Leijonilla on kapeat vyötäröt ja pyöreät rintakehät, kehon ylle kaartuvat kiemurakärkiset hännät.

nät, kaulan kohdalta alkavat ammottavat kidat, hampaina pitkät piikit, ohuet pitkät kielet, ja yläleuan laella ääriiviatekniikalla kuvatut pystykorvat (tai silmät?). Mies seisoo ilmassa leijonien kitojen välissä pistäen vasemmanpuoleista leijonaa lyhyellä keihäällä²⁸⁸ ja oikeanpuoleista miekalla.

AJOITUS: 750–725 (LG).

4. KANTHAROS

Kööpenhamina, Nationalmuseet 727.

MITAT: Kork. 17 cm.

TEKNIikka: Siluetti- ja ääriivivamaalaus.

ALKUPERÄ: Kerameikos 268 -maalari, Attika.

LÖYTÖPAIKKA: Kerameikos; samasta haudasta kuin diadeemi [13].

BIBLIOGRAFIA: Schweitzer 1971, 50; 55–56; 130; 151; 187–188; 198; 208; pl. 69; Boardman 1998a, 27; 43, fig. 65; 2001, 22–23, fig. 15; 2016, 42–43, fig. 22; Childs 2003, 61, fig. 15; Vlachou 2015, 61–63, no. 33, fig. 6.

KUVAUS: Hartian kuvakentässä vasin leveimmässä osassa tanssijoiden ja taistelijoiden keskellä kaksi leijonaa raatelee välissään ilmaan nostamaansa miestä. Leijonilla on pitkät kapeat jalat, sorkkamaisissa tassuissa pitkulaisia ulokkeita, selän ylle taipuvat tupsuttomat hännät, hyvin kapeat vyötäröt, kartiomaisissa rintakehissä pystyviivaa, hartioista alkavat suuret päät, suuret ammottavat kidat, hampaina terävät piikit, pitkät kielet, ja pääläella pitkät korvat. Kummankin toinen, kohotettu etutassu koskettaa miehen nilkkaa. Vasemmanpuoleisen leijonan suussa on koukistuneen miehen takamus, oikeanpuoleisen suussa miehen pää tai kaulantynkä. Miehen vyötäröllä on miekka.

AJOITUS: 750–700 (LG Ib).

²⁸⁸ Viivamainen esine voisi toisaalta olla sivusta kuvattu kilpi, mutta geom. taiteessa kilvet kuvataan tavallisesti edestä.

5. TETRAPODI

Kerameikos 407.

MITAT: Kork. 17,8 cm.

TEKNIikka: Silueti- ja ääriivivamaalaus.

KUNTO: Jalkojen järjestys restauroitu eri tavoin eri aikoina²⁸⁹. Yksi jalka ja osa yläreunaa puuttuvat. Yhden jalan kuvakoristelusta säilynyt vain kaistale yläreunassa.

ALKUPERÄ: Attika.

LÖYTÖPAIKKA: Kerameikos.

BIBLIOGRAFIA: Schefold 1964, 20, pl. 5a; Brommer 1953, 8; Taf. 4 a; Schweitzer 1971, 174–175, pl. 214; Gibbons 1975, 47, I-a-3; Felten 1990a, Herakles 1907; Carpenter 1991, 120, fig. 174; Ahlberg-Cornell 1992, 24–25; 275, fig. 19; Boardman 1998a, 27; 54, fig. 66; 1998b, 29–30; 2016, 42–43, fig. 23; Giuliani 2013, 27–32, fig. 4.

KUVAUS: Kunkin säilyneen jalan kuvakentässä leijona kohtaa kypäräpäisen miehen. Vasemmalla seisoo leijona takajaloillaan. Sillä on pitkät jalat, sorkkia muistuttavat tassut, kapea vyötärö, ohut lyhyehkö häntä, ja kartiomaisesti levenevä rintakehä. Pää alkaa suoraan hartioista. Harjaa kuvaavat lyhyet piikit niskassa ja takaraivossa. Keskellä päätä on suuri pyöreä silmä. Valtava, ammottava kita paljastaa lyhyinä piikkeinä kuvatut hampaat ja teräväkärkisen kielen. Päälaella on suipot korvat.

Jalassa 1 leijona seisoo pystyssä, häntä allaan kiemuralla. Vastapäätä seisoo mies vasemmassa kädessään keihäs, jonka kärki hipoo leijonan alaleukaa. Oikea käsi pitelee miekkaa leijonan pään yläpuolella. Jalassa 2 leijona nojautuu hieman eteenpäin ja sen häntä on pystyssä kaarella. Sen toinen

²⁸⁹ Kuvaus noudattaa v. 2017 (jKr.) keväällä museossa havainnoimaani järjestystä vasemmalta oikealle alkaen puuttuvan jalan oikeanpuoleisesta jalasta.

korva ei ole säilynyt. Vastapäätä seisovalla miehellä on sylissään rintaa vasten nostettu eläin, jonka leijona uhkaa napata kitaansa. Leijonan pään takana on pitkäkaulainen (vesi)lintu. Jalan 3 säilyneessä osassa vasemmalla on leijonan pää, oikealla mies rintakehästä päähän. Miehen vasen käsi on koukistettuna taakse kuten keihästä pitelevällä miehellä. Oikea käsi näyttää pitelevän leijonan yläleuan edessä kiekkomaisesta esinettä (vrt. miekan kahva jalassa 1).

KOMMENTTEJA: Sylissä oleva eläin lienee vasikka, vuohi, tai lammas.

AJOITUS: 720 (LG).

6. KRATEERI

Khios, Arkeologinen museo.

MITAT: Kork. 9 cm.

TEKNIikka: Siluettimaalaus.

KUNTO: Fragmentti. Leijonan takavartalo ei ole säilynyt.

ALKUPERÄ: Khios.

LÖYTÖPAIKKA: Fanai (nyk. Kato Fana), Apollonin pyhäkkö.

BIBLIOGRAFIA: Lamb 1935, 157–158, pl. 35, no. 33; Gibbons 1975, 47, I-a-4; Coldstream 1986, 181–186, fig. 1; Felten 1990a, Herakles 1908; Boardman 1998a, 51; 76, fig. 143.

KUVAUS: Makaava tai kyyristyvä leijona kohtaa vastapäätä kuvakentän oikeassa laidassa seisovan miehen. Leijonalla on pitkät hoikat jalat, lieriömäinen kaula, alapurenta, tylppä kuono, raollaan olevassa suussa näkyvillä kieli ja kaksi ylähammasta, ja litteällä pääläella pitkät suipot korvat. Miehellä on ehkä säärisuojukset. Vyötärön kohdalla on uloke, oikeassa kädessä kilpi, vasemmassa pään ylle kohotettu keihäs, jonka perä on kuvakentän ulkopuolella ja kärki leijonan pään yläpuolella. Miehen päässä on ilmeisesti kypärä. Leijonan yläpuolella, keihäänkärjen osoittamassa kohdassa on tyhjää tilaa täyttämässä tähti (*horror vacui*).

KOMMENTTEJA: Uloke vyötäröllä on tulkittu vaihtelevasti miekaksi tai (oudosti sijoitetuksi) genitaaliksi²⁹⁰.

AJOITUS: Myöh. 700-luku (LG).

²⁹⁰ Coldstream 1986, 183.

7. SITULA

Ateena, Arkeologinen kansallismuseo 256.

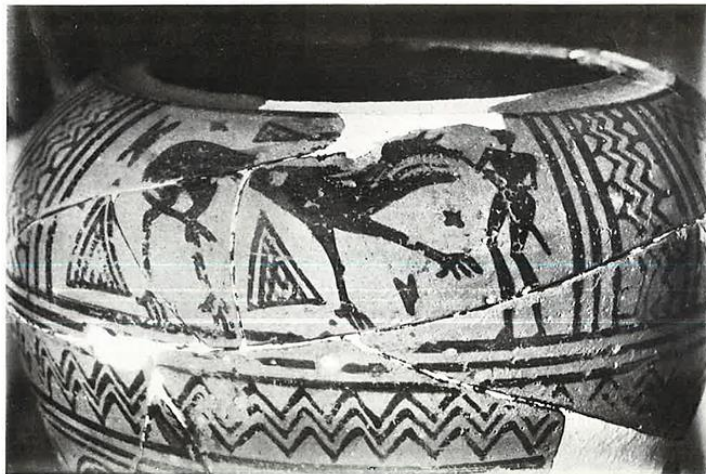
MITAT: Kork. 21 cm; suun halk. 12 cm; suurin halk. 62 cm.

TEKNIikka: Siluettimaalaus.

KUNTO: Fragmentaarinen. Leijonan niskasta ja miehen pääläestä ylöspäin kuvakenttä tuhoutunut.

ALKUPERÄ: Boiotia.

BIBLIOGRAFIA: Wide 1899, 80–81, fig. 35; Hampe 1936, V. 8, Taf. 24; Gibbons 1975, 46, I-a-2.

KUVAUS: Leijona kohtaa miehen. Vasemmalla seisovalla leijonalla on pitkät kynnet tai varpaat, pitkät hoikat jalat, häntä jalkojen välissä tai vieressä, kapea vyötärö, leveä rintakehä, hartioista alkava pää, suuri avoin kita, joka paljastaa kielen ja hampaat, ja pääläellä kapeat korvat. Toinen etutassu kurottua kohti vastapäätä seisovaa miestä. Miehellä on vyötäröllä ehkä miekka. Vasen käsi on vyötärön kohdalla, oikea koskettaa leijonan kuonoa tai työntää siihen asetta.

KOMMENTTEJA: Gibbonsin mukaan mies iskee leijonaa keihäällä. Lantion vierellä oleva ase näyttää kuitenkin tupessa olevalta miekalta. Miehellä on oikeassa kädessään jotain: ellei se ole toisen aseensa perä, kohtaaminen voisi periaatteessa olla rauhanomainen. Hännän asento saattaa osoittaa alistumista, hampaiden paljastaminen toisaalta olla uhkaava merkki.²⁹¹

PARALLEELEJA: Samantapainen kompositio, jossa suuri pitkäjalkainen eläin kohtaa keihästäjän, on kahdessa boiotialaisessa LG kantharoksessa: BM 1910,1013.1: Hampe 1936, V. 46, Taf. 9; Boardman 1998a, 48; 64, fig. 100; ja Bonnisissa oleva kantharos: Hampe 1936, V. 23, Taf. 9. Niissä eläimen, mahdollisesti villisian, karvat kuvataan viivoina, ja pää on erilainen kuin LG leijonilla.

AJOITUS: 740–690 (LG).

8. ARYBALLOS

British Museum 1856,1226.199 (WT 199, A 1052).

MITAT: Kork. 7,4 cm; halk. 3,9 cm; paino 32 g²⁹².

²⁹¹ Tosin myös boiot. amforassa NAM 5893 eläinten valtiattaren sivuilla olevien leijonien kidat ovat ammollaan: Hampe 1936, V. 1, Taf. 17. Kyse voi olla pikemmin konventionaalisesta tavasta kuvata leijonia kuin aggressiivisesta eleestä.

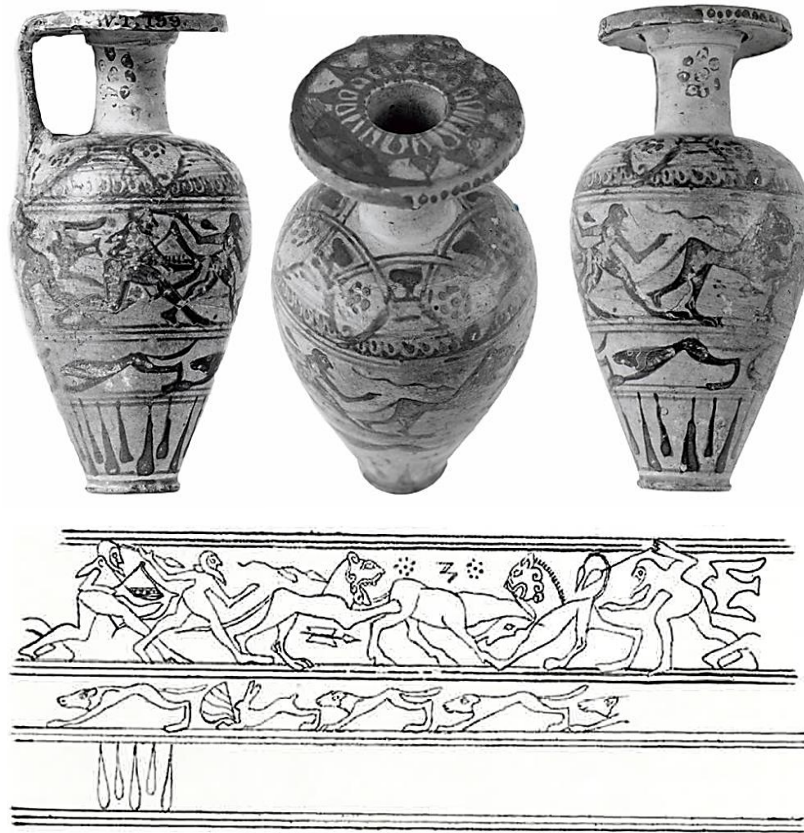
²⁹² www3.

TEKNIikka: Mustakuviomaalaus.

ALKUPERÄ: Metsästäjä-maalari (*i.e.* Aetos-maalari)²⁹³, Korintti.

LÖYTÖPAIKKA: Nola.

BIBLIOGRAFIA: Amyx 1988, 24; 301; 368; 664; pl. 5:2a–d.

KUVAUS: Kolme miestä jahtaa kahta saaliseläimen kimpussa olevaa leijonaa. Friisin vasemmassa laidassa jousimies ja keihäsmies juoksevat kohti friisin keskustaa, jossa leijonat raatelevat välissään olevaa eläintä. Miehet tähtäävät leijonista lähintä. Sillä on isot takatassut, pitkä alaviistoon osoittava häntä, solakka vartalo, leuan alla kolme kiehkuraa kuvaamassa harjaa, kita ammollaan, lyhyt kuono, ja pääläella pyöreä korva. Etukäpälät tarttuvat vasikan takareiteen. Leijonan alapuolella ilmassa on nuoli, yläpuolella keihäs, jonka kärki koskettaa leijonan niskaa. Saaliilla on sorkat tai kaviot, pitkät jalat, ohut häntä, pitkä kaula, ja pitkät kapeat kasvot. Se kumartaa päätänsä oikeanpuoleisen leijonan puoleen. Oikeanpuoleinen leijona on kuten vasemmanpuoleinen, mutta sillä on ylös kaartuva tupsu-häntä ja niskassa lyhyitä viivoja kuvaamassa harjaa, kita puolittain auki, ja teräväkärkinen korva. Sen toinen etutassu astuu saaliin etujalan päälle, ja kuono hipoo saaliin niskaa. Leijonan takana on toinen keihäsmies, joka kumartuu tähtäämään leijonan selkään.

²⁹³ 'Der Jägermaler', 'the Huntsmen Painter': Amyx 1988, 24–25. Amyx pitää Aetoksesta löydettyjä vaaseja toisen maalajaan töinä (*ibid.*).

PARALLEELEJA: Stavroksessa olevia, Aetoksesta löydettyjä MPC I–II kotyleiden fragmentteja on pidetty saman taiteilijan maalaamina, mutta ne lienevät toisen maalaajan työtä. Yhdessä niistä mies heristää keihästä leijonalle: Amyx 1988, 25, D-2. Samasta vaasista on ehkä peräisin fragm., jossa mies tarttuu leijonaa korvasta: *ibid.*, D-3. Toisessa fragmenttaarisessa kotylessä ovat vierekkäin mies ja leijona: *ibid.*, D-4. Corneto-maalarin MPC I aryballoksessa (Rhodos 13529) kuvataan paimen kahden naudän välissä sekä villieläimiä hyökkäämässä vasikan kimppuun: *id.*, 22, A-2. Paimen-maalarin²⁹⁴ EC kaula-amforassa NAM 303 mies hyökkää sian kimpussa olevan leijonan kimppuun: Payne 1931, 116; 300, no. 771, fig. 137; pl. 24,4; Amyx 1988, 143, no. A-2; 664, no. 9; pl. 57:2.

AJOITUS: 690–650 (MPC I–II).

9. RELIEFIAMFORA

Naksos, Arkeologinen museo 1607; 1608; 1610; 1612; 1634; 2181.

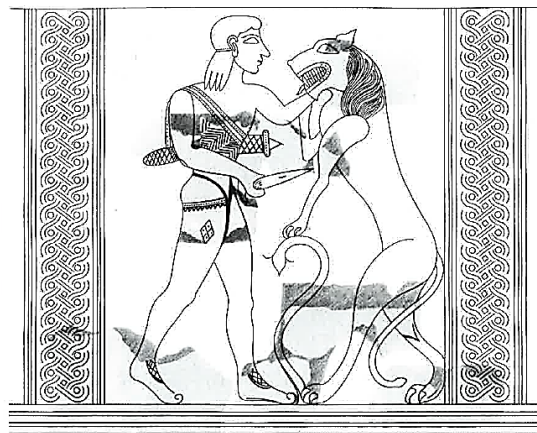
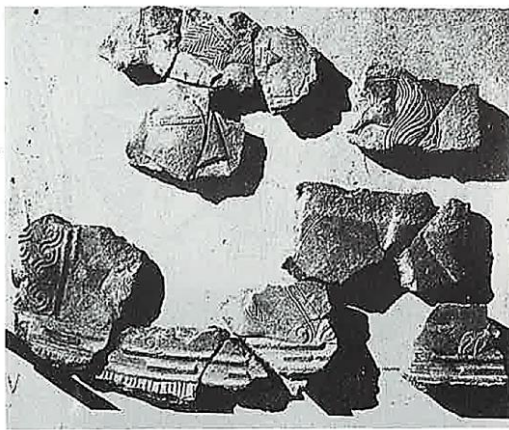
TEKNIikka: Muottiin valettu matala reliefi.

KUNTO: Hyvin fragmentaarinen.

ALKUPERÄ: Kykladit.

LÖYTÖPAIKKA: Khora, Naksos.

BIBLIOGRAFIA: Felten 1990a, Herakles 1912, fig.; Kontoleon 1961, 270, fig. 3; Ahlberg-Cornell 1992, 99; 349, fig. 164; Simantoni-Bournia 2004, 99; 111, pl. 56, fig. 137.

KUVAUS: Mies ottaa yhteen takajaloillaan seisovan leijonan kanssa. Vasemmalta lähestyvällä miehellä on jalkineet, ehkä khiton, oikealta olalta riippuvaan asevyöhön kiinnitetty huotra tai nuoliviini, ja oikeassa kädessä vastapäisen leijonan rintaa osoittava tikari tai lyhyt miekka. Vasen käsi tarttuu leijonan kuonoon. Leijona seisoo oikea takakäpälä kiinni paneelin reunassa. Sillä on terävät kynnet ja oikean reiden sisäosilla V-kirjaimen muotoinen ornamentti. Pieneen tupsuun päättyvä häntä kaartuu koipien väliin. Vasen etukäpälä tukeutuu maasta kasvavaan käyrään kasviornamenttiin, oikea tarttuu miehen vasempaan ranteeseen. Sillä on niskan peittävä hiuksia muistuttava lainehtiva harja, pitkä kuono, paljastettuna rivi pitkiä, yhteen puristettuja hampaita, ja kielenkärki ulkona.

AJOITUS: 675–650.

²⁹⁴ 'The Herdsman Painter': Amyx 1988, 143; 664.

10. STAMNOS

Basel, Antikenmuseum BS1432.

MITAT: Kork. 53 cm.

TEKNIikka: Siluetti- ja polykromimaalaus.

ALKUPERÄ: Sisilian itärannikko, ehkä Megara Hyblaia.

BIBLIOGRAFIA: Blome 1991, 156–168; Abb. 1–2; Taf. 24; 25,1–2; 26; Boardman 1998a, 114; 138, fig. 277.

KUVAUS: Hartian kuvakentistä leveämmässä mies surmaa leijonaa. Lannevaatteeseen pukeutunut mies seisoo vasemmassa reunassa volutteihin päättyvän elementin päällä ja tarttuu leijonan oikeaan korvaan. Toisessa kädessä olevan miekan terä lävistää leijonan kaulan tai on iskuvalmiina kaulan piiloon jäävällä puolella. Vastapäätä seisoo pitkäjalkainen leijona maasta versovien kasviaiheiden päällä. Sen keho kuvataan siluettina sivusta, pää ääri viivatekniikalla edestä. Sillä on ravun saksia muistuttavat tassut, nisät, ja vyötärön kohdalla kaksi vaaleaa rengasta. Harjaa kuvaavat kaulaa peittävät suomumaiset ruudut, joista kunkin keskellä on piste. Harjan yläpuolella on kapea rengas. Litteissä kasvoissa on pyöreät posket, pari pitkiä, talttamaisia etuhampaita, ja nenänä sivullaan seisova tumma kolmio, jota pystyviiva yhdistää päälakeen. Silmät ovat suuret ja lähekkäin.

KOMMENTTEJA: Vaasimaalauksessa leijonan pää kuvataan yleensä sivusta, pantterin edestä²⁹⁵. Harjan kuvaus muistuttaa Olympiasta löydetyn leijonaveistoksen harjaa (n. 650) ja arkaaisten sfinksiveistosten rinta-kehää verhoavaa, ehkä sulkia esittävää kuviointia: ks. Boardman 1991, 167, fig. 227–228; fig. 265. Vaasin toisella puolella kapeammassa kentässä Theseus surmaa Minotaurosta.

AJOITUS: 650.

11. OLPE

Rooma, Villa Giulia 22679.

²⁹⁵ 'Pantteri'-nimi on konventionaalinen: sitä käytetään harjattomista kissaeläimistä, joiden pää kuvataan edestä. Kehäpäätelmän vaaraa ei yleensä ole, sillä kissaeläinten kuvauksessa on muitakin eroja: Payne 1931, 70; von Hofsten 2004, 11. Kuvanveistossa myös leijonien päät voidaan kuvata frontaalisesti: von Hofsten 2007, *loc. cit.*

MITAT: Kork. 26,2 cm.

TEKNIikka: Mustakuvio-polykromimaalaus.

KUNTO: Kuvakenttä tuhoutunut leijonan saaliina olevan miehen polven ja kyynärpään välistä sekä kentän oikeassa laidassa olevan miehen vartalon kohdalla.

ALKUPERÄ: Chigi-maalari (*i.e.* Macmillan-maalari), Korintti.

LÖYTÖPAIKKA: Veji, Tumulo di Monte Aguzzo.

BIBLIOGRAFIA: Payne 1931, 69; 71, fig. 17; 92–98, fig. 29 B; 272, no. 39; Amyx 1988, 32; 369; Boardman 1998a, 87; 94–95, fig. 178; 2001, 30–33, fig. 30; Hurwit 2002; D'Acunto 2013.

KUVAUS: Vaasin keskimmaisessä kuvafriisissä vartalossa kahvan vasemmalla puolella neljä nuorukaista hyökkää keihäin viidettä raatelevan kookkaan leijonan kimppuun. Vasemmalla leijonan takana vyötä lukuun ottamatta alaston mies pistää leijonaa oikeaan takareiteen, josta vuotaa vertaa. Keskellä vahvarakenteinen leijona puristaa hampaansa polvien ja vasemman kyynärpään varaan kaatuneen alastoman miehen rintakehän ja oikean olan ympärille. Leijonalla on tupsuhäntä pystyssä kaarella, kapeahko vyötärö, lievästi kartiomainen rintakehä, selän, kaulan, niskan, ja päälleen peittävä liekkiharja, taaksepäin kääntynyt korva, ja suippo, rypyille rutistuva kuono. Kaatuneen miehen oikea käsi ei ole näkyvissä: se saattaa olla leijonan kidassa. Kaksi rintapanssariin pukeutunutta²⁹⁶ miestä seisoo vastakkain leijonan pään molemmin puolin ja pistää sitä niskaan, josta vuotaa verta. Oikealta lähestyy mies, joka kohottaa keihästä valmiina iskemään.

KOMMENTTEJA: Nk. Chigi-olpe. Tämä on korinttilaisvaasien vanhimpia esimerkkejä assyrialaisvaikutteisesta leijonasta, joka 600-luvun loppupuolella korvaa heettiläisvaikutteisen leijonatyypin²⁹⁷.

PARALLEELEJA: Saman maalarin työtä voi olla Erythraista löydetty fragmentaarinen oinokhoe, jossa jahdetaan miestä raatelevaa leijonaa: Hurwit 2002, 7–8, fig. 4. Leijonanmetsästystä kuvataan myös Aias-maalarin Berliinissä olevassa MPC I–II aryballoksessa (Pergamonmuseum 3318): Amyx 1988, 23, A-2. Protokorinttilaisessa aryballoksessa BM 1931,0114.1 kolme koiraa jahtaa leijonaa, kenties metsällä²⁹⁸. Perakhorasta löydetys-

²⁹⁶ Hurwitin mukaan kyseessä on rintapanssarit. Hänen mukaansa myös oikean laidan miehellä on panssari. (2002, 10.)

²⁹⁷ Payne 1931, 69; Hurwit 2002, 11.

²⁹⁸ www4.

sä, luultavasti korinttilaisessa, oinokhoessa kaksi koiraa käy leijonan kimppuun: *Perachora II*, 221, no. 2162. EC alabastronissa Palermo 488 villikissa, tässä tapauksessa pantteri, raatelee hampaissaan miestä: Payne 1931, 116–117, fig. 43; 282, no. 258.

AJOITUS: 650–640 (MPC–LPC).

12. RELIEFI

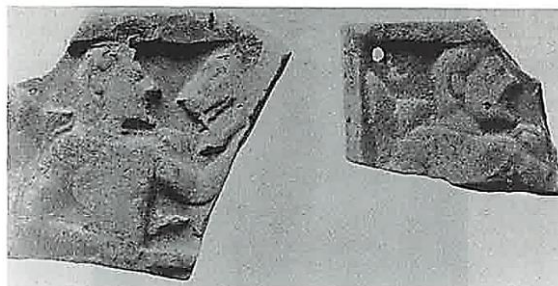
Ateena, Arkeologinen kansallismuseo A 14929.

TEKNIikka: Muottiin valettu matala reliefi.

KUNTO: Fragmentteja ainakin viisi, peräisin useasta valoksesta. Yhdessä fragmentissa vasen yläreuna puuttuu, mies säilynyt vyötäröstä ylös, leijonasta kasvot ja etutassu. Toisen vasemmassa yläkulmassa reikä, mies säilynyt rinnasta ylös, leijonasta etutassu.

LÖYTÖPAIKKA: Sunion.

BIBLIOGRAFIA: Kunze 1950, 100; Beil. 8,2; Brommer 1953, 9; Brommer – Peschlow-Bindokat 1971, 105, no. 4–8; Gibbons 1975, 48, I-b-1; Felten 1990ab, Herakles 1850, pl.; Ahlberg-Cornell 1992, 97, no. 81; 346, fig. 158.

KUVAUS: Mies kohtaa leijonan. Vasemmalla oleva mies pitää oikeassa kädessään vastapäisen leijonan vatsaan tai rintaan tähtäävää miekkaa. Vasen käsi kuristaa leijonan henkitorvea. Vasemmalla kyljellä on ehkä huotra tai nuoliviini. Leijonan etutassu on miehen vasemmalla olkapäällä. Sillä on pitkä suora kuono, teräväkärkinen alaleuka, yhteen puristetut hampaat, ja pitkä terävä kulmahammas. Miehen niskan takana on pyrstöä muistuttava objekti, kenties viini.

KOMMENTTEJA: Feltenin mukaan miehellä on viini²⁹⁹, mutta jää epäselväksi, tarkoittaako hän käden alla vai selän takana olevaa esinettä.

AJOITUS: 600.

Metalli (13–21)

13. KULTAINEN DIADEEMI

Kööpenhamina, Nationalmuseet 740.

MITAT: Pit. 39,7 cm; lev. 3,1 cm.

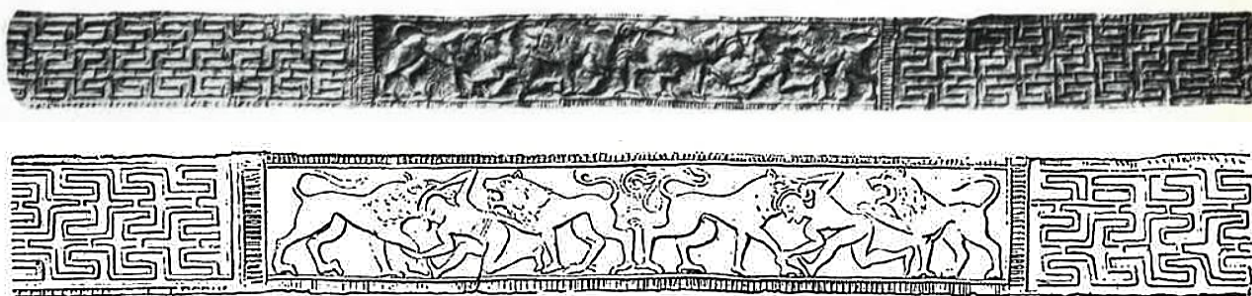
TEKNIikka: Pakotus matriisin avulla.

²⁹⁹ 1990a, 23.

ALKUPERÄ: ”Rhodoslainen mestari”³⁰⁰.

LÖYTÖPAIKKA: Kerameikos; samasta haudasta kuin kantharos [4].

BIBLIOGRAFIA: Ohly 1953, 30–31, A 11; Abb. 11; Taf. 4,2; 8,1; 15,2; Schweitzer 1971, 55; 151; 186–200, fig. 106; pl. 223; Coldstream 1977, 123–124.

KUVAUS: Kuvakentän molemmilla puolilla lähes identtisissä asetelmissa kaksi leijonaa raatelee välissään miestä. Leijonilla on kapeat vyötäröt, kehon ylle kaartuvat hännät, kaulan peittävät harjat, avoimet kidat ja pääläella teräväkärkiset korvat. Kummankin miehen vasemmanpuoleinen leijona seisoo neljän tassun varassa; oikeanpuoleisen toinen etutassu koskettaa miehen takamusta. Miehen jalat ovat polviuoksuasennossa kohti vasenta. Ylävartalo kumartuu vasemmanpuoleisen leijonan suuntaan ja pää on lähes sen suussa. Vasen käsi tarttuu leijonan etutassuun, oikea leijonan kuonoon.

KOMMENTTEJA: On epävarmaa, oliko tämä ja muut Attikan haudoista löydettyt kultaiset reliefinauhat valmistettu diadeemeiksi: mm. Kunze ja Coldstream tulkitsevat niitä käytetyn siten. Reliefien työstämisessä käytetyt (Coldstreamin mukaansa luultavimmin pronssiset) matriisit lienee kuitenkin alun perin tehty muuhun tarkoitukseen, kuten puisten lippaiden päällystämiseen käytettyjen reliefien valmistamiseen.³⁰¹

PARALLEELEJA: NAM 3637: Ohly 1953, 22–28, A 7; Abb. 7; Taf. 3; NAM 2601: *id.*, 29–30, A 9; Abb. 9; Taf. 5,1; BM 1219: *id.*, 30, A 10; Abb. 10; Taf. 5,2.

AJOITUS: 775–750.

14. KULTAINEN DIADEEMI

Wien, Kunstgewerbemuseum AM 124.

MITAT: Pit. n. 24 cm.

TEKNIikka: Pakotus matriisin avulla.

KUNTO: Diadeemi vaurioitunut vas. leijonan takavartalon ja katkennut sen kaulan kohdalta.

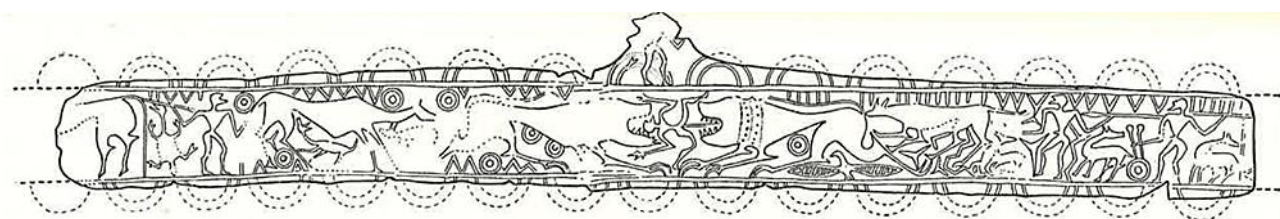
ALKUPERÄ: Eretria.

LÖYTÖPAIKKA: Eretria.

BIBLIOGRAFIA: Ohly 1953, 48–51, E 3; Abb. 25; Taf. 13,2; Coldstream 1977, 198, fig. 64.

³⁰⁰ Schweitzer 1971, 151.

³⁰¹ Kunze 1949, 3; Coldstream 1977, 123–124. Schweitzer arvelee matriisien olleen kivisiä: 1971, 189.

KUVAUS: Kuvakentän keskellä kaksi leijonaa raatelee miestä. Leijonat ovat toistensa peilikuvia. Niillä on hyvin kapeat vyötäröt, voimakkaasti levenevät kartiomaiset rintakehät, suuret päät, ammot-tavat kidat, ja terävät hampaat. Kummankin toinen takajalka taittuu taakse ja häntä nousee selän ylä-puolelle. Ainakin oikeanpuoleisen leijonan kaulan ympärillä on kaksi viivoilla rajattua kehää, joista kummankin keskellä on rivi pisteitä. Laiha mies on leijonien välissä ilmassa kädet, jalat, ja sormet harallaan. Taivasta kohti kääntynyt pää on vasemmanpuoleisen leijonan suussa. Miehen nivusista oikeanpuoleisen leijonan suuhun kulkee ohut viiva, luultavasti leijonan kieli. Kuvakentän sivuilla ole-vat metsästysaiheet eivät liittyne keskiosan kuva-aiheeseen.

AJOITUS: 725–700 (LG).

15. PRONSSINEN PIENOSVEISTOS

Kadonnut, aiemmin Samoksen arkeologisessa museossa.

MITAT: Kork. 9 cm.

TEKNIikka: Umpivalu.

KUNTO: Mieheltä puuttuvat pala oik. pohkeesta ja vas. käsi. Koiralta kenties häntä katkennut pois.

LÖYTÖPAIKKA: Samos, Heraion.

BIBLIOGRAFIA: Hampe 1936, 3b, Taf. 30; Schweitzer 1971, 151–152; 198; pl. 186–187; Coldstream 1977, 256–257, fig. 83a; Boardman 1991, 10, fig. 12; 2016, 46, fig. 30.

KUVAUS: Mies ja koira käyvät leijonan kimppuun, jolla on saalis suussaan. Verrattain pienellä leijonalla on pitkä kiemurtava häntä, kapea vyötärö, kartiomainen rintakehä, rintakehästä alkava suuri pää, suuri kita, ja pään sivulla kolmiomainen korva, jonka kärki on pyöristetty. Oikea etutassu koskettaa vastapäätä seisovan miehen polvea. Leijonan vasemmalla puolella seisova koira tarttuu pedon vasempaan etujalkaan oikealla etutassullaan ja hampaillaan. Mies tähtää miekalla leijonan vasempaan kylkeen. Hänellä on suippo kypärä.

AJOITUS: 725–700 (LG).

16. PRONSSINEN PIENISVEISTOS

Sveitsi, George Ortiz -kokoelma 083.

MITAT: Kork. 10,25 cm; jalustan mitat ilman uloketta 7,95 x 6,70 cm.

TEKNIikka: Umpivalu.

KUNTO: Miehen oikea käsi katkennut kyynärvarren kohdalta.

ALKUPERÄ: Olympian työpajan tyyliä tai läheistä sukua sille. Toisen teorian mukaan Lakoniasta³⁰².

LÖYTÖPAIKKA: 'Pisa', joko Toscanan tai Elikseen³⁰³.

BIBLIOGRAFIA: Schweitzer 1971, 151–152; Rolley 1986, 66–67, fig. 35; 234, cat. 216.

KUVAUS: Mies ja koira ovat leijonan kimpussa, jolla on suussaan saalis. Mies seisoo leijonan vasemmalla puolella ja kiskoo pientä sarvipäistä eläintä sen suusta. Hänellä on vyö ja suippokärkinen kypärä. Leijona on verrattain pieni. Sillä on pitkä alas kaartuva häntä, kapea vyötärö, suuri kita ja terävät hampaat. Sen oikealla puolella seisoo koira, joka puree sen oikeaa etujalkaa.³⁰⁴

AJOITUS: 725–700 (LG).

³⁰² www5. Kokoelman verkkosivuilla viitataan W.-D. Heilmeyerin v. 1994 suullisesti esittämään huomioon.

³⁰³ Schweitzer 1971, 151. Esine on merkitty löydetyn Etrurian Pisasta, mutta Schweitzer epäilee tätä sekaannukseksi.

³⁰⁴ Reliefikoristelu jalustan alla: Schweitzer 1971, 152; Rolley 1986, 234, cat. 216.

17. HOPEASOLKI

Ateena, Arkeologinen kansallismuseo Xp. 303 (ent. 3697).

TEKNIikka: Uurtoviiva.

KUNTO: Vas. yläkulma sekä alue oik. alakulmasta leijonan oik. etujalkaan ja kuonoon puuttuvat. laidasta leijonan oik. etujalan kohdalta ja edestä puuttuvat.

ALKUPERÄ: Boiotia.

LÖYTÖPAIKKA: Ehkä Thorikos³⁰⁵.

BIBLIOGRAFIA: Hampe 1936, no. 10, Taf. 9; DeVries 1974, 102, n. 72; Coldstream 1977, 72, n. 31.

KUVAUS: Kaksi miestä keihästää leijonaa. Leijona seisoo keskellä likimain neliömuotoista kuvakenttää menosuunta oikealle. Sillä on erittäin kapea vyötärö, kartiomaisesti levenevä rintakehä, kita auki, ja pääläella kaksi soikeaa korvaa. Vyötäröllä on vierekkäin vähintään viisi poikittaista ja kaulan sivussa vierekkäin kolme pitkittäistä vyöhykettä, joista kunkin sisällä on siksak-kuviota. Muilta osin leijonan keho kasvoja lukuun ottamatta on säilyneissä kohdissa vertikaalin, horisontaalisen, ja vino-viivan peitossa. Kuvakentän alalaidassa leijonan oikean kyljen puolelta lähestyy juokseva mies, jonka toisessa kädessä on leijonan takareiteen pistävä keihäs. Kentän ylälaidassa leijonan vasemman kyljen puolella toinen mies pistää leijonaa keihäällä niskaan.

PARALLEELEJA: Leijona ilmeisesti syö miestä samanaikaisessa, luultavasti Thessaliassa valmistetussa George Ortiz -kokoelman pronssisoljessa (inv. 082): Kozloff – Urushadze 1994, 125, fig. 8; www6.

AJOITUS: 700 (LG).

18. PRONSSISOLKI

Berliini, Antikensammlung, Antiquarium 8460.

³⁰⁵ Hampen mukaan solki löydettiin Thorikoksesta: 1936, 5; 90. DeVriesin mukaan museon arkistotiedot eivät kuitenkaan tue Hampen antamaa provenienciä; sen sijaan niistä käy ilmi, että solki ostettiin välittäjältä: 1974, 102, n. 72.

TEKNIikka: Uurtoviiva.

KUNTO: Kuvalevyn vasen yläkulma lohjennut pois.

ALKUPERÄ: Laivamestari³⁰⁶, Boiotia.

BIBLIOGRAFIA: Hampe 1936, no. 58, Taf. 11; Ohly 1953, 26, Abb. 14; 126, Anm. 25; Coldstream 1977, 204.

KUVAUS: Kaksi rotevaa leijonaa raatelee välissään ihmistä. Kaarevamuotoisten leijonien kehoja peittää siksak-kuvio. Tupsuhäntä ja ylävartalo ovat pystyssä. Vyötärön ja rintakehän poikki kulkee horisontaali nauha. Leijonilla on uroksen genitaalit, leveä rintakehä, pyöreä harja, jossa on timanttikuvioita nauhana, ulospäin kaartuvat ylä- ja alaleuka, joissa on hampaita, avoimen kidan keskellä kieli, pienet timantinmuotoiset silmät, ja otsan laella lähekkäin olevat suipot korvat. Niiden ilmaa harovien etutassujen yläpuolella on ääriiivatekniikalla kuvatun ihmisen ylävartalo, oikea käsi, sekä oikealta sivulta kuvattu pää. Vasemmanpuoleisen leijonan ja ihmisen yläpuolella on pitkulainen esine, oikeanpuoleisen leijonan yläpuolella lehtiristi (*quatrefoil*).

KOMMENTTEJA: On epäselvää, onko ihmisestä jäljellä pelkkä yläruumis vai edustaako se koko keho. Pitkulainen esine saattaisi olla saaliille kuulunut nuija, tai toisaalta lehtiristin tavoin tilaa täyttävä sekundaariaihe.

AJOITUS: 700 (LG).

19. PRONSSISOLKI

British Museum 1898,0226.1 (3204).

MITAT: Pit. 24,13 cm.

TEKNIikka: Uurtoviiva.

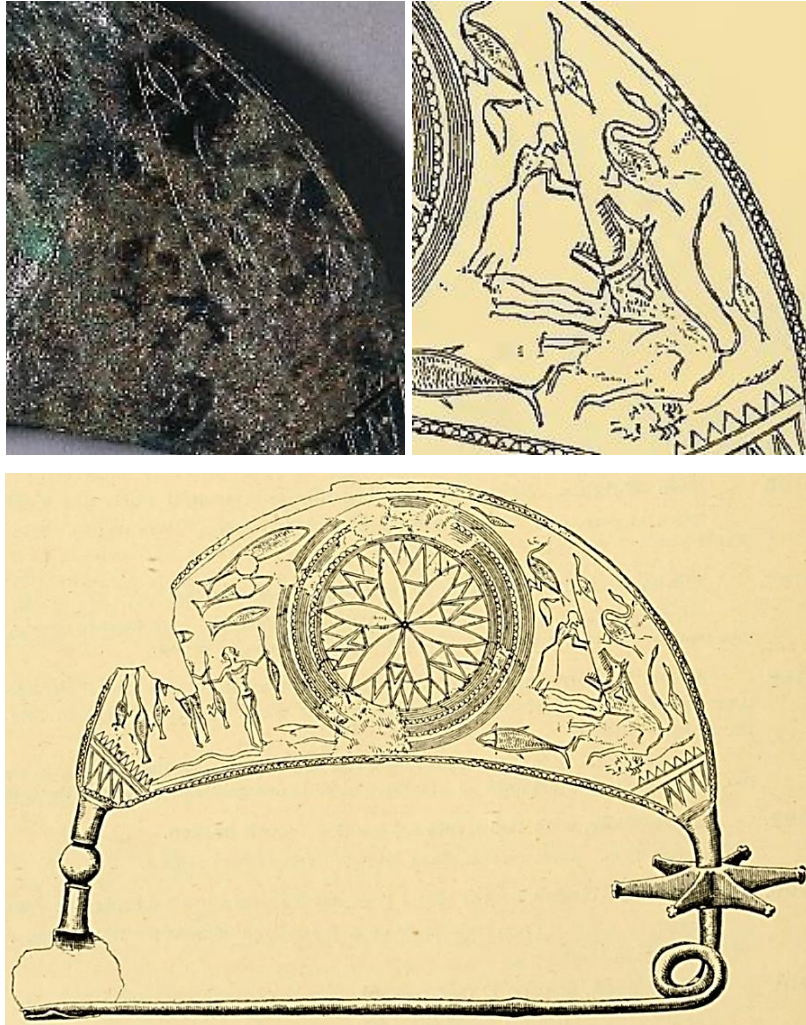
KUNTO: Pinta kulunut.

ALKUPERÄ: Boiotia.

LÖYTÖPAIKKA: Theba, Boiotia?

BIBLIOGRAFIA: Walters 1899, 372–373, fig. 85–86; Hampe 1936, no. 1, Taf. 1; Brommer 1953, 9; Taf. 3; Schweitzer 1971, 213–214, fig. 125; Gibbons 1975, 46, I-a-1; Felten 1990a, Herakles 1913; Ahlberg-Cornell 1992, 99.

³⁰⁶ 'Der Schiffsmeister': Hampe 1936, 16; 'the Ship Engraver': Coldstream 1977, 204.

KUVAUS: B-puolen oikean puolen vasemmassa laidassa pitkähelmaiseen vaatteeseen pukeutunut ihmishahmo työntää pitkää keihästä alaviistoon vastapäätä kyyristyvän kookkaan leijonan vasempaan kylkeen. Leijonalla on pitkät jalat, kapea vyötärö, trumpettimainen ylävartalo, jossa kolmikärkinen koriste, pitkä selän ylle kaareutuva tupsuhäntä, suuri pää, valtava ammottava kita, hampaina rivit pitkiä teräviä piikkejä, silmänä pieni piste, päälle terävät pystykorvat. Leijonan takajalkojen alla on kuva-aiheeseen ehkä liittymätön pieni monijalkainen olento³⁰⁷, jolla on pitkä tupsuhäntä.

AJOITUS: 700–675 (LG).

20. KILVEN PRONSSISEN KÄSIVARSIPIDIKKEEN RELIEFI

Olympian arkeologinen museo B 112.

MITAT: Käsivarsipidikkeen lev. 7,2 cm.

TEKNIikka: Pakotus.

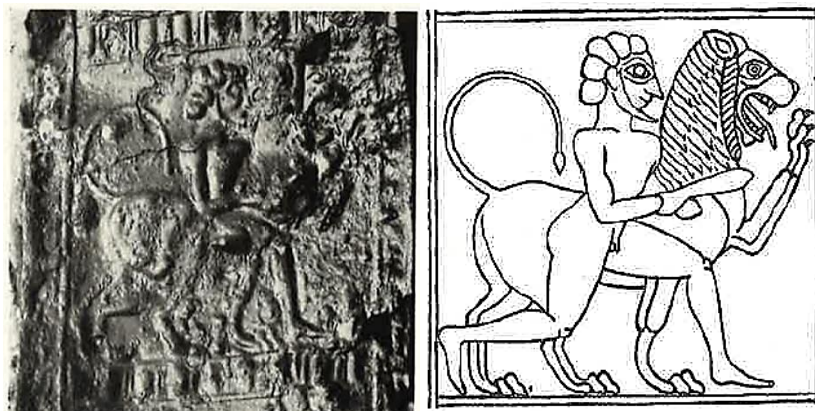
³⁰⁷ Waltersin mukaan olento on skorpioni: 1899, 373.

KUNTO: Pinta kulunut.

ALKUPERÄ: Koillinen Peloponnesos (Argos tai Korintti?).

LÖYTÖPAIKKA: Olympia, Stadionin pohjoismuuri (Stadion-Nordwall).

BIBLIOGRAFIA: Kunze 1950, Vd, 9; Taf. 21; Brommer 1953, 9, Abb. 2; Schefold 1964, 63–4, fig. 22; Ahlberg-Cornell 1992, 97, no. 82; 346, fig. 159.

KUVAUS: Mies kuristaa leijonaa. Kumpikin katsoo oikealle. Miehellä on leveä haara-asento, oikea jalka edessä. Vasen käsi kiertää leijonan kaulan ympäri ja tarttuu oikeaan ranteeseen. Leijona seisoo kolmen tassun varassa. Tupsuhäntä kaartuu ympyrälle kehon yllä. Toinen etukäpälä haroo ilmaa. Leijonalla on kaulan ja niskan peittävä harja, teräväkärkinen korva, kita auki, ja kielen kärki ulkona.

PARALLEELEJA: Olympia B 1910: Kunze 1950, Vd, 10; Taf. 21. Muita versioita kompositiosta: Olympia B 1921: Kunze 1950, XIIIId, 22; Taf. 36–37; Ahlberg-Cornell 1992, 97, no. 83 (myöh. 600-l.); Noicattarosta (Bari) löydetty reliefi: Kunze 1950, VIc, 12; Taf. 73; Beil. 2 (600–575); Olympia B 1555: Kunze 1950, XXXIIy, 50; Taf. 60; Felten 1990a, Herakles 1830, fig. (n. 550).³⁰⁸

AJOITUS: Myöh. 600-luku.

21. KILVEN PRONSSISEN KÄSIVARSIPIDIKKEEN RELIEFI

Olympian arkeologinen museo B 1911.

MITAT: Käsivarsipidikkeen lev. 7,4 cm.

TEKNIikka: Pakotus.

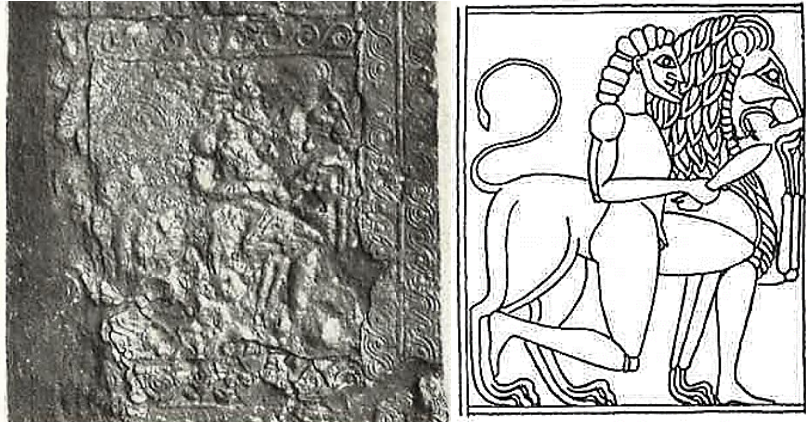
KUNTO: Pinta hyvin kulunut.

ALKUPERÄ: Koillinen Peloponnesos (Argos tai Korintti?).

LÖYTÖPAIKKA: Olympia, eteläinen muuri.

BIBLIOGRAFIA: Kunze 1950, XIVd, 24; Taf. 39; Gibbons 1975, 59, II-a-1; Felten 1990a, Herakles 1776, fig.; Ahlberg-Cornell 1992, 97, no. 84; 347, fig. 160.

³⁰⁸ 500-luvulla leijonataistelua kuvataan myös kompositioissa, joissa mies ja leijona seisovat vastakkain: mm. Olympia B 1010: Kunze 1950, IIIc, 7; Taf. 14; Felten 1990a, Herakles 1799, fig. (kuristusote, miehen takana jousi ja viini; 600–575); B 972: Kunze 1950, XLIIy, 60; Taf. 66; Felten 1990a, H. 1839, fig.; (kuristus; 575–550); B 1650: Kunze 1950, XXVIIIy, 43; Taf. 52; 53; Felten 1990a, H. 1847 (miehellä miekka pistovalmiina; 550–540); NAM 6965: Payne 1931, 126, pl. 45,8; Felten 1990ab, H. 1848, fig. (miehellä nuija; myöh. 500-l.).

KUVAUS: Mies kuristaa leijonaa. Molemmat seisovat kohti oikeaa. Mies on leijonan oikean kyljen vieressä polvijuoksuasennossa. Vasen käsivarsi kietoutuu leijonan kaulan ympäri, ja oikea käsi tarttuu vasempaan ranteeseen. Leijona seisoo kolmen jalan varassa ja haroo yhdellä etutassulla ilmaa. Sillä on käänteisen S-kirjaimen muotoiselle kiemuralle kohotettu tupsuhäntä, tuuhea liekkiharja, joka peittää rinnan, kaulan, niskan, ja otsan, ja pyöreä korva. Kita on auki ja kieli hieman ulkona.

PARALLEELEJA: Olympia B 1687: Kunze 1950, XIVd, 23; Taf. 39. Samantapaisia: ks. [xix].

AJOITUS: Myöh. 600-luku.

Norsunluu (22–24)

22. PIENOISVEISTOS

Ateena, Arkeologinen kansallismuseo 15536.

MITAT: Jalustan pit. 6 cm.

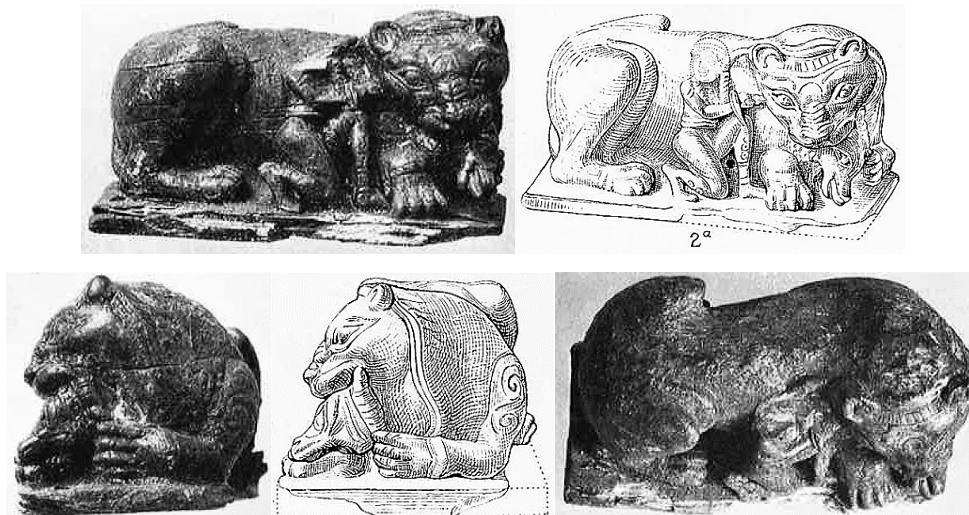
TEKNIikka: Kolmiulotteinen pienoiskuvanveisto.

KUNTO: Ihmishahmon pää puuttuu.

ALKUPERÄ: Lakonia.

LÖYTÖPAIKKA: Sparta, Artemis Orthian pyhäkkö.

BIBLIOGRAFIA: Dawkins 1929, 233, pl. CLII, 2a–b; Marangou 1969, 114; 124, no. 60, fig. 87; Schweitzer 1971, 197; Felten 1990a, Herakles 1914.

KUVAUS: Mies käy nautaa raatelevan suuren leijonan kimppuun. Makaavalla leijonalla on oikeaa reittä ja kylkeä vasten nostettu tupsuton häntä, kapea lantio, päätä ja niskaa myötäilevä harja, rypistynyt lyhyehkö kuono, leveä otsa, ja pienet pyöreät korvat. Se taivuttaa päätänsä oikealle ja puree etukäpäliensä välissä pitelemäänsä vasikkaa. Leijonan vasemmassa olkapäässä on kaiverretty kaksois-spiraalikuvio. Mies on polvistunut oikean polvensa varaan leijonan oikean kyljen viereen. Hänellä on saappaat tai säärisuojukset ja vyö. Oikea käsi työntää miekkaa tai tikaria leijonan kaulaan. Rinnan päälle laskeutuvien hiusten asettelun perusteella pää lienee kääntynyt oikealle. Miehen vasemman polvitaipteen alapuolella leijonan kyljessä on pyöreä reikä.

AJOITUS: 650–625.

23. KAMPA

Ateena, Arkeologinen kansallismuseo.

MITAT: Arvioitu halk. ehjänä n. 5 cm.

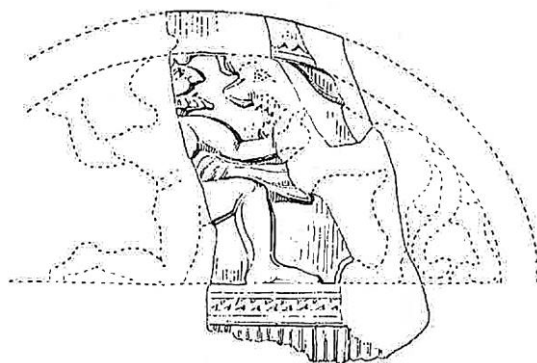
TEKNIikka: Reliefikuvanveisto.

KUNTO: Kuvakentästä säilynyt keskiosa. Miehen vartalon oikea puoli ja takaraivo puuttuvat, leijona etutassua ja kuonoa lukuun ottamatta kokonaan.

ALKUPERÄ: Lakonia.

LÖYTÖPAIKKA: Sparta, Artemis Orthian pyhäkkö.

BIBLIOGRAFIA: Dawkins 1929, 222; pl. CXXVI, 1a–b; Ahlberg-Cornell 1992, 99; 348, fig. 163.

KUVAUS: Mies ja leijona ottavat yhteen. Vasemmalla puolella oikean polven varaan polvistunut parrakas mies tarttuu yhdellä kädellä vastapäisen leijonan kurkkuun. Leijona on laskenut ainakin toisen etutassunsa miehen syliin ja ojentaa päätänsä kohti taakse nojautuvan miehen kasvoja.

AJOITUS: Myöh. 600-luku.

24. RELIEFI

Frankfurt, Liebieghaus 1571.

MITAT: Kork. 3,3 cm; lev. 4,5 cm; syv. hieman yli 0,25 cm; reliefin syv. n. 0,2 cm.

TEKNIikka: Reliefikuvanveisto, pinnoitus kultalevyllä (kryselefantiinitekniikka).

KUNTO: Vas. ylälaidassa lohkeama, oik. alakulma ja osa oik. reunasta murtuneet pois. Leijonan etukäpälet puuttuvat. Kultapinnoitteesta vain hitusia jäljellä leijonan selässä ja miehen pääläella.

ALKUPERÄ: Lakonia?

LÖYTÖPAIKKA: Tarquinia?

BIBLIOGRAFIA: Bol – Weber 1985, 28–30, no. 7, Abb.; Felten 1990ab, Herakles 1777, pl.

KUVAUS: Mies kuristaa leijonaa. Molemmat ovat kääntyneet kohti oikeaa. Mies on polvijuoksuasennossa leijonan vieressä. Hänellä on lyhyt khiton ja edestä kuvatut kasvot. Leijonalla on pitkä, kiemuralle kohotettu häntä, selän ja niskan peittävä harja, suuri sivusta kuvattu pää ja vahvat leuat, teräväkärkinen taakse taitettu korva, raollaan oleva suu, ja suuret kulmahampaat.

AJOITUS: 600.

4.2. Analyysi

Leijonien ja ihmishahmojen välisiä yhteenottoja kuvataan ennen 600-lukua vaaseissa [1–7], jotka on voitu valmistaa hauta-antimiksi, niin ikään mahdollisesti haudoista löydettyissä soljissa [17–19], sekä pronssifiguriineissa [15–16], joista ainakin toinen on votiivilahja. Itämaisesta taiteesta vaikutteita saaneet, diadeemeina oletettavasti käytetyt kultaiset reliefinauhat [13–14] valmistettiin arvatenkin yksin omaan vainajaa varten, mutta niiden työstämisessä käytetyt matriisit tehtiin alkuaan luultavasti esimerkiksi puisia lippaita koristaneiden lyhempien reliefien valmistukseen³⁰⁹. 600-luvulla yhteenottoaihe esiintyy edelleen vaasimaalauksessa [8–11], sekä votiivilahjoissa, joihin norsunluut [22–24] ja mahdollisesti pinaks [12] lukeutuvat. Pienoisveistos [22] on kiinnitysreiästä päätellen saattanut kuulua esimerkiksi puiseen huonekaluun. Olympiaan dedikoidut kilvet, joista reliefit [20–21] ovat peräisin, on saatettu valmistaa votiivilahjoiksi pikemmin kuin taistelukäyttöön.

Katalogin kahdestakymmenestä neljästä esineestä neljä [7, 17–19] on boiotialaista ja neljä [2–5] attikalaista tekoa. Eretriasta on peräisin yksi esine [14]. (Keski-Kreikka: 9 esinettä = 37,5 %). Koillis-

³⁰⁹ Schweitzer 1971, 189; Coldstream 1977, 123–124. Eleusiista on löydetty jäänteitä tällaisista leveämmistä reliefeistä, jotka lienevät verhonneet korulipasta, nekin peräisin hautajaiskontektista: Coldstream 1977, 124.

Peloponnesoksella valmistettuja esineitä on niin ikään neljä, joista ainakin kaksi [8, 11] on Korintista, kaksi [20–21] luultavasti joko Korintista tai Argoksesta. Yksi esine [16] on ehkä Olympiassa, toisen teorian mukaan Lakoniassa valmistettu. Norsunluuesineet [22–24] saattavat kaikki olla lakonialaista tekoa³¹⁰. (Peloponnesos: 7–8 esinettä = 29,2–33,3 %.) Kykladeilta [9], Khiokselta [6], sekä Kreetalta [1] on kustakin peräisin yksi esine. Yhden esineen [13] tekijä oli ehkä lähtöisin Rhodokselta, joskin esine voi olla valmistettu Attikassa. (Saaret: 4 esinettä = 16,7 %.) Sisiliasta on peräisin yksi esine [10] (4,2 %). Reliefifragmenttien [12] alkuperää ei mainita tutkimuskirjallisuudessa, mutta reliefit on hyvin voitu valaa joko löytöpaikassaan Attikassa tai Kykladeilla, missä tuotetussa reliefivaasissa [9] kompositio on hyvin samantapainen. Myös pronssiveistoksen [15] valmistuspaikka on tuntematon, mutta se ei sijainne kovin kaukana elisläiseen työpajaan yhdistetyn sisarkappaleen [16] syntyseudulta. Enemmistö esineistä on siis valmistettu (16–19 = 66,7–79,2 %) ja noin puolet löydetty [2–5, 12–14, *16, *17, *19, 20–23] (11–13 = 45,8–54,2 %) keskisessä ja eteläisessä Manner-Kreikassa. Saarilta löydettyjä esineitä on neljä [1, 6, 9, 15], Italiasta löydettyjä kahdesta neljään [8, 11, *24, *16]. Kolmen esineen proveniensi on tuntematon [7, 10, 18].

Alkuperä		Terrakotta	Metalli	Norsunluu	Yhteensä / kpl	%
Keski-Kreikka	Boiotia	7	17, 18, 19		4	16,7
	Attika	2, 3, 4, 5			4	16,7
	Eretria		14		1	4,2
	Yht. / kpl	5	4	0	9	37,5
Peloponnesos	Korintti	8, 11			2	8,3
	Koillis-Pelop.		20, 21		2	8,3
	Olympia		*16		0–1	0–4,2
	Lakonia		*16	22, 23, *24	2–4	8,3–16,7
	Yht. / kpl	2	3	2–3	7–8	29,2–33,3
Saaret	Kykladit	9			1	4,2
	Khios	6			1	4,2
	Knossos	1			1	4,2
	”Rhodoslainen”		13		1	4,2
	Yht. / kpl	3	1	0	4	16,7
Muut	Sisilia	10			1	4,2
	?	12	15		2	8,3
	Yht. / kpl	2	1	0	3	12,5

Taulokko 2. Esineiden valmistuspaikat.

³¹⁰ Norsunluu sen sijaan on tietenkin tuontitavaraa: ks. Dawkins 1929, 203.

Löytöpaikka		Terrakotta	Metalli	Norsunluu	Yhteensä / kpl	%
Keski-Kreikka	Boiotia		*19		0–1	0–4,2
	Attika	2, 3, 4, 5, 12	13, *17		6–7	25,0–29,2
	Eretria		14		1	4,2
	Yht. / kpl	5	2–4	0	7–9	29,2–37,5
Peloponnesos	Olympia		20, 21		2	8,3
	Sparta			22, 23	2	8,3
	Yht. / kpl	0	2	2	4	16,7
Saaret	Naksos	9			1	4,2
	Khios	6			1	4,2
	Samos		15		1	4,2
	Kreetta	1			1	4,2
	Yht. / kpl	3	1	0	4	16,7
Italia	’Pisa’		*16		0–1	0–4,2
	Tarquinia			*24	0–1	0–4,2
	Veji	11			1	4,2
	Nola	8			1	4,2
	Yht. / kpl	2	0–1	0–1	2–4	8,3–16,7
?	?	7, 10	18		3	12,5
	Yht. / kpl	2	1	0	3	16,7

Taulukko 3. Esineiden löytöpaikat.

Geometrisessa esineistössä leijonat kuvataan pitkäjalkaisina, kapeavyötäröisinä ja suurikittaisina. Usein leijonan rintakehä levenee kartiomaisesti ja liittyy päähän ilman kaulaa. Osa geometrisista leijonista on kulmikkaita, osa sulavalinjaisempia ja pyöreämpivartaloisia. Häntä on pitkä ja joko tupsuun päättyvä tai tupsuton; se voi myös taittua kiemuralle. Harjaa ei joko kuvata, jolloin kyseessä voi olla naarasleijona, tai se kuvataan lyhyinä niskan peittävinä viivoina. Muita sukupuolen tunnistamisessa auttavia tuntomerkkejä, *i.e.* genitaaleja tai nisiä, ei geometrisilla leijonilla ole, lukuun ottamatta solkea [18]. Nämä peruspiirteet olivat vakiintuneet myöhäisgeometristen leijonien kuvauksessa (kuvat 7–8)³¹¹, ja tunnettiin Etruriassa saakka, missä ne ikuistettiin vejiläisen haudan seinään (kuva 9)³¹². Joidenkin leijonien sorkat [5] osoittavat, ettei taiteilijoilla välttämättä useinkaan ollut tarkkaa käsitystä leijonien ulkonäöstä: niiden saatettiin ajatella muistuttavan villisikoja [18], jotka varhaisessa heksametrirunoudessa usein rinnastetaan leijoniin. Selvästi luonnonmukaisempaa leijonien kuvaus on reliefissä [13], jonka rhodoslaiseksi arveltu valmistaja on saattanut olla omakohtaisesti enemmän kosketuksissa itämaisen kuvataiteen leijoniin kuin monet katalogin muiden esineiden valmistajista.

³¹¹ Hirschfeld-maalarin (tai työpajan) LG IIA (735–730) kyliks (kuva 7): ks. www7. Boiotialainen LG amfora (kuva 8): ks. Boardman 1998a, 48, fig. 102.

³¹² Vuonna 2006 löydetty Tomba dei Leoni Ruggenti (n. 700–690) (kuva 9): ks. Koiner 2017 bibliografiineen.

Kuvat 7–9: 7. Attikalaisen Hirschfeld-maalarin tai -työpajan LG II A kyliks (Ateena, Kykladisen taiteen museo KΠ0004). (Leena Pietilä-Castrén 2019.) 8. Boiotialainen LG amfora (NAM 220). (www8.) 9. Seinäfresko, Tomba dei Leoni Ruggenti, Veji. (Koiner 2017.)

Orientalisoivalla kaudella leijonien kuvaus käy odotetusti orgaanisemmaksi, ja niiden jalkojen ja vartalon mittasuhteet lähenevät eläviä esikuvia. Orientalisoivilla leijonilla on usein harja, muttei yleensä nisiä. Kita kuvataan edelleen auki, joko ammollaan tai sen verran, että terävät hampaat paljastuvat uhkaavasti, tai saaliiseen pureutumassa [11, 22]. Stamnoksen [10] leijona on tässä ja muissa suhteissa poikkeuksellinen: sen pää kuvataan edestä, kita on kiinni, ja leijonalla on sekä naaraan nisiä että uroksen harja. Vaasin toisella puolella oleva Theseus ja Minotauros -aihe tukee tulkintaa, että kyseessä ovat Herakles ja Nemean leijona. Korinttilaisessa keramiikassa esiintyy ensin vaikutusta heettiläisen [8], sittemmin assyrialaisen [11] taiteen leijonista³¹³. Niin geometrisella kuin orientalisovalla kaudella leijona voidaan kuvata pahasti haavoitettuna, muttei ainakaan katalogin kuvista yhdessäkään kuolleena. Hyökkäävä leijona voi nousta takajaloilleen [5, 9, *12, 18, 23] (vrt. kuva 7).

³¹³ Payne 1931, 67–69. 'Heettiläisestä', 'assyrialaisesta', ja 'egyptiläisestä' leijonatyypistä arkaaisessa kuvanveistossa ks. Boardman 1991, 167–168.

Leijonien vastustajat ovat katalogin kuvissa miehiä, sikäli kuin sukupuoli on pääteltävissä. Ainoa epävarma tapaus on solki [19], jossa hänellä on naisten pukeutumiselle ominaisempaan tapaan pitkähelmainen vaate. Kahdessa geometrisessa vaasissa [5–6] ja pronssiveistoksissa [15–16] vastustajilla on kypärät, eli heidät kuvataan sotureina. 600-luvulla he ovat (herooiseen tapaan) alasti [11, 15, 20–21], tai pukeutuneet khitoniin [*9, 24] tai lannevaatteeseen [10]. Chigi-olpessa [11] vuosisadan puolivälistä osa miehistä on alasti, osa pukeutunut rintapanssariin. Toisinaan vastustajilla on saappaat [9] tai vyö [11, 16, 22]. Aseena heillä on sekä geometrisella että orientalisovalla kaudella keihäs [6, 8, 11, 17, 19], miekka [2, 4, 9–10, 12, 15, 22], tai keihäs ja miekka [3, 5], 600-luvulla harvemmin jousi [8]. Soljessa [18] saatetaan kuvata nuija, jonka leijonien tappiolle jäänyt opponentti on menettänyt. Joskus vastustaja on aseeton: 700-luvulla kuvatut aseettomat hahmot ovat leijonien raadeltavina [13–14, 18], kun taas 600-luvun lopulla he pitävät leijonaa kuristusotteessa [20–21, 24]. Kahdessa kuvista teräaseen tunnistus on epäselvä [1, 7], ja kahdessa mahdollisesti kuvattu ase ei ole säilynyt [16, 23].

Kompositiot		Osallistajat			Aseistus						Muut eläimet		Ajoitus
		2 leijonaa vs. mies	Leijona vs. mies	Miehet vs. leijona(t)	Keihäs	Miekka	Nuija	Jousi (t. viini)	Aseeton	Ase ei säilynyt	Koira	Muita eläimiä	
Terra-kotta	1. Krateeri	x				?							850
	2. Oinokhoe	x				x							750–725
	3. Skyfos	x			x	x							750–725
	4. Kantharos	x				x							750–700
	5. Tetrapodi		x		x	x						x	720
	6. Krateeri		x		x	(?)							Myöh. 700-l.
	7. Situla		x		?	x							740–690
	8. Aryballos			x	x			x				x	690–650
	9. Amfora		x			x		?					675–650
	10. Stamnos		x			x							650
	11. Olpe			x	x								650–640
	12. Pinaks		x			x		?					600
Metalli	13. Diadeemi	x							x				775–750
	14. Diadeemi	x							x				725–700
	15. Veistos		x			x					x	x	725–700
	16. Veistos		x							x	x	x	725–700
	17. Solki			x	x							(?)	700
	18. Solki	x					(?)						700
	19. Solki		x		x								700–675
	20. Reliefi		x						x				635–600
	21. Reliefi		x						x				635–600
Norsun-luu	22. Veistos		x			x						x	650–625
	23. Kampa		x							x			Myöh. 600-l.
	24. Pinaks		x						x				600
Yht. / kpl	24	7	14	3	7–8	10–12	0–1	1–3	5	2	2	5–6	
Yht. / %	100	29,2	58,3	12,5	29,2–33,3	41,7–50,0	0–4,2	4,2–12,5	20,8	8,3	8,3	20,8–25,0	

Taulukko. 4. Kompositiot.

Kussakin yhteenotossa on kahdesta kuuteen [8, 11] osanottajaa: leijonia on yksi tai kaksi, ihmisiä yhdestä neljään, ja lisäksi osassa kuvista on paikalla koiria [15–16] tai muita eläimiä [5, 8, 15–16, 22]. 700-luvulla suosittu aihe on *raatelu* (A), jossa kaksi antiteettistä leijonaa tekee selvää välissään olevasta miehestä [1–2, 4, 13–14, 18]. Schweitzer arvelee komposition kehittyneen itämaisesta 'leijonien valtias' -aiheesta, jossa leijonien keskellä seisoo jumalainen hallitsija. Hänen mukaansa skyfoksessa

[3] ihmishahmo ei ole leijonien saalis, vaan itämaisten esikuvien mukaan kuvattu jumalainen hallitsija, kuolevainen sankari, tai jumalan pienikokoinen kuvajainen.³¹⁴ Muissa katalogin raatelukuvissa, joista varhaisin on kreetalainen krateri 800-luvun puolivälistä [1], leijonien vastustaja on selvästi tappiolla. Soljessa [18], jossa kuvataan vain miehen torso ja pää, hän lienee jo menehtynyt. Näiden kuvien ihmishahmot ovat epäilemättä tavallisia kuolevaisia, kenties eksoottisiin maihin matkanneita siirtolaisia. Viimeiset raatelukuvat ovat 700-luvun lopulta.

700-luvun viimeiseltä neljännekseltä lähtien esiintyy *karjaa puolustava paimen* (B), kuva-aihe jossa mies taistelee kotieläintä uhkaavaa tai sellaisen kimpussa olevaa leijonaa vastaan. Aihe on suosittu *Iliaan* vertauksissa (ks. liite 3), joista kuva-aiheiden valmistajat ehkä saivat siihen innoituksen. Tetrapodissa [5] paimen kuvataan *moskho-* tai *krioforoksena*: eläin ei ainakaan vielä ole joutunut pedon hampaisiin. Aryballoksessa [8] kaksi leijonaa raatelee vasikkaa paimenten vasta rientäessä paikalle. Veistoksissa [15–16, 22] leijonalla on saalis hampaissaan, mutta sen omakin kohtalo näyttää sinetöidyltä, sillä paimen on päässyt pistämään (tai on pistämäisillään [16]) sitä kylkeen tai kaulaan. Pronssiveistoksissa [15–16] paimenen apuna leijonan kimpussa on ilmeisen peloton koira.

Chigi-olpessa [11] kuvattu asetelma on samantapainen kuin alyballoksessa [8], mutta leijonia on vain yksi ja vasikan tilalla sen hampaissa on nuorukainen. Olpen kuva-aiheen on ajateltu esittävän *leijonanmetsästystä* (C), joka lienee uskottavin tulkinta myös puoli vuosisataa vanhemman hopeasoljen [17] kuvalle. Molemmissa keihäin aseistautuneet miehet käyvät leijonan kimppuun, ja ovat jo onnistuneet haavoittamaan leijonaa. Soljen fragmentaarisuuden vuoksi on kuitenkin epävarmaa, oliko leijonalla suussaan saaliseläin, missä tapauksessa kyseessä voisi olla pikemmin karjaansa puolustavat paimenet kuin metsästysretki. Toisaalta metsästysretkillä käytettiin ainakin klassisella ajalla syötteinä vuohia (Xen. Cyn. 11,4), joten myös paimentulkinta on ongelmallinen niissäkin tapauksissa, joissa saaliseläin on eittämättä läsnä: veistoksissa [15–16] kuvatut (varsin hentorakenteiset) koirat voisivat periaatteessa olla yhtä hyvin metsästys- kuin paimenkoiria.³¹⁵

Ongelmia tuottaa myös niiden kuvien tulkinta, joissa yksinäinen keihäsmies kohtaa leijonan [5–6, *7, 19]: aiheena voi jälleen olla leijonanmetsästys, jossa loput metsästysseurueesta jätetään kuvamatta, tai toisaalta herooinen *leijonataistelu* (D), leijonan ja aseistautuneen sankarin kaksinkamppailu. Geometrisella ajalla aseena on, ehkä situlaa [7] lukuun ottamatta, keihäs, jonka ohella (tai situlan

³¹⁴ 1971, 197–198. Ihmishahmon käsissään pitelemät aseet (ja leijonien avoimet kidat?) on kuitenkin ehkä tulkittava aggression merkeiksi: toisin kuin raatelukuvauksissa, miehen kohtalo on tässä epäselvä.

³¹⁵ Aryballoksen ja olpen asetelma on lähellä Thomasin mykeneläisessä taiteessa tunnistamaa 'kaksoismetsästys' -skeemaa ('double hunt'), jossa ihmiset hyökkäävät saaliin napanneen leijonan kimppuun: Thomasin esimerkeissä leijonien saaliit ovat kuitenkin ilmeisesti villieläimiä, eivät ihmisiä tai kotieläimiä. Ks. Thomas 2004, 175.

tapauksessa sijaan) sankarilla voi olla miekka [5, 7]. 600-luvulla aseena on miekka [9–10, 12], mikä vahvistanee heroisen kontekstin³¹⁶. Vuosisadan lopulla aseellisen taistelun ohella kuvataan aseeton-
ta *leijonapainia* (E) [20–21, 24], jossa miehellä on leijona kuristusotteessa: aiheen heroisuudesta ei enää ole epäilystä. Katalogin esimerkeissä sankari polvistuu leijonan viereen ja tukahduttaa sitä puristamalla sen kaulaa vasemman kylkensä ja kaulan ympäri kiedotun käsivartensa välissä. Leijonan ah-dinko käy ilmi ilmaa harovasta etutassusta ja, ainakin Olympiaan dedikoitujen kilpien koristereliefeissä [20–21], ulostyönnetystä kielestä. Kompositio on sama kilvissä ja Spartan Artemis Orthian pyhäkköön lahjoitetussa norsunluureliefissä. Kuristamisteemasta on viitteitä jo vuosisadan puoliväliin mennessä valmistuneessa reliefiamforassa [9] sekä painikuvausten tavoin 600-luvun loppuun ajoite-
tussa pinaksissa [12], joissa miekkamies tarttuu leijonaa kurkusta.

Aihe-ehdotuksia		A. Raatelu	B. Karjaa puolusta- va(t) paimen(et)	C. Leijonan- metsästys	D. Leijona- taistelu	E. Leijona- paini	Ajoitus
Terrakotta	1. Krateeri	x					850
	2. Oinokhoe	x					750–725
	3. Skyfos				?		750–725
	4. Kantharos	x					750–700
	5. Tetrapodi		x		x		720
	6. Krateeri				x		Myöh. 700-l.
	7. Situla				x		740–690
	8. Aryballos		x				690–650
	9. Amfora				x		675–650
	10. Stamnos				x		650
	11. Olpe			x			650–640
	12. Pinaks				x		600
Metalli	13. Reliefi	x					775–750
	14. Diadeemi	x					725–700
	15. Veistos		x				725–700
	16. Veistos		x				725–700
	17. Solki			x			700
	18. Solki	x					700
	19. Solki				x		700–675
	20. Reliefi					x	635–600
	21. Reliefi					x	635–600
Norsunluu	22. Veistos		x				650–625
	23. Kampa				?		Myöh. 600-l.
	24. Pinaks					x	600
Yht. / kpl	24	6	5	2	7–10	3	
Yht. / %	100	25,0	20,8	8,3	29,2–41,7	12,5	

Taulukko 5. Tulkintaehdotuksia.

³¹⁶ Pindaros kertoo lapiittiprinsessa Kyrenen käyttäneen villipetoja metsästäessään keihästä ja miekkaa ja myös painineen leijonan kanssa (ks. 3.8.1).

Ovatko yhteenottokuvaukset geneerisiä eli vailla viittausta johonkin yksittäiseen myyttiin vai esittävätkö ne pikemmin spesifejä myyttitapahtumia? Antiikin kirjallisista lähteistä ei ennen klassista kautta löydy yksittäistä myyttistä raatelu- eikä leijonanmetsästyskuvausta, joihin mitään katalogin kuvista olisi aiheellista yhdistää³¹⁷. Jäljelle jääviin kategorioihin (B, D, E) ryhmittelemieni kuvien joukosta sen sijaan on perusteltua etsiä antiikin tunnetuinta leijonankukistajaa Heraklesta. Hänen ensimmäisen urotyönsä on tutkimuskirjallisuudessa ehdotettu olevan aiheena ainakin kahdeksassa katalogin esineistä [5–6, 9–10, 12, 19–22, 24]. Varhaisimmat kuvat, joihin aihe on yhdistetty, ovat attikalaista ja boiotialaista myöhäisgeometrista tuotantoa. Tetrapodin [5] yhdessä jalassa kuvatun kotieläimen on ehdotettu voivan edustaa Nemean seudulla laiduntanutta karjaa, jota pahamaineinen leijona saalisti: tulkinnassa nousee keskiöön sankarin rooli karjan suojelijana³¹⁸. Nykykatsojan lienee mahdotonta päätellä, ajatteliko tetrapodin maalannut käsityöläinen kuvien esittävän Heraklesta vai ei, ja mitä vaasin mahdolliset tilaajat tai ostajat, sen kanssa haudatun vainajan omaiset, sekä muut vaasin mahdollisesti nähneet aikalaiset toisaalta ajattelivat kuvien esittävän. Sama pätee khioslaiseen fragmenttiin [6] sekä myöhäisempään norsunluuveistokseen [22]. Sen sijaan soljen [19] suhteen on perustellumpaa arvella kaivertajalla olleen mielessään kenties juuri Herakles-myytti: muissa samanaikaisissa boiotialaisissa soljissa näet kuvataan Herakleen toista urotyötä, Lernan hydran kukistamista, jonka yksityiskohtia myöten (Iolaos ja rapu) tarkka representaatio ei jätä juurikaan sijaa epäilylle.³¹⁹ Jos soljessa todella kuvataan Heraklesta ja Nemean leijonaa, on se mahdollisesti varhaisin tunnettu esitys aiheesta, tai ainakin kutakuinkin samanaikainen vanhimman säilyneen kirjallisen lähteen, Hesiodoksen *Theogonian* (326–332), kanssa.

Kronologisesti seuraava urotyöhön liitetty kuva on peräisin Kykladeilla valmistetusta reliefiamforasta [9]. Siinä miekkamies on pistämäisillään leijonaa ja puristaa samaan aikaan toisella kädellään takajaloilleen nousseen leijonan henkitorvea. Eläimen ahdinkoa ilmentää ulos työntynyt kieli. Suunnilleen samanaikaisessa tai hieman myöhemmässä sisilialaisvalmisteissa stamnoksessa [10] asetelma on vastaava lukuun ottamatta kieltä ja sitä että sankari pitelee leijonaa kaulan sijaan korvasta. Theseus

³¹⁷ Ks. kuitenkin Ant. Lib. 4,5 Falaikoksesta (ks. luku 2.2.2). Erään tarun mukaan Hyas sai surmansa metsästysretkellä leijonan raatelemana: Hyg. *Astr.* 2,21. Ovidiuksen mukaan tapaus sattui Libyassa, ja kyseessä oli poikasiaan suojellut naarasleijona: *F.* 5,175–178.

³¹⁸ Felten 1990a, 26. Bakkhylides kutsuu Nemean leijonaa 'lampaiden surmaajaksi', *μηλοδαϊκτας* (*Ep.* 9,6); Sofokles 'lehmipaimenten piinaajaksi', *βουκόλων ἀλάστορ* (*Trach.* 1092). Herakles karjan suojelijana: *AP* 9,72; 237.

³¹⁹ Felten pitää sekä tetrapodin että fragmentin ja veistoksen identifikaatiota epävarmana. Hän suhtautuu varautuneesti myös soljen liittämiseen urotyöhön. (1990a, 26–27.) Hydran kukistamista kuvataan ainakin kahdessa boiotialaisessa LG soljessa, BM 1898,1118.1 (3205): Kokkorou-Alewrass 1990ab, Herakles 2019, pl.; ja Philadelphia Univ. 75-35-1: Kokkorou-Alewrass 1990a, Herakles 2020.

ja Minotauros -aihe vaasin toisella puolella tekee uskottavaksi tulkinnan, jonka mukaan kuvassa ovat Herakles ja Nemean leijona. Myös Sounionista löytyneissä vuosisadan loppuun ajoitetuissa terrakottafragmenteissa [12] kompositio on säilyneiltä osin huomattavan samanlainen.³²⁰

Leijonapainia esittävistä kuvista kaikki on liitetty Herakleeseen ja Nemean leijonaan³²¹. Vanhin säilynyt kirjallinen lähde, jonka mukaan aseet eivät tepsineet leijonaan ja sankarin oli turvauduttava hartiavoimiin, on 480-luvun lopulle ajoitettu Bakkhylideen kolmastoista epinikion. Jo Epimenides vaikuttaa kuitenkin tunteneen myytin: hänen nimissään säilyneessä katkelmassa Herakleen kerrotaan tukehduuttaneen leijonan. Ikävä kyllä emme tiedä, milloin Epimenides eli. (Ks. 3.7.1–2.) Joka tapauksessa 600-luvun viimeiselle kolmannekselle ajoitetuissa kilpien reliefeissä [20–21] kuvattu leijonapaini voidaan uskottavasti yhdistää myyttiin kuvasarjan myöhempien esimerkkien valossa: 500-luvulle ajoitetuissa reliefeissä leijonan kanssa taisteleva sankari on tunnistettavissa Herakleeksi tälle ominaisten attribuuttien, jousen, viinen ja nuijan, ansiosta. Reliefit valmistettiin luultavasti Koillis-Peloponnesoksella, jonne myös Herakleen varhaiset urotyöt sijoittuivat. Niistä monen löytyminen Olympiasta tuo myytin panhelleenisten urheilukisojen ja eritoten paini- ja pankrationkisojen yhteyteen: samaan kontekstiin liittyvät myös Bakkhylideen ja Pindaroksen myöhemmät epinikionit, joissa Herakles ja Nemean leijona ovat suosittu aihe. Pantakoon merkille, että Nemean kisat perustettiin perimätiedon mukaan vasta vuonna 573, joten niihin myyttiä ei vielä 600-luvun lopulla liene voitu yhdistää, vaikka erään taruversion mukaan kisat perusti juuri Herakles kukistettuaan leijonan.

Artemiin pyhäköstä löytynyt, mahdollisesti Lakoniassa kaiverrettu, norsunluupinaks [24] on kilpien reliefejä ehkä hieman uudempi. Yhdenmukaisen komposition johdosta myös sen voidaan arvella kuvaavan Herakleen urotyötä, mutta reliefin varhaisuuden ja paralleelien puuttumisen vuoksi identifiointi on epävarma. Myös kammassa [23] voi aiheena olla Herakles ja Nemean leijona. Lukuun ottamatta mahdollista nuoliviintä reliefiamforassa [9] ja Sounionin fragmenteissa [12], ei yhdessäkään katalogin kuvista ole läsnä Herakleelle myöhemmin tunnusomaisia attribuutteja, jotka auttaisivat sankarin tunnistamisessa.

Korinttilaisissa vaaseissa miehen ja leijonan kaksintaistelu on harvinainen aihe ainakin ennen myöhäiskorinttilaista vaihetta. Nähtävästi ainoa 600-luvulta tunnettu kuvaus oli Syrakusasta löytyneessä siirtymävaiheen korinttilaisessa alabastronissa, jossa vasemmalta lähestynyt alaston, miekkaa kohottanut mies kohtasi vastapäätä olleen leijonan. Valitettavasti alabastron vaikuttaa kadonneen en-

³²⁰ Myös reliefiamfora on Feltenin epävarmojen tapausten listalla: 1990a, 27. Sounionin fragmenteissa hän sen sijaan uskoo kuvattavan Heraklesta ja Nemean leijonaa: 1990a, 23. Blome uskoo samaa stamnoksesta: 1991, *pass.*

³²¹ Kilpien reliefit: Kunze 1950, 95–102. Kilven reliefi [xxi] ja norsunluureliefi: Felten 1990a, 18.

nen kunnollista dokumentointia. Darrell A. Amyxin arvion mukaan ainoa varmuudella Herakleen ja Nemean leijonan taisteluksi tunnistettava kuva esiintyy vasta Perakhorasta löytyneessä keskikorinttilaisen kyliksin fragmentissa (NAM), jossa mies painii leijonan kanssa.³²²

5. Yhteenveto

Luulöytöjen ja kirjallisten mainintojen perusteella vaikuttaa siltä, että leijonia on elänyt Kreikan maaperällä pronssikaudella ja Pohjois-Kreikassa mahdollisesti vielä ainakin persialaissotien aikaan. Toisaalta historiallisen kauden kreikkalaisille saattoi leijona olla tutumpi Lähi-idän ja Egyptin faunaan ja taiteeseen kuuluvana eläimenä kuin kotoperäisenä lajina. Arkeologisessa aineistossa yhtäläisyydet itäiseen taiteeseen leijonan kuvaamisessa ovat kiistattomia: yhteenotot antropomorfisten olentojen ja leijonien välillä ovat idästä tuttu aihe, ja korinttilaisen leijonan morfologiassa näkyy 600-luvulta lähtien vaikutteita Anatolian ja Assyrian taiteista. Itämaiset esikuvat lienevätkin olleet merkittävämmässä asemassa leijonan varhaisen kuvauksen kehityksessä geometriselta kaudelta alkaen kuin kreikkalaisten omakohtaiset leijonahavainnot. Tästä huolimatta on mahdollista, ettei kreikkalaisten käsitys leijonista ollut alkuaan puhtaasti kulttuurista lainaa, vaan pohjautui osin tietoisuudelle Kreikassa eläneistä, sankarirunojen synty aikaan kenties myöhempää runsaslukuisimmista leijonista. Riippumatta siitä mistä alkusysäys leijonan kuvaukselle oli peräisin, kirjalliset leijonamaininnat osoittavat, että jo varhain leijona on täysin integroitunut osaksi esiklassisen kauden kreikkalaisrunoilijoiden mielenmaisemaa: leijonaa, sen kirjallinen ”luonto” ja elintavat ovat heille tuttuja. Vaikka leijona on eläinmaailman eliittiä, sitä ei oikeastaan kuvata kovin eksoottisena eläimenä, vaan se mainitaan kreikkalaisille varmasti paljon tutumpien härkien, lampaiden ja villisikojen rinnalla.

Varhaisessa heksametrirunoudessa leijonat ovat yleisimpien sutureista käytettyjen vertailukohden joukossa, elleivät jopa yleisin. Tätä *toposta* käytetään etenkin *Iliassa*, jossa villieläinten väkivaltainen, riskialtis elämä erämaassa ja niiden edustama uhka ihmisten karjatiloilille muodostavat eräänlaisen läpi eepoksen kantavan analogian tai ”peilin” akhaijien ja troijalaisten pitkittyneelle sodankäynnille Troijan edustalla. Leijonien sisältyminen *ekfrasis*-kuvauksiin heijastellee kuva-aineistossa

³²² Alabastron: Payne 1931, 126, no. 1; 275, no. 83, fig. 44bis; Felten 1990a, Herakles 1909. Fragmentti: *Perachora II*, 262–263, no. 2542; pl. 106, 110, 163; Amyx 1988, 565, no. 32; Felten 1990a, Herakles 1828. Moskovassa olevassa, Tanagrasta löydettyssä Otterlo-maalarin MC aryballoksessa (Pushkin Mus. II 1b 1) nuijaa (Payne, Sidorova) tai kiveä (Amyx) kantava mies (Paynen ja Sidorovan mukaan Herakles) juoksee pantterin ja leijonan tai kahden leijonan välissä: Payne 1931, 126, no. 2; 305 no. 842 A; Benson 1971, 14, no. 9, pl. 2,1; Amyx 1988, 178, no. A-7; Felten 1990a, Herakles 1910; Sidorova 2004, 26–27, pl. 18, 3–4. Kaikista ks. Amandry – Amyx 1982, 110, n. 40; Amyx 1988, 628.

suosittuja aiheita. *Odysseiassa*, hymneissä ja *Theogoniassa* esiintyy leijonia myös runojen varsinaisessa narratiivissa, ennen kaikkea jumalten kuten Kirken, Dionysoksen ja Afroditen osallistuessa toimintaan. Monessa tapauksessa konkreettiset leijonat ovat kuitenkin jollakin tavoin poikkeuksellisia tai taianomaisia: Kirken taloa vartioivat leijonat lienevät velhottaren leijoniksi muuttamia ihmisiä, Dionysoksen hymnin leijona on jumala itse, ja Nemean leijona on jumalallista syntyperää oleva Heran kasvattama hirviö, johon ihmisten aseet eivät pysty. Siinä missä vertauksissa ja Herakleen urotyön kuvauksessa leijonat ovat keskiössä, jäävät ne etenkin hymneissä kuitenkin jumalten puuhien ”kulisseihin” lukuun ottamatta Dionysoksen muodonmuutosta. Vastaavassa taustaroolissa ovat *Odysseiassa* Kirken luona olevat eläimet sekä hurmoksessa tanssivat leijonat Pindaroksen dityrambissa.

Esiklassisen runouden fragmentaarisenä säilyneeseen korpukseseen sisältyy varsin suppea määrä mainintoja leijonista, mikäli heksametrirunous jätetään laskusta. Juuri fragmentaarisuus tekee aineiston tulkinnan hankalaksi. Otteissa on silti havaittavissa sekä selviä kaikuja homeerisen epiikan vertauksista että täysin uudenlaisia näkökulmia leijoniin. *Iliaan* leijonavertauksissa analogia perustuu väkivaltaiseen kohtaamiseen tai väkivallan uhkaan: leijonat ottavat yhteen ihmisten ja muiden eläinten kanssa kuten sankarit ottavat yhteen keskenään ja vähäpätöisempien soturien kanssa. Kydiaan kielikuvassa, ainakin sikäli kuin sen Platonin tekstistä voimme ymmärtää, ja mahdollisesti Theogniin toisessa kielikuvassa, vertautuvat leijonan väkivaltainen voimankäyttö ja saaliinhimo seksuaaliseen vetovoimaan tai (tahattomaan tai tahalliseen) valloittamiseen. Eroottinen teema on ehkä implisiittisesti läsnä jo *Odysseian* kuvauksessa Nausikaan ja Odysseuksen ensikohtaamisesta. Suoraviivaisemmin leijonan halut ja ihmisen seksuaaliset tarpeet rinnastetaan Aiskhyloksen Kassandran suuhun laittamassa (ehkä jokseenkin misogynynisessä) vertauksessa, jossa naarasleijona (Klytaimnestra) parittelee urosleijonan (Agamemnon) poissa ollessa suden (Aigisthos) kanssa (Ag. 1258–9).

’Leijonan *thymos*’ on jo *Iliaassa* esiintyvä *topos*, jonka lyyrikot lienevät lainanneet tuodakseen eepistä sävyä omiin teoksiinsa. Epiikassa etenkin satureita verrataan leijoniin, ja myös Tyrtaioksen fragmentti sekä Simonideen nimissä säilynyt epigrammi saattavat liittyä sotaistaan kontekstiin – voi olla, että molemmissa leijonaan rinnastetaan spartalainen sotapäällikkö. Pindaros ja Bakchylides sen sijaan siirtävät kielikuvan panhelleenisten kisojen kontekstiin: heidän runoissaan leijonan luonto ja ominaisuudet kuuluvat paitsi myyttisille sankareille, myös voittoisille atleeteille. Soveltamalla homeerista teemaa aikalaisurheilijoihin he rinnastavat nämä paitsi kirjallisuudessa luotuun mielikuvaan leijonasta, myös eepisen runouden sankareihin. Samalla he kuitenkin myös osallistuvat tietynlaisen kirjallisen leijonan luomisprosessiin, jonka juuret ovat juuri homeerisessa sankarirunoudessa: vertaamalla ylhäissyntyisiä ja voitokkaita atleetteja leijoniin he vahvistavat mielikuvaa jollakin tapaa luontaisesti muuhun eläinkuntaan nähden ylivertaisesta leijonasta, jonka ’synnynnäinen luonto’ ilmenee ennen kaikkea horjumattomana uskona oman voiman riittävyteen haasteen edessä. On syytä huoma-

ta, että etenkin lyriikassa olennaisinta ei niinkään ole leijonan aktuaalinen fyysinen vahvuus, vaan yhtäläistä on ennen kaikkea psyykkinen luonteenlaatu, ”leijonamielisyys”.

Ajatus, että leijonalla on tietynlainen synnynäinen luonto, käy ilmi myös Theogniin säkeissä. Hänen aforisminsa vertauskuvallinen leijona saattaa tarkoittaa jotakuta aikalaispoliitikkoa. Runossa nousee esiin ajatus leijonan vahvuuksien yksipuolisuudesta, siitä ettei pelkkä voimankäyttö aina riitä tavoitteiden saavuttamiseksi. Theognis ei ole näkemyksen kanssa yksin: jo homeeriset leijonat jäävät toisinaan vaille saalista tai joutuvat alakynteen, yleensä silloin kun niillä on vastassaan huomattava ylivoima. Bakkhylides ei annakaan ylistämälleen urheilijalle ainoastaan leijonan *thymosta*, vaan myös nopeat jalat. Pindaros taas asettaa vastakkain leijonan ja ketun: voittoisa atleetti omaa parhaat puolet kummankin (kirjallisen) eläimen luonnosta, sekä leijonan rohkeuden että ketun kognitiiviset kyvyt. Luonnetyyppit saattoivat olla aikalaisyleisölle faabeleista entuudestaan tuttuja.

Leijonakielikuvien kehittyminen arkaaista runoutta myöhemmässä kirjallisuudessa sekä niiden käyttö eri kirjallisuudenlajeissa olisi mielenkiintoinen jatkokysymys. Kiinnostavaa olisi tarkastella esimerkiksi niiden arvotusta eri yhteyksissä, siinä mahdollisesti havaittavaa muutosta ja kontekstisidonnaisia tai yleisiä tendenssejä. Vertausten arvotusta voisi alkaa tutkia esimerkiksi kysymällä, millaisia seurauksia vertauksen kohteena olevan henkilön leijonankaltaisuudella on hänelle itselleen, hänen lähipiirilleen ja mahdollisille vihamiehilleen, millainen toisaalta on vertauksen käyttäjän tai käyttäjien suhtautuminen häneen. Hedelmällinen tutkimuskenttä saattaisi olla myös leijonaan samastamisen (ja samastumisen?) ilmeneminen erilaisissa lähdeaineistoissa, kuten runoudessa, historiankirjoituksessa ja enteissä, sekä toisaalta arkeologisessa materiaalissa, mm. sodassa kaatuneiden kunniaksi pystytettyjen leijonamonumenttien muodossa, sikäli kuin ne voidaan tulkita vertauskuvallisina.³²³

Useissa lähteissä leijonia kuvataan yhteyksissä, joissa jumalat ovat jollain tavalla läsnä. Parisi Presiccen mukaan leijona on jumalallinen eläin (”un animale divino”). Hän perustelee väitettään sillä, että leijona on läsnä temppeliympäristöissä mm. arkaaisissa pedimenteissä ja räystäiden ornameenteissa.³²⁴ Jumalan muuntautuminen tai ihmisissä aikaansaama metamorfoosi leijonaksi on aihe, joka tunnetaan jo varhaisesta heksametrirunoudesta (3.6.1–2). Thetiin muodonmuutos leijonaksi oli suosittu aihe attikalaisessa vaasimaalauksessa Pindaroksen aikoihin ja jo hieman aiemmin. Se ei siis ole hänen keksintöään, vaikka hänen epinikioninsa onkin varhaisin säilynyt siitä kertova kirjallinen lähde. Myö-

³²³ Enteistä ks. Dyson 1929. Leijona esiintyy myös arkaaisen ajan jälkeen idiomeissa ja sananlaskuissa: *id.*, 187.

³²⁴ Parisi Presicce 1998, 142.

hemmässä antiikin kirjallisuudessa metamorfoosi leijonaksi esiintyy paitsi vanhojen myyttien toisintojen, myös uusissa yhteyksissä (Heraclit. *Incred.* 12).

Niin epiikassa ja hymneissä kuin lyriikassa jumalat ohjailevat leijonien ja muiden eläinten mieliä omien tarkoituseriensä mukaan: Kirken taloa vartioivat kesyiksi noidutut leijonat, jotka tosin lienevät sellaisiksi muutettuja ihmisiä, ja Afrodite saa Ida-vuorella vieraillessaan paikalliset leijonat kiihtymäisiksi. Battoksen kohdatessa leijonia Libyan rannikolla saattaa Apollon eläimet pakokauhun valtaan, vaikka välillisesti tämä tapahtuukin sankarin karjaisun kautta. Myös fragmentaarisessa dityrambissaan Pindaros kuvailee, kuinka jumalat synnyttävät leijonissa haluamansa mielentilan: jumalten pidoissa metsästyksenjumalatar Artemis, Apollonin sisar, ilahduttaa Dionysosta saattamalla joukon leijonia viininjumalan juhlaan soveltuen hurmukseen. Alkmanin runossa bakkantit taas ovat näemmä kenneet lypsämään leijonia, mikä saattoi 400-luvulla antaa Euripideelle ajatuksen villieläimiä imetävistä menadeista. Myöhemmissä epigrammeissa Kybele antaa palvelijoilleen kyvyn ajaa leijonat pakoon soittamalla jumalattaren kulttiin kuulunutta *tympanon*-rumpua (ks. 3.6.4; 3.9).

Edellisessä luvussa olen ehdottanut kuva-aineiston jakamista aiheen mukaisiin kategorioihin. Geometrisen kauden suosikkiaihe on *raatelu* (neljännes katalogin kuvista), jonka varhaisin yksittäinen esiintymä on kreetalaisessa protogeometrisessa vaasimaalauksessa noin vuosisata ennen aiheen suosiota Manner-Kreikassa. 600-luvulla se vaikuttaa jäävän pois taiteilijoiden repertuaarista. Toinen suosittu aihe geometrisessa aineistossa on *karjaa puolustava paimen*, joka 600-luvulla tavataan korinttilaisessa vaasimaalauksessa ja lakonialaisessa kuvanveistossa. Paimenaiheen suosio 700-luvulla ei yllätä kirjallisten lähteiden valossa, sillä karjasuojaan tai laiduntavan lauman kimppuun hyökkäävä leijona on tyypillinen motiivi homeerisissa vertauksissa. Kuten osassa veistoksista, voi niissäkin uhkarohkeus koitua karjan kimppuun käyvän nälkäisen leijonan kohtaloksi (*Il.* 5,554–558; 12,298–308; 16,750–754). Vielä kaksi vuosisataa myöhemmin runoillut Pindaros kertoo Kyrenen suojelleen isänsä nautakarjaa villieläimiltä. *Leijonanmetsästys* on sen sijaan harvinainen aihe varhaisessa esineistössä. Se ei esiinny usein myöskään epiikassa, vaikka *Iliassa* metsästäjät saattavatkin kohdata leijonia satumatlalta (15,271–278) tai ryöstää niiden pentuja (18,316–323). On epäselvää, ovatko homeeriset metsästäjät koskaan lähteneet asiakseen leijonametsälle. Anatolian länsirannikolla, jossa homeerinen epiikka kehittyi, ja toisaalta Pohjois-Kreikassa, saattoi leijonia rautakauden lopullakin vielä elää, niin että metsästäjä on voinut niihin aikomattaan törmätä. Toisaalta yksittäisten lähelle ihmisasutusta asetuneiden leijonien saalistamiseksi on tarpeen ehkä vaatiessa voitu järjestää metsästysretkiä, jotka epäilemättä muistettiin kauan. Korinttilaiset vaasimaalajat lienevät kuitenkin saaneet inspiraatiota aiheen kuvaamiseen pikemmin itämaisesta taiteesta kuin maanmiestensä raportoimista ajohajdeista.

700-luvun lopulta lähtien suosittu aihe on myös herooinen *leijonataistelu*, jonka rinnalle 600-luvun viimeisellä kolmanneksella tulee sen astetta tarunhohtoisempi variantti *leijonapaini*. Ainakin osa

aseellisen leijonataistelun kuvauksista sekä Olympiaan dedikoitujen kilpien reliefit voidaan melko suurella varmuudella yhdistää Herakleen ja Nemean leijonan kaksinkamppailuun, josta Hesiodos 600-luvulla ensimmäisenä säilyneistä lähteistä kertoo. 500-luvulla Herakleen ja Nemean leijonan taistelusta tulee erittäin suosittu aihe kuva-aineistossa³²⁵. Kyrenen yhteenottoa leijonan kanssa ei puolestaan kuvata ilmeisesti ainakaan ennen 600-luvun loppua sen enempää arkeologissa lähteissä kuin kirjallisuudessa. Kun sekä esineistössä että kirjallisuudessa leijonia kukistetaan ja hätistetään keihäin, miekalla, jousella, ja painimalla, kuvataan kirjallisuudessa niiden karkottamista myös äänen ja palavien soihtujen avulla.

Iliassa leijonien kanssa ottavat yhteen tyypillisesti nimeämättömät, niitä tai muita eläimiä jahtaavat metsästäjät ja karjaa suojelevat paimenet. Kohtaamiset tapahtuvat erämaassa, laitumilla, ja karjailoilla. Semonideen runossa leijonan tai leopardin kohtaa sen tielle eksynyt anonyymi yksinäinen kulkija vuorilla. Pindaroksen ja Bakkhylideen runoissa leijonien kanssa ovat sen sijaan tekemisissä yksinomaan nimeltä mainitut jumalat ja myyttiset sankarit, ja yhteenotot tapahtuvat tunnetuissa paikoissa Nemeassa, Pelion-vuorella, ja Kyrenen (tulevan) kaupungin tienoolla. Sankarit (tai Kyrenen tapauksessa sankaritar) saattavat kohdata leijonat asein tai painia ne kuoliaiksi. Kirjallisten yhteenottojen joukossa on siis erotettavissa omina aiheinaan ainakin *karjaa suojelevat paimenet*, joka on homeristen vertausten kesto-suosikki, herooinen *leijonataistelu*, jossa yksi henkilö kohtaa leijonan, sen variantti *leijonapaini*, sekä tietyin varauksin *leijonanmetsästys*, johon epiikassa voi osallistua useita ihmisiä ja metsästyskoiria. Aina ei kuitenkaan ole selvää, olisiko puhuttava metsästyksestä vai leijonataistelusta, esim. Akhilleuksen pyytäessä leijonia Kheironin luona. Ihmisen joutumista leijonan raadeltavaksi ei säilyneessä esiklassisessa kirjallisuudessa sen sijaan kuvata kertaakaan, vaikka se kuva-aineistossa onkin suosittu aihe. Aihetta sinänsä tuskin koettiin liian brutaaliksi ainakaan eeppiseen kerrontaan, mutta voi olla, ettei leijonan saaliiksi joutumista pidetty tarpeeksi ylevänä tapana menestyä, jotta se olisi kelpuutettu sankarirunouteen. Ainakin *Iliaan* runoilija, jonka kuvaama villi luonto ja ihmisten kokemuspiiri ovat yhtä lailla väkivallan ja konfliktien sävyttämiä, saattoi ajatella, että ihmisten sopi tappaa toisiaan ja muita eläimiä, mutta muiden eläinten vain toisiaan. Suullisessa perinteessä kauhukertomukset ihmisten joutumisesta leijonien hampaisiin ovat silti voineet elää; toisaalta on mahdollista, että kreikkalaiset käsityöläiset omaksuivat kuva-aiheen suoraan idästä (tai keksivät sen) ilman, että siihen olisi missään vaiheessa liittynyt itsenäistä suullista kertomaperinnettä.

³²⁵ Herakles ja leijona kuvataiteissa: ks. Felten 1990a; 1990b; Cohen 1998; Parisi Presicce 1998; Luce 1916, 460–473.

Pindaroksen ja Bakkhylideen runot ovat ensimmäisiä säilyneitä kirjallisia lähteitä, joissa Herakleen ja leijonan taistelua kuvaillaan yksityiskohtaisesti. Paini leijonan kanssa lieene katsottu osuvaksi mielikuvaksi, joka herättää voittoisan painijan tai pankrationistin ylistyksen yhteydessä, mutta ajatus siitä ei ollut kummankaan runoilijan keksintöä: jo Epimenides vaikuttaa viittaavan siihen (ks. 3.7.1), ja kuva-aineistossa aihe esiintyy 600-luvun lopulta lähtien, ainakin toisinaan kuvaamassa luultavasti juuri Herakleen ensimmäistä urotyötä. Näin ollen Herakleen paini leijonan kanssa esiintyy kuva-aineistossa yli vuosisata ennen kuin siitä kerrotaan ajoitettavissa olevissa kirjallisissa lähteissä. Kyrenen paini leijonan kanssa tunnetaan puolestaan varhaisimmin juuri Pindaroksen runosta ja voi hyvin olla hänen keksintöään. Kyrenen kaupungin ja sen perustajaheerosten yhteys leijoniin saattaa toisaalta olla osa vanhempaa traditiota, johon kaupungin suojelusjumala Apollon kenties liitettiin jo varhain. Kertomus Akhilleuksen lapsena päihittämistä villieläimistä taas lieene puhtaasti Pindaroksen oman mielikuvituksen tuotetta: se sai ehkä inspiraationsa Kyrenen ja Herakleen myyteistä.

Leijonanluulöytöjen kannalta Nemean leijonan myytti on kiinnostava, sillä myöhäispronssikaudelle ajoitettujen luiden löytyminen läheisistä Tirynsistä ja Mykenestä herättää kysymyksen, saattoiko Nemean leijonalla ja Herakleen urotöillä olla historiallista taustaa. Toisaalta kulttuuriset syyt saattoivat johtaa pronssikaudella siihen, että leijonia tuotiin Mykeneen ja Tirynsiin muualta, mikä puolestaan saattoi inspiroida Herakles-myyttiä. Ainakin Boardman ja Parisi Presicce vakuuttavat, että Herakleen ja Nemean leijonan kaksinkamppailun kuvallisten esitysten esikuvat ovat itämaisessä leijonataistelumotiivissa, vaikka Boardman hyväksyykin mahdollisuuden, että legendoja leijonaa vastaan taistelleista sankareista saattoi syntyä myös kohtaamisista paikallisten leijonien kanssa³²⁶. Oli miten oli, urotöiden ”napapiste” sijaitsi juuri Mykenessä tai Tirynsissä, joista jommassakummassa tai molemmissa työt määrännyt Eurystheus hallitsi ja jotka olivat muutenkin tärkeitä paikkoja Herakleelle ja tämän sukulaisille. Urotöistä keskeisimpinä sankarin elämänsä ja hänen kirjallisen ja kuvallisen persoonansa rakentumisen kannalta voidaan kenties perustellusti pitää juuri Argolikseen sijoittuneita ensimmäisiä urotöitä, Nemean leijonan ja Lernan Hydran kukistamista³²⁷. Sankarihan kantoi harteillaan leijonan taljaa 500-luvulta lähtien pääsääntöisesti aina, ja Hydran myrkky, jota hän sivali nuoliinsa, koitui lopulta hänen omaksi turmiokseen.

³²⁶ Boardman 1998b, 29–32; Parisi Presicce 1998, 141–142.

³²⁷ Kenties yhtä keskeisenä voidaan pitää Hesperidien omenoiden noutamista, millä Herakleen on joskus tulkittu ansainneen itselleen kuolemanjälkeisen aseman olympolaisten jumalten joukossa ”sankarijumalana” (ἥρως θεός, Pi. N. 3,22).

Kuva 10. Kesy leijona Sirga ihmisensä kanssa. (Lähde: [www9.](#))

Lähteet

EDITIOT

Aelianus. *On Animals*. Vols. I–III. With an English translation by A. F. Scholfield. Cambridge, Massachusetts – London 1958–1959.

Anthologie Grecque : Première partie : Anthologie palatine : Tome III (Livre VI). Texte établi et traduit par Pierre Waltz. Les Belles Lettres. Paris 1931.

Anthologia Graeca II : Buch VII–VIII. 2. verb. Aufl. Ed. Hermann Beckby. München 1965.

Anthologia lyrica Graeca : Fasc. 1 : Poetae elegiaci. Editio tertia. Edidit Ernestus Diehl. Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Lipsiae 1949.

Aristoteles. *History of Animals. Volume I: Books 1–3*. With an English translation by A. L. Peck. Cambridge, Massachusetts – London 1965.

Aristoteles. *History of Animals. Volume II: Books 4–6*. With an English translation by A. L. Peck. Cambridge, Massachusetts – London 1970.

Aristoteles. *History of Animals. Volume III: Books 7–10*. Edited and translated by D. M. Balme. Prepared for publication by Allan Gotthelf. Cambridge, Massachusetts – London 1991.

Bakkhylides. *Bacchylide : Dithyrambes, épinicies, fragments*. Texte établi par Jean Irigoin et traduit par Jacqueline Duchemin et Louis Bardollet. Les Belles Lettres. Paris 1993.

Bakkhylides. *Bacchylides : carmina cum fragmentis*. Edidit Herwig Maehler. Editio undecima. Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Monachii et Lipsiae 2003.

De Homeriska Hymnerna. Tolkade och kommenterade av Ingvar Björkeson. Inledning av Sture Linnér. Stockholm 2004.

Elegy and Iambus with the Anacreontea. Part I : Elegiac Poets from Callinus to Critias. Newly edited and translated by J. M. Edmonds. The Loeb Classical Library. Cambridge, Mass. – London 1931.

Epigrammata graeca. Edidit Denys L. Page. Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis. Oxonii 1975.

Erasmus. *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata. Ordinis secundi tomus secundus. Adagiorum chalias prima: pars altera*.

- Edd. M. L. van Poll-van de Lisdonk & M. Chytowska. Amsterdam – Lausanne – New York – Oxford – Shannon – Tokyo 1998.
- Euripides. *The Bacchae of Euripides*. Translated with an introduction and commentary by G. S. Kirk. Cambridge 1979.
- Greek Elegiac Poetry : From the Seventh to the Fifth Centuries BC*. Edited and translated by Douglas E. Gerber. Loeb Classical Library. Cambridge, Mass. – London 1999.
- Greek Epic Fragments*. Edited and translated by Martin L. West. Cambridge, Massachusetts – London 2003.
- Greek Lyric III: Stesichorus, Ibycus, Simonides, and Others*. Edited and translated by David A. Campbell. Loeb Classical Library. Cambridge, Mass. – London 1991.
- Greek Lyric IV: Bacchylides, Corinna, and Others*. With an English translation by David A. Campbell. Loeb Classical Library. Cambridge, Mass. – London 1992.
- Greek Lyric Poetry : A Selection of Early Greek Lyric, Elegiac and Iambic Poetry*. By David. A. Campbell. New York 1967.
- Hesiodos. *The Homeric Hymns and Homerica. Shield of Heracles*. With an English translation by Hugh G. Evelyn-White. Cambridge, Massachusetts – London 1914. *Perseus Digital Library*. Viitattu 24.4.2017.
- Hesiodos. *The Homeric Hymns and Homerica. Theogony*. With an English translation by Hugh G. Evelyn-White. Cambridge, Massachusetts – London 1914. *Perseus Digital Library*. Viitattu 24.4.2017.
- Hesiodos. *The Shield. Catalogue of Women. Other Fragments*. Edited and translated by Glenn W. Most. Cambridge, Massachusetts – London 2007.
- Homerus. *Homeri Opera*. Tomi I–II. *Iliadis libros I–XXIV continentes*. Edidit Thomas W. Allen. Recognoverunt brevique annotatione critica instruxerunt David B. Monro et Thomas W. Allen. Oxonii 1920. *Perseus Digital Library*. Viitattu 24.4.2017.
- Homerus. *The Odyssey*. Vols. I–2. With an English translation by Augustus T. Murray, PH.D. Cambridge, Massachusetts – London 1919. *Perseus Digital Library*. Viitattu 24.4.2017.
- Iambi et elegi Graeci : ante Alexandrum cantati : Volumen II : Callinus, Mimnermus, Semonides, Solon, Tyrtaeus, Minora Adespota*. Edidit Martin L. West. Oxonii 1972.

- Pindaros. *Pindare. Tome IV. Isthmiques et fragments*. Texte établi et traduit par Aimé Puech. Les Belles Lettres. Paris 1923.
- Pindaros. *Pindari carmina cum fragmentis*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit C. M. Bowra. Editio altera. Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis. Oxonii 1947.
- Pindaros. *Pindari carmina cum fragmentis. Pars I: Epinicia*. Post Brunonem Snell edidit Hervicus Maehler. 8. Auflage. Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Leipzig 1987.
- Pindaros. *Pindari carmina cum fragmentis. Pars II: Fragmenta. Indices*. Edidit Hervicus Maehler. 1. Auflage. Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Leipzig 1989.
- Pindaros. *Pindar. Olympian odes : Pythian odes*. Edited and translated by William H. Race. Cambridge, Mass. – London 1997a.
- Pindaros. *Pindar. Nemean odes : Isthmian odes : Fragments*. Edited and translated by William H. Race. Cambridge, Mass. – London 1997b.
- Plinius Maior. *Naturalis Historia*. Karl Friedrich Theodor Mayhoff. Lipsiae 1906. *Perseus Digital Library*. Viitattu 24.4.2017.
- PMG = Poetae Melici Graeci*. Edited by D. L. Page. Oxford 1962.
- Poetae lyrici Graeci : Pars III : Poetae melici*. Recensuit Theodorus Bergk. Editionis A. 1882 exemplar iteratum indicibus ab Ioanne Rubenbauer confectis auctum. In aedibus B. G. Teubneri. Lipsiae 1914.
- Poetarum elegiacorum testimonia et fragmenta*. Ediderunt Bruno Gentili et Carolus Prato. Pars prior. 2., verbesserte Auflage. Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum teubneriana. Leipzig 1988.
- Poetarum Melicorum Graecorum Fragmenta : Volumen I*. Post D. L. Page edidit Malcolm Davies. Oxonii 1991.
- Poet. Lesb. fra. = Poetarum Lesbiorum Fragmenta*. Ediderunt Edgar Lobel et Denys Page. Oxford 1955.
- Proklos. *Recherches sur la Chrestomathie de Proclos : IV : La Vita Homeri et les sommaires du Cycle : texte et traduction*. Albert Severyns. Les Belles Lettres. Paris 1963.
- Scholia vetera in Pindari carmina*. 3 vols. Recensuit A.B. Drachmann. Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum teubneriana. Leipzig 1903–1927.

The Greek Anthology II : Books VII–VIII. With an English translation by W. R. Paton. Loeb Classical Library. Cambridge, Mass. – London 1917.

The Greek Anthology : Hellenistic Epigrams. Volumes I–II. Edited by A. S. F. Page and D. L. Page. Cambridge 1965.

Theognis. *Theognis. Ps.-Pythagoras, Ps.-Phocylides, Chares, Anonymi aulodia, fragmentum Teliabicum.* Post Ernestum Diehl iterum edidit Douglas Young. Indicibus ad Theognidem adiectis. 2., verbesserte Auflage. Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Leipzig 1971.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Ahlberg, Gudrun. 1971. *Fighting on Land and Sea in Greek Geometric Art.* Stockholm.

Ahlberg-Cornell, Gudrun. 1992. *Myth and Epos in Early Greek Art : Representation and Interpretation.* Jonsered.

Alden, Maureen. 2005. 'Lions in Paradise. Lion Similes in the *Iliad* and the Lion Cubs of *Il.* 18.318-22.' *Classical Quarterly* 55.2, 335–342.

Alexandridis, Annetta. 2009. 'Shifting Species: Animal and Human Bodies in Attic Vase Painting of the 6th and 5th Centuries B.C.' Ks. Thorsten – Lee (ed.), 261–281.

Amandry, Pierre – Darrell A. Amyx. 1982. 'Héraclès et l'Hydre de Lerne dans la céramique Corinthienne.' *Antike Kunst* 25, 102–116.

Ambühl, Annemarie. 2006. 'Halios geron.' *BNP*, s.v. 'Halios geron'. Viitattu 24.4.2017.

Amyx, Darrell Arlynn. 1988. *Corinthian Vase-Painting of the Archaic Period.* Vol. 1–3. Berkeley, CA.

Aro, Sanna. 2003. 'Art and Architecture.' *The Luwians*, 281–337. Ed. Craig H. Melchert. Boston.

Barnett, Ross – Nobuyuki Yamaguchi – Beth Shapiro – Richard Sabin. 2008. 'Ancient DNA analysis indicates the first English lions originated from North Africa.' *Contributions to Zoology* 77:1, 7–16.

Bartosiewicz, László. 2009. 'A Lion's share of attention: Archaeozoology and the historical record.' *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 60:1, 275–289.

- Baudy, Gerhard. 2006. 'Hermes : I. Cult and Mythology : B. God of the herm.' *BNP*, s.v. 'Hermes'. Viitattu keväällä 2018.
- Beekes, Robert Stephen Paul. 2010. *Etymological Dictionary of Greek 1–2*. Leiden – Boston.
- Benson, Jack Leonard. 1971. 'A Floral Master of the Chimaera Group: The Otterlo Painter.' *Antike Kunst* 14, 13–24.
- Bergk, Theodor – Rubenbauer, Ioanne. 1914. Ks. *Poetae lyrici Graeci : Pars III : Poetae melici*.
- Bernabé Pajares, Alberto – Miguel Herrero de Jáuregui – Ana Isabel Jiménez San Cristóbal – Raquel Martín Hernández (ed.). 2013. *Redefining Dionysos*. Berlin.
- Blome, Peter. 1991. 'Theseus und Herakles auf einem polychromen Stamnos aus Sizilien.' *Antike Kunst* 34, 156–168.
- Boardman, John. 1967. 'The Khaniala Tekke Tombs, II.' *The Annual of the British School at Athens* 62, 57–75.
- Boardman, John – C. E. Vaphopoulou-Richardson (ed.). 1986. *Chios : A Conference at the Homereion in Chios 1984*. Oxford.
- Boardman, John. 1991. *Greek Sculpture : The Archaic Period : a handbook*. London.
- Boardman, John. 1998a. *Early Greek Vase-Painting : 11th–6th centuries BC : a handbook*. London.
- Boardman, John. 1998b. 'Herakles' Monsters: Indigenous or Oriental?' Ks. Bonnet – Jourdain-Annequin – Pirenne-Delforge (ed.), 27–35.
- Boardman, John. 2001. *The History of Greek Vases : Potters, Painters and Pictures*. London.
- Boardman, John. 2016. *Greek Art*. 5th ed. (1st ed. 1964). London.
- Bol, P. C. – Th. Weber (bearb. von). 1985. *Antike Bildwerke: Band II: Bildwerke aus Bronze und Bein aus minoischer bis byzantinischer Zeit*. Wissenschaftliche Kataloge : Liebieghaus-Museum alter Plastik. Melsungen.
- Bonnet, Corinne – Colette Jourdain-Annequin – Vinciane Pirenne-Delforge (ed.). 1998. *Le Bestiaire d'Héraclès : IIIe Rencontre héracléenne*. Kernos Supplément 7. Liège.
- Bowra, Cecil Maurice. 1947. Ks. Pindaros.
- Bowra, Cecil Maurice. 1961. *Greek Lyric Poetry : From Alcman to Simonides*. Second, revised edition. Oxford.

- Bremmer, Jan. 1984. 'Greek Maenadism Reconsidered.' *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 55, 267–286.
- Bremmer, Jan. N. 2006. 'Nereus.' *BNP*, s.v. 'Nereus'. Viitattu 24.4.2017.
- Brommer, Frank. 1953. *Herakles : Die zwölf Taten des Helden in antiker Kunst und Literatur*. Münster/Köln.
- Brommer, Frank – Anneliese Peschlow-Bindokat. 1971. *Denkmälerlisten zur griechischen Heldensage : I Herakles*. Von Frank Brommer unter Mitwirkung von Anneliese Peschlow-Bindokat. Marburg.
- Brown, W. Llewellyn. 1960. *The Etruscan Lion*. Oxford.
- Burkert, Walter. 1998. 'Héraclès et les animaux. Perspectives préhistoriques et pressions historiques.' Ks. Bonnet – Jourdain-Annequin – Pirenne-Delforge (ed.), 11–26.
- Cahill, Nicholas – John H. Kroll. 2005. 'New Archaic Coin Finds at Sardis.' *American Journal of Archaeology* 109:4, 589–617.
- Cameron, Alan. 2004. *Greek Mythography in the Roman World*. New York.
- Campbell, David A. 1991. Ks. *Greek Lyric III: Stesichorus, Ibycus, Simonides, and Others*.
- Campbell, David A. 1992. Ks. *Greek Lyric IV: Bacchylides, Corinna, and Others*.
- Campbell, David A. 1967. Ks. *Greek Lyric Poetry: A Selection of Early Greek Lyric, Elegiac and Iambic Poetry*.
- Carpenter, Thomas H. 1991. *Art and Myth in Ancient Greece : a handbook*. London.
- Cassin, Elena. 1981. 'Le roi et le lion.' *Revue de l'histoire des religions* 198:4, 355–401.
- Caswell, Caroline P. 1990. *A Study of Thumos in Early Greek Epic*. Leiden.
- Childs, William A. P. 2003. 'The Human Animal: The Near East and Greece.' Ks. Padgett, 49–72.
- Clarke, Michael. 1995. 'Between Lions and Men: Images of the Hero in the *Iliad*.' *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 36:2, 137–159.
- Cohen, Beth (ed.). 1995. *The Distaff Side : Representing the Female in Homer's Odyssey*. New York.
- Cohen, Beth. 1998. 'The Nemean Lion's Skin in Athenian Art (Pl. XI-XVII).' Ks. Bonnet – Jourdain-Annequin – Pirenne-Delforge (ed.), 127–139.
- Coldstream, J. N. 1977. *Geometric Greece*. London.

- Coldstream, J. N. 1986. 'The Geometric Lion-Fighter from Kato Phana.' Ks. Boardman – Vaphopoulou-Richardson, 181–186.
- Condos, Theony. 1997. *Star Myths of the Greeks and Romans: A Sourcebook Containing the Constellations of Pseudo-Eratosthenes and the Poetic Astronomy of Hyginus*. Grand Rapids.
- D'Acunto, Matteo. 2013. *Il Mondo del Vaso Chigi : Pittura, guerra e società a Corinto alla metà del VII secolo a.C.* Berlin.
- Darcus Sullivan, Shirley. 1981. 'The Function of θυμός in Hesiod and the Greek Lyric Poets.' *Glotta* 59, 147–155.
- Davies, Malcolm. 1991. Ks. *Poetarum Melicorum Graecorum Fragmenta : Volumen I*.
- Dawkins, Richard M. 1929. *The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta*. London.
- DeVries, Keith. 1974. 'A Grave with a Figured Fibula at Lerna.' *Hesperia* 43:1, 80–104.
- Dodds, E. R. 1951. *The Greeks and the Irrational*. Berkeley & Los Angeles.
- Dyson, G. W. 1929. 'Λέοντα τεκεῖν.' *Classical Quarterly* 23:3, 186–195.
- Edmonds, J. M. 1931. Ks. *Elegy and Iambus with the Anacreontea. Part I : Elegiac Poets from Callinus to Critias*.
- Edmonds, Radcliffe G. III (ed.) 2010. *The "Orphic" Gold Tablets and Greek Religion : Further Along the Path*. Cambridge – New York.
- Edwards, Mark W. 1991. *The Iliad. A Commentary. Volume V: books 17–20*. General editor G. S. Kirk. Cambridge.
- Faraone, Christopher A. 2010. 'Rushing into milk : New perspectives on the gold tablets.' Ks. Edmonds (ed.), 304–324.
- Felten, Wassiliki. 1990a. 'B. Herakles and the Nemean Lion (Labour I).' *LIMC* V:1, 16–34.
- Felten, Wassiliki. 1990b. 'B. Herakles and the Nemean Lion (Labour I).' *LIMC* V:2, 33–52.
- Fischer, Klaus. 2006. 'Lion : I. Ancient Orient and Egypt.' *BNP*, s.v. 'Lion'. Viitattu 24.4.2017.
- Fögen, Thorsten – Mireille M. Lee (ed.). 2009. *Bodies and Boundaries in Graeco-Roman Antiquity*. Berlin.
- Galter, Hannes D. 2006. 'Hunting : I. Ancient Orient.' *BNP*, s.v. 'Hunting'. Viitattu 24.4.2017.
- Gerber, Douglas E. 1999. Ks. *Greek Elegiac Poetry : From the Seventh to the Fifth Centuries BC*.

- Gibbons, Susan Estella. 1975. *The Labours of Heracles, A Literary and Artistic Examination*. London.
- Giuliani, Luca. 2013. *Image and Myth: A History of Pictorial Narration in Greek Art*. Transl. Joseph O'Donnell. Chicago – London.
- Glenn, Justin. 1998. 'Odysseus Confronts Nausicaa: The Lion Simile of *Odyssey* 6.130–36.' *The Classical World* 92:2, 107–116.
- Gow, A. S. F. – Denys L. Page. 1965. Ks. *The Greek Anthology: Hellenistic Epigrams*. Vol. II.
- Graf, Fritz. 2006. 'Galaxia.' *BNP*, s.v. 'Galaxia'. Viitattu keväällä 2018.
- Gross, Nicolas P. 1976. 'Nausicaa: A Feminine Threat.' *The Classical World* 69:5, 311–317.
- Hainsworth, Bryan. 1991. *The Iliad. A Commentary. Volume III: books 9–12*. General editor G. S. Kirk. Cambridge.
- Hampe, Roland. 1936. *Frühe griechische Sagenbilder in Böotien*. Athen.
- Harrison, Jane Ellen. 1922. *Prolegomena to the Study of Greek Religion*. New York.
- Henrichs, Albert. 1978. 'Greek Maenadism from Olympias to Messalina.' *Harvard Studies in Classical Philology* 82, 121–60.
- Heubeck, Alfred – Stephanie West – J. B. Hainsworth. 1988. *A Commentary on Homer's Odyssey. Volume I: Introduction and books I–VIII*. Oxford.
- Hofsten, Sven von. 2007. *The Feline-Prey Theme in Archaic Greek Art : Classification – Distribution – Origin – Iconographical context*. Motala.
- Hünemörder, Christian. 2006. 'Fox.' *BNP*, s.v. 'Fox'. Viitattu keväällä 2018.
- Hurwit, Jeffrey M. 2002. 'Reading the Chigi Vase.' *Hesperia* 71:1, 1–22.
- Huß, Werner. 2006. 'Gaetuli.' *BNP*, s.v. 'Gaetuli'. Viitattu 24.4.2017.
- Icard-Gianolio, Noëlle. 1997a. 'Potnia.' *LIMC* VIII:1, 1021–1027.
- Icard-Gianolio, Noëlle. 1997b. 'Potnia.' *LIMC* VIII:2, 677–679.
- Irigoin, Jean. 1993. Ks. Bakchylides.
- Janko, Richard. 1994. *The Iliad. A Commentary. Volume IV: books 13–16*. General editor G. S. Kirk. Cambridge.

- Johnston, Patricia A. – Attilio Mastrocinque – Sophia Papaioannou. 2016. *Animals in Greek and Roman Religion and Myth : Proceedings of the Symposium Grumentinum Grumento Nova (Potenza) 5–7 June 2013*. Newcastle upon Tyne.
- Kaimio, Maarit – Jaakko Aronen – Juha Sihvola (toim.). 1998. *Väkivalta antiikin kulttuurissa*. Tampere.
- Kajava, Mika. 1999. 'Ἄρκτος: ἀρκτεῦω and the Like.' *Arctos: Acta Philologica Fennica* 33, 15–65.
- Kajava, Mika. 2012. 'wa-no (KN Ch 5724).' *Arctos: Acta Philologica Fennica* 46, 59–63.
- Karakantza, E. D. 2003. 'The Semiology of Rape: The Meeting of Odysseus and Nausikaa in Book 6 of the Odyssey.' *Classics Ireland* 10, 8–26.
- Keller, Otto. 1909. *Die Antike Tierwelt. Erster Band: Säugetiere*. Leipzig.
- Kirk, Geoffrey Stephen. 1974. *The Nature of Greek Myths*. London.
- Kirk, Geoffrey Stephen. 1979. 'Introduction.' Ks. Euripides, 1–20.
- Kitchell, Kenneth F. 2014. *Animals in the ancient world from A to Z*. London.
- Kloekhorst, Alvin. 1978. *The Hittite Inherited Lexicon*. Smilde.
- Koiner, Gabriele. 2017. 'The Tomb of the Roaring Lions at Veii: Its Relation to Greek Geometric and Early Orientalizing Art.' Poster presented at the international conference "There and Back Again: Greek Art in Motion. Conference in Honour of Sir John Boardman on the Occasion of his 90th Birthday", Lisbon, 3–5 May, 2017.
- Kokkorou-Alewrass, G. 1990a. 'C. Herakles and the Lernaean Hydra (Labour II).' *LIMC* V:1,34–43.
- Kokkorou-Alewrass, G. 1990b. 'C. Herakles and the Lernaean Hydra (Labour II).' *LIMC* V:2,52–60.
- Konstantinou, Ariadne. 2012. 'The Lioness Imagery in Greek Tragedy.' *Quaderni Urbinati di Cultura Classica*, New Series, Vol. 101:2, 125–141.
- Kontoleon, Nikolaos M. 1961. 'Das heutige Bild der archaischen Kunst der Kykladen.' *Atti del Settimo Congresso Internazionale di Archeologia Classica*. Vol. I, 267–272. Roma.
- Koziak, Barbara. 1999. 'Homeric *Thumos*: The Early History of Gender, Emotion, and politic.' *The Journal of Politics* 61:4, 1068–1091.
- Kozloff, Arielle – Nino Urushadze. 1994. 'Animal Style Bronze Art and Its Closest Parallels: A Bronze Belt and Axe Head.' *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art* 81:5, 118–139.
- Kunze, Emil. 1931. *Kretische Bronzereliefs*. Stuttgart.

- Kunze, Emil. 1949. 'Reichel, Griechisches Goldrelief.' *Gnomon* 21:1, 1–11.
- Kunze, Emil. 1950. *Archaische Schildbänder : Ein Beitrag zur Frühgriechischen Bildgeschichte und Sagenüberlieferung*. Berlin.
- Lamb, W. 1935. 'Excavations at Kato Phana in Chios.' *The Annual of the British School at Athens* 35 (1934/5), 138–164, pl. 27–37.
- Lawler, Lillian B. 1946. 'Pindar and Some Animal Dances.' *Classical Philology* 41:3, 155–159.
- Lawler, Lillian B. 1947. 'A Lion among Ladies (Theocritus II, 66–68).' *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 78, 88–98.
- Lawler, Lillian B. 1952. 'Dancing Herds of Animals.' *The Classical Journal* 47:8, 317–324.
- Lebedev, Andrei V. 2018. 'The "Theogony" of Epimenides of Crete and the origin of the Orphic-Pythagorean Doctrine of Reincarnation.' *Julkaisematon englanninnos. Alkuaan julkaistu venäjäksi* (Лебедев А.В., «Теогония» Эпименида Критского и происхождение орфико-пифагорейского учения о реинкарнации // "Индоевропейское языкознание и классическая филология. Чтения памяти И.М.Тронского", 22 – 24 июня 2015 г. Отв. ред. Н.Н. Казанский. Институт лингвистических исследований РАН, СПб 2015, сс. 550–585). (<https://varetis.academia.edu/AndreiLebedev>.) Viitattu 2.1.2019.
- Lemos, Irene S. 1998. 'Euboea and its Aegean koine'. *Euboica: L'Eubea e la presenza euboica in Calcidica e in Occidente. Nouvelle édition [en ligne]*. D'Agostino, Bruno (dir.) – Michel Bats (dir.). Naples. (<http://books.openedition.org/pcjb/638>.) Viitattu 20.4.2017.
- Lethaby, W. R. 1918. 'Greek Lion Monuments.' *The Journal of Hellenic Studies* 38, 37–44.
- Ley, Anne. 2006. 'Hermes : II. Iconography.' *BNP*, s.v. 'Hermes'. Viitattu keväällä 2018.
- Levi, Peter, S.J. 1971. *Pausanias. Guide to Greece. Volume I: Central Greece*. Translated with an introduction. Suffolk.
- Liddell, Henry George – Robert Scott. *An Intermediate Greek-English Lexicon*. Oxford 1889.
- LIMC V:1 = Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC) V:1 : Herakles – Kenchrias et addenda Epona, Galateia, Helios, Helios (in peripheria orientali), Helios/Usil*. Zürich 1990.
- LIMC V:2 = Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC) V:2 : Herakles – Kenchrias et addenda Epona, Galateia, Helios, Helios (in peripheria orientali), Helios/Usil*. Zürich 1990.
- LIMC VIII:1 = Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC) VIII:1 : Thespiades – Zodiacus et supplementum Abila – Thersites*. Zürich 1997.

- LIMC VIII:2 = Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC) VIII:2 : Thespiades – Zodiacus et supplementum Abila – Thersites.* Zürich 1997.
- LSJ = A Greek-English Lexicon.* Compiled by Henry George Liddell and Robert Scott. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, with the assistance of Roderick McKenzie. Oxford 1940. *Perseus Digital Library*. Viitattu 29.4.2017.
- Lonsdale, S. H. 1990. *Creatures of Speech: Lion, Herding and Hunting Similes in the Iliad*. Stuttgart.
- Luce, Stephen Bleecker, Jr. 1916. 'The Origin of the Shape of the "Nolan" Amphora.' *American Journal of Archaeology* 20:4, 439–474.
- Maehler, Herwig. 1987. Ks. Pindaros.
- Maehler, Herwig. 1989. Ks. Pindaros.
- Marangou, Evangelia-Lila I. 1969. *Lakonische Elfenbein- und Beinschnitzereien*. Tübingen.
- Marinatos, Nanno. 1993. *Minoan Religion : Ritual, Image, and Symbol*. Columbia, South Carolina.
- Masseti, Marco – Paul P. A. Mazza. 2013. 'Western European Quaternary lions: new working hypotheses.' *Biological Journal of the Linnean Society* 109, 66–77.
- Miziur-Moździoch, Maja. 2016. 'Fierce Felines in the Cult and Imagery of Dionysus: Bacchic Mania and What Else?' Ks. Johnston – Mastrocinque – Papaioannou (ed.), 361–392.
- Morgan, Lyvia. 1988. *The Miniature Wall Paintings of Thera: A Study in Aegean Culture and Iconography*. Cambridge.
- Musgrave, Jonathan H. 1976. 'Appendix : The Human Remains from Tekke Tomb E, Heraklion, Crete.' Ks. Sackett – Musgrave, 126–129.
- Mylonas, George E. 1966. *Mycenae and the Mycenaean Age*. Princeton, New Jersey.
- O'Brien, S. J. *et al.* 1987. 'Evidence for African Origins of Founders of the Asiatic Lion Species Survival Plan.' *Zoo Biology* 6, 99–116.
- Ohly, Dieter. 1953. *Griechische Goldbleche des 8. Jahrhunderts v. Chr.* Berlin.
- Page, Denys L. 1962. Ks. *PMG*.
- Page, Denys L. 1975. Ks. *Epigrammata graeca*.
- Padgett, J. Michael (ed.). 2003. *The Centaur's Smile : The Human Animal in Early Greek Art*. Ghent.
- Pandou, Mary. 1987. 'Clay Oinochoe.' Ks. Sweeney *et al.* (ed.), 66–67.

- Parisi Presicce, Claudio. 1998. 'Eracle e il leone: paradeigma andreias (Pl. XVIII-XXV).' Ks. Bonnet – Jourdain-Annequin – Pirenne-Delforge (ed.), 141–150.
- Paton, William Roger. 1917. Ks. *The Greek Anthology II : Books VII–VIII*.
- Perachora II = Dunbabin, T. J. (ed.). 1962. *Perachora : The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia : Excavations of the British School of Archaeology at Athens 1930–1933 II : Pottery, Ivories, Scarabs, and Other Objects from the Votive Deposit of Hera Limenia*. Oxford.
- Pietilä-Castrén, Leena. 1998. 'Väkivaltateemoja antiikin kuvataiteissa.' Ks. Kaimio – Aronen – Sihvola (toim.), 148–171.
- Porres Caballero, Silvia. 2013. 'Maenadic Ecstasy in Greece: Fact or Fiction?' Ks. Bernabé Pajares *et al.* (ed.), 159–184.
- Puech, Aimé. 1923. Ks. Pindaros.
- Race, William H. 1997a. Ks. Pindaros.
- Race, William H. 1997b. Ks. Pindaros.
- Renger, Johannes. 2006. 'Husbandry : I. Ancient Orient.' *BNP*, s.v. 'Husbandry'. Viitattu 24.4.2017.
- Rhyne (Thomas), Nancy Ann. 1970. *The Aegean Animal Style : A Study of the Lion, Griffin, and Sphinx*. Ann Arbor, Michigan.
- Richer, Jean. 1994. *Sacred Geography of the Ancient Greeks: Astrological Symbolism in Art, Architecture, and Landscape*. Translated by Christine Rhone. (Géographie sacrée du monde Grec: croyances astrales des anciens Grecs, 1967.) Albany, N.Y.
- Robbins, Emmet. 2006. 'Kydias [1].' *BNP*, s.v. 'Kydias'. Viitattu keuhällä 2018.
- Rolley, Claude. 1986. *Greek Bronzes*. Translated by Roger Howell ; with a foreword by John Boardman. London.
- Russo, Joseph – Bennett Simon. 1968. 'Homeric Psychology and the Oral Epic Tradition.' *Journal of the History of Ideas* 29:4, 483–498.
- Sackett, Hugh. 1976. Ks. Sackett – Musgrave, 117–125.
- Sackett, Hugh – Jonathan H. Musgrave. 1976. 'A New Figured Krater from Knossos.' *The Annual of the British School at Athens* 71, 117–129; pl. 15–16.
- Sallares, Robert. 1991. *The Ecology of the Ancient Greek World*. London.
- Schefold, Karl. 1964. *Frühgriechische Sagenbilder*. München.

- Schlesier, Renate. 2006. 'Dionysus : I. Religion : D. Cults : 4. Joint cults.' *BNP*, s.v. 'Dionysos'. Viitattu keväällä 2018.
- Schnapp-Gourbeillon, Annie. 1981. *Lions, Héros, Masques: Les Représentations de L'Animal chez Homère*. Paris.
- Schnapp-Gourbeillon, Annie. 1998. 'Les lions d'Héraklès.' Ks. Bonnet – Jourdain-Annequin – Pirenne-Delforge (ed.), 109–126.
- Schneidewin, F. W. 1855. '15. Variae lectiones.' *Philologus* 10, 349–365.
- Schnitzler, Annik E. 2011. 'Past and present distribution of the North African–Asian lion subgroup: a review.' *Mammal Review* 41:3, 220–243.
- Schweitzer, Bernhard. 1971. *Greek Geometric Art*. Edited by Ulrich Hausmann in co-operation with Jochen Briegleb. Translated by Peter and Cornelia Usborne. Originally published as *Die geometrische Kunst Griechenlands* (Cologne 1969). Kleve.
- Seidlmayer, Stephan Johannes. 2006. 'Sphinx : I. Egypt Depiction of the Egyptian king with the body of a lion and a human head.' *BNP*, s.v. 'Sphinx'. Viitattu 24.4.2017.
- Shapiro, H. A. 1995. 'Coming of Age in Phaiakia: The Meeting of Odysseus and Nausikaa.' Ks. Cohen (ed.), 155–164.
- Sharples, R. W. 1983. "'But Why Has My Spirit Spoken with Me Thus?": Homeric Decision-Making.' *Greece & Rome* 30:1, 1–7.
- Sherratt, Susan. (ed.). 2000. *The Wall Paintings of Thera: Proceedings of the First International Symposium, Petros M. Nomikos Conference Center, Thera, Hellas, 30August - 4 September 1997, vol. II*. Athens.
- Sidorova, Natalia. 2004. *Corpus Vasorum Antiquorum : Russia : Pushkin State Museum of Fine Arts : Moscow : Corinthian and Etrusco-Corinthian Vases : Fascicule VII*. Translated from the Russian by Katharine Judelson. Roma.
- Signore, Sean. 2010. 'Andromache as Maenadic Warrior.' The Center for Hellenic Studies, Harvard University: First Drafts@Classics@. (<https://chs.harvard.edu/CHS/article/display/1304>.) Viitattu 26.12.2018.
- Simantoni-Bournia, Eva. 2004. *La Céramique Grecque à Reliefs: Ateliers Insulaires du VIIIe au VIe siècle avant J.-C. Hautes Études du Monde Gréco-Romain* 32.

- Sommer, R. S. – N. Benecke. 2006. 'Late Pleistocene and Holocene development of the felid fauna (*Felidae*) of Europe: a review.' *Journal of Zoology* 269, 7–19.
- Sweeney, Jane – Tam Curry – Yannis Tzedakis (ed.). 1987. *The Human Figure in Early Greek Art*. Athens.
- Theodorou, G. E. – S. J. Roussiakis – A. Athanassiou – A. Filippidi. 2010. 'Mammalian Remains from a New Site near the Classical Locality of Pikermi (Attica, Greece).' *Scientific Annals, School of Geology, Aristotle University of Thessaloniki. Proceedings of the XIX CBGA Congress, Thessaloniki, Greece. Special volume* 99, 109–119. Thessaloniki.
- Thomas, Nancy R. 2004. 'The Early Mycenaean Lion up to Date.' *Hesperia Supplements* 33: *XAPIΣ: Essays in Honor of Sara A. Immerwahr*, 161–206.
- Thomas, Nancy R. 2014. 'A Lion's Eye View of the Greek Bronze Age.' *Aegaeum (Annales liégeoises et PASpiennes d'archéologie égéenne)* 37: *Physis: L'Environnement Naturel et la Relation Homme-Milieu dans le Monde Égéen Protohistorique. Actes de la 14e Rencontre égéenne internationale, Paris, Institut National d'Histoire de l'Art (INHA), 11 - 14 décembre 2012*, 375–389. *Edités par Gilles Touchais, Robert Laffineur et Françoise Rougemont*. Leuven – Liege.
- Trantalidou, K. 2000. 'Animal Bones and Animal Representations at Late Bronze Age Akrotiri.' Ks. Sherratt (ed.), 709–735.
- Tuozzo, Thomas M. 2011. *Plato's Charmides : Positive Elenchus in a "Socratic" Dialogue*. New York.
- Varty, Kenneth. 1967. *Reynard the Fox: A Study of the Fox in Medieval English Art*. Leicester.
- Ventris, Michael – John Chadwick – Alan J. B. Wace. 1959. *Documents in Mycenaean Greek: Three Hundred Selected Tablets from Knossos, Pylos and Mycenae with Commentary and Vocabulary*. Cambridge.
- Vlachou, Vicky. 2015. 'From Pots to Workshops: The Hirschfeld Painter and the Late Geometric I Context of Attic Pottery Production.' Ks. Vlachou (ed.), 49–74.
- Vlachou, Vicky (ed.). 2015. *Pots, Workshops and Early Iron Age Society: Function and Role of Ceramics in Early Greece*. Bruxelles.
- Walters, Henry Beauchamp. 1899. *Catalogue of the Bronzes, Greek, Roman, and Etruscan, in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum*. Oxford.

- Waltz, Pierre. 1931. Ks. *Anthologie Grecque : Première partie : Anthologie palatine : Tome III (Livre VI)*.
- Warren, James. 2007. *Presocratics*. Stocksfield.
- Webster, T. B. L. 1957. 'Some Psychological Terms in Greek Tragedy.' *The Journal of Hellenic Studies* 77:1, 149–154.
- Weiden, M. J. H. van der. 1991. *The Dithyrambs of Pindar: Introduction, Text and Commentary*. Amsterdam.
- West, Martin L. 2003. Ks. *Greek Epic Fragments*.
- West, Stephanie. 1988. 'Books I–IV.' Ks. Heubeck *et al.*, 49–245.
- Wide, Sam (Samuel Karl Anders). 1899. 'Geometrische Vasen aus Griechenland.' *Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts* 14, 79–86.
- Wilson, Donna F. 2002. 'Lion Kings: Heroes in the Epic Mirror.' *Colby Quarterly* 38:2, 231–254.
- Yamaguchi, Nobuyuki – Alan Cooper – Lars Werdelin – David W. Macdonald. 2004. 'Evolution of the mane and group-living in the lion (*Panthera leo*): a review.' *Journal of Zoology* 263, 329–342.

VERKKOTIETOKANNAT

APh = *L'Année Philologique*. (<http://www.annee-philologique.com/>.)

BNP = *Brill's New Pauly*. Edited by Hubert Cancik, Helmuth Schneider, and Manfred Landfester. English translation edited by Christine F. Salazar and Francis G. Gentry. First published online: 2006. (<http://referenceworks.brillonline.com/browse/brill-s-new-pauly>.)

JSTOR. (<https://www.jstor.org/>.)

Nisäkäsanimistö = *Nisäkkäiden suomenkieliset nimet: Nimistöhakue*. Luonnontieteellinen keskusmuseo. (<http://koivu.luomus.fi/nisakkaat>.) Viitattu 24.4.2017.

Perseus Digital Library. Ed. Gregory R. Crane. (<http://www.perseus.tufts.edu>.)

TLG = *Thesaurus Linguae Graecae: A Digital Library of Greek Literature*. Ed. Maria C. Pantelia. (<http://www.tlg.uci.edu>.)

Wiley Online Library. (<http://onlinelibrary.wiley.com>.)

- www1 = https://en.wikipedia.org/wiki/File:Macedonian_Kingdom.jpg. Viitattu 20.4.2017.
- www2 = The British Museum : *Collection Online* : terrakottareliefi (1864,1007.133).
(https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=461859&partId=1&search.) Viitattu 12/2018.
- www3 = The British Museum : *Collection Online* : aryballos (1856,1226.199).
(https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=462917&partId=1&search.) Viitattu 5/2018.
- www4 = The British Museum : *Collection Online* : aryballos (1931,0114.1).
(https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=459083&partId=1&search.) Viitattu 5/2018.
- www5 = The George Ortiz Collection: 083. Group with Shepherd on Solid Base.
(<https://www.georgeortiz.com/objects/greek-world-cont/083-group-with-shepherd-on-solid-base-geometric/>.) Viitattu 2/2019.
- www6 = The George Ortiz Collection: 082. Fibula. (<https://www.georgeortiz.com/objects/greek-world-cont/082-fibula-geometric/>.) Viitattu 2/2019.
- www7 = The Museum of Cycladic Art : *Collections and Exhibits*.
(<https://cycladic.gr/en/exhibit/kp0004-kilika>.) Viitattu 2/2019.
- www8 = Julianna Lees. (<https://www.flickr.com/photos/27305838@N04/4850151547/>.) Viitattu 2/2019.
- www9 = Newsner. (<https://en.newsner.com/animals/he-saved-a-lion-cub-from-certain-death-now-watch-their-reunion-4-years-later/>.) Viitattu 1/2019.
- www10 = *The Beazley Archive* : 'Chigi olpe'.
(<http://www.beazley.ox.ac.uk/tools/pottery/painters/keypieces/corinthian/chigi.htm>.) Viitattu 5/2018.
- www11 = The British Museum : *Collection Online* : fibula (1898,0226.1 / 3204).
(http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?assetId=141042001&objectId=399487&partId=1.) Viitattu 5/2018.

VIDEO

Lions. 1998/2004. *Safari*-sarja.

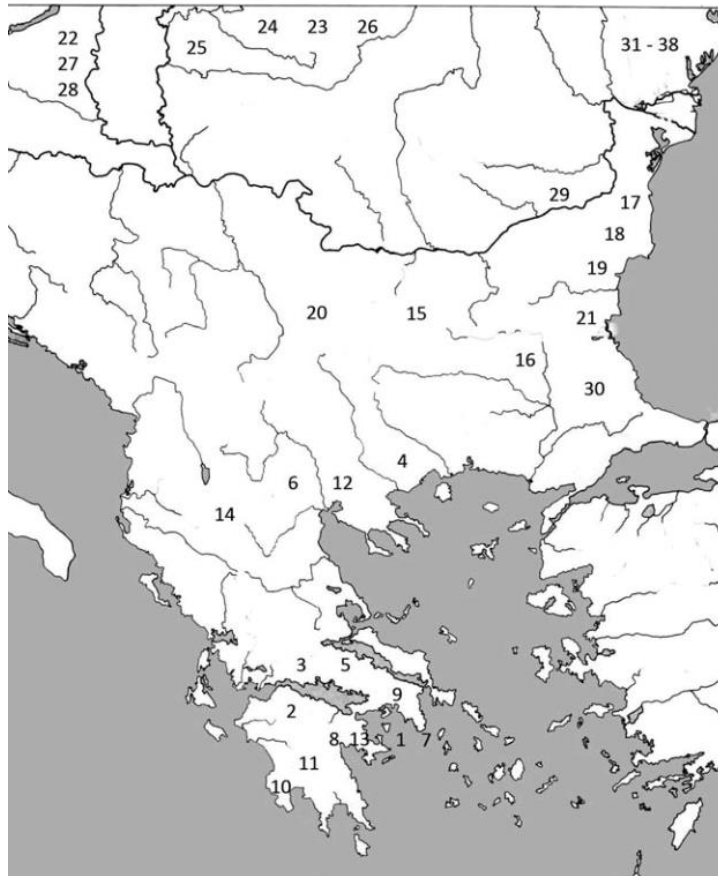
KATALOGIN (4.1) KUVALÄHTEET

1. Boardman 1998a, 22, fig. 23.
2. Pandou 1987, 66–67.
3. Childs 2013, 60, fig. 13.
4. Boardman 2016, 43, fig. 22.
5. Ylhäällä vas.: Schefold 1964, pl. 5a; keskellä: Giuliani 2013, 28, fig. 4; oik. ja alhaalla: J. Vesterinen 2017. Numerot lisätty kuviin.
6. Valokuva: Coldstream 1986, 182, fig. 1. Piirros: Boardman 1998a, 76, fig. 143.
7. Hampe 1936, Taf. 24.
8. Amyx 1988, pl. 5:2a–d.
9. Valok.: Ahlberg-Cornell 1992, 349, fig. 164. Piirros: Simantoni-Bournia 2004, pl. 56, fig. 137.
10. Vas.: Blome 1991, Taf. 24:2. Oik.: *id.*, Taf. 26:2.
11. www10.
12. Ahlberg-Cornell 1992, 346, fig. 158.
13. Valokuva: Schweitzer 1971, pl. 223. Piirros: *id.*, 187, fig. 106.
14. Valokuva: Ohly 1953, Taf. 13,2. Piirros: *id.*, 49, Abb. 25.
15. Schweitzer 1971, pl. 186–187.
16. Vas.: Rolley 1986, 67, fig. 35. Oik.: www5.
17. Valokuva: Hampe 1936, Taf. 11. Piirros: Ohly 1953, 26, Abb. 14.
18. Hampe 1936, Taf. 9.
19. Valokuva: www11. Piirros: Walters 1899, 372, fig. 86.
20. Valokuva ja piirros: Kunze 1950, Taf. 21.
21. Valokuva ja piirros: Kunze 1950, Taf. 39.
22. Valokuvat: Marangou 1969, fig. 87. Piirroksat: Dawkins 1929, pl. CLII, 2a–b.
23. Dawkins 1929, pl. CXXVI, 1b.
24. Felten 1990b, 34, Herakles 1777, pl.

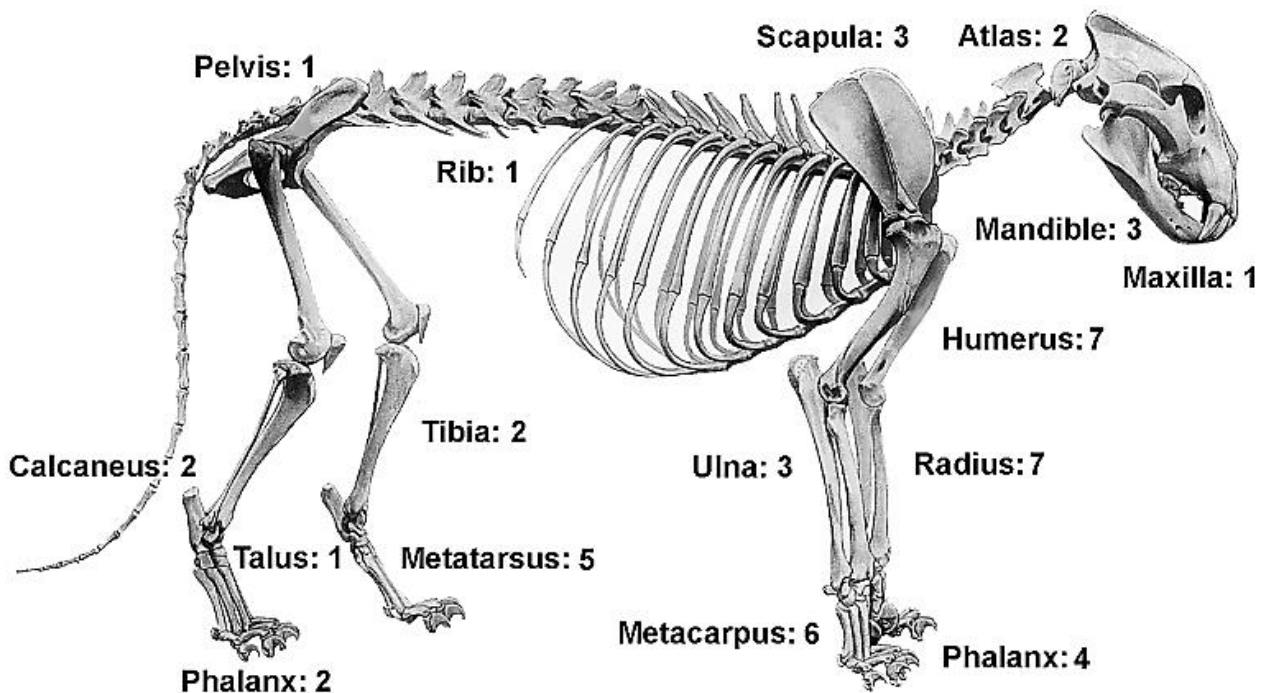
Liite 1: Luulöydöt

LUULÖYDÖT: <i>Panthera Leo</i>, Kreikka ja Makedonia		<i>Myöhäisneoliittinen – varhais- pronssikausi (–n. 2000)</i>	<i>Keskipronssikausi, (n. 2000–1600)</i>	<i>Myöhäispronssikausi (n. 1600–1100)</i>	<i>Rautakausi – arkaainen (n. 1100 – 500)</i>
Makedonia	<i>Dikili Tash</i>	Värttinäluu (<i>radius</i>), löydetty muiden villieläinten luiden kanssa, LN (tai BA) konteksti			
	<i>Kastanas</i>			12 luuta: jalkojen luita ja kaulanikama (<i>atlas</i>), ilm. yht. 5 keski-kokoiseksi arvioitua leijonaa kukin eri tasosta, kantaluuissa (<i>calcaneus</i>) koiran purema-, leikkaus- ja polttojälkiä, LBA – rautakausi (tasot 8, 10–13), 1200–800/700	
	<i>Thessalonike</i> (nyk. myös <i>Salonike</i>)		3 vas. jalan luuta, joista 2 sopivat yhteen, Toumba Thessalonikin asutuksen jätteojasta (sis. mm. talous-jätteitä ja riistaeläinten luita, käytössä läpi keski-pronssikauden)		
Keski-Kreikka	<i>Delfoi, Fokis</i>				Tassun luu (metapodiaali) jätekasasta (sis. uhrien tähteitä myken. ja geom. ajalta) <i>temenoksen</i> ulkopuolelta läheltä ensimmäisen periboloksen reunaa, 500-l. tai aiempi
	<i>Kalapodi, Fokis</i>			Kynsiluu ja etutassun luu (<i>metacarpus</i>), kenties yhdeltä, heikohkolta leijonalta, muiden villieläinten luiden kanssa, Artemiin / Apollonin temppelialueelta (?), LH IIIC	Lapaluun (<i>scapula</i>) fragmentti, leikkaus- ja polttojälkiä, Artemiin / Apollonin temppelin läheltä, geom. / ark., 600-l.
	<i>Perati, Attika</i>			Mahdollinen leijonanhammas, haudasta 24, vaihe 1, 1190/1160	
Peloponnesos	<i>Mykene, Argolis</i>			Hammas, jossa ripustusreikä, akropoliilta, ajoitus tuntematon	
	<i>Tiryns, Argolis</i>			Yht. ilm. 7 luuta: 1) uroksen olkaluu (<i>humerus</i>), vahva lihaksisto, jätekuopasta (sis. kuiluhautakeramiikkaa, koti- ja villieläinten luita, joissa leikkausjälkiä), LH I. 2) kylkiluu, olkaluu, kyynärluu (<i>ulna</i>), ja (naaraan?) kantaluu (<i>calcaneus</i>), joka haudasta 67 läheltä miesvainajan jalkaa, LH IIIB2 / n. 1230; mahd. lisälöytö v. 1991. 3) uroksen kyynärluu, pilkottu, villi- ja kotieläinten luiden kanssa, LH IIIC / n. 1200	
	<i>Aigeira, Akhaia</i>			1) murtunut lantiorengas, ehkä ennen LH. 2) kulmahammas ja jalan luu, mahdollisesti kaadosta, 2 karhunluun kanssa, joissa jälkiä teurastuksesta	2 hammasta ja käpälän luu, geometrisesta / arkaaisesta pyhäköstä
	<i>Tegea, Arkadia</i>				Poskihampaan fragm. Athene Alean pyhäköstä, rautak. tai varhaisark.
	<i>Pylos, Messenia</i>			2 (?) hammasta yhdeltä, ehkä pienehköltä leijonalta, ilm. palatsin luoteisosasta ja sisäpihalta 88	
	<i>Samos?</i>	Epävarma löytö, etutassun luita (<i>metacarpus</i>), EBA			
Saaret	<i>Hagia Irini, Keos (nyk. Kea)</i>		1) 3 hammasta, joista 1 MM III–LM IB. 2) 2 hammasta eri eläimiltä talosta M, alustava ajoitus LM IB–LH II ?		
	<i>Kolonna, Aigina</i>		Olkaluun (<i>humerus</i>) fragmentti kookkaalta leijonalta, löydetty muiden villieläinten luiden kanssa Suuresta rakennuskompleksista, MM IIB/IIIA, 1800–1700-l.		

Kartta 4. Holoseenikauden leijonanluiden löytöpaikkoja Kaakkois-Euroopassa. (Lähde: Thomas 2014, Pl. CXIIIa.)

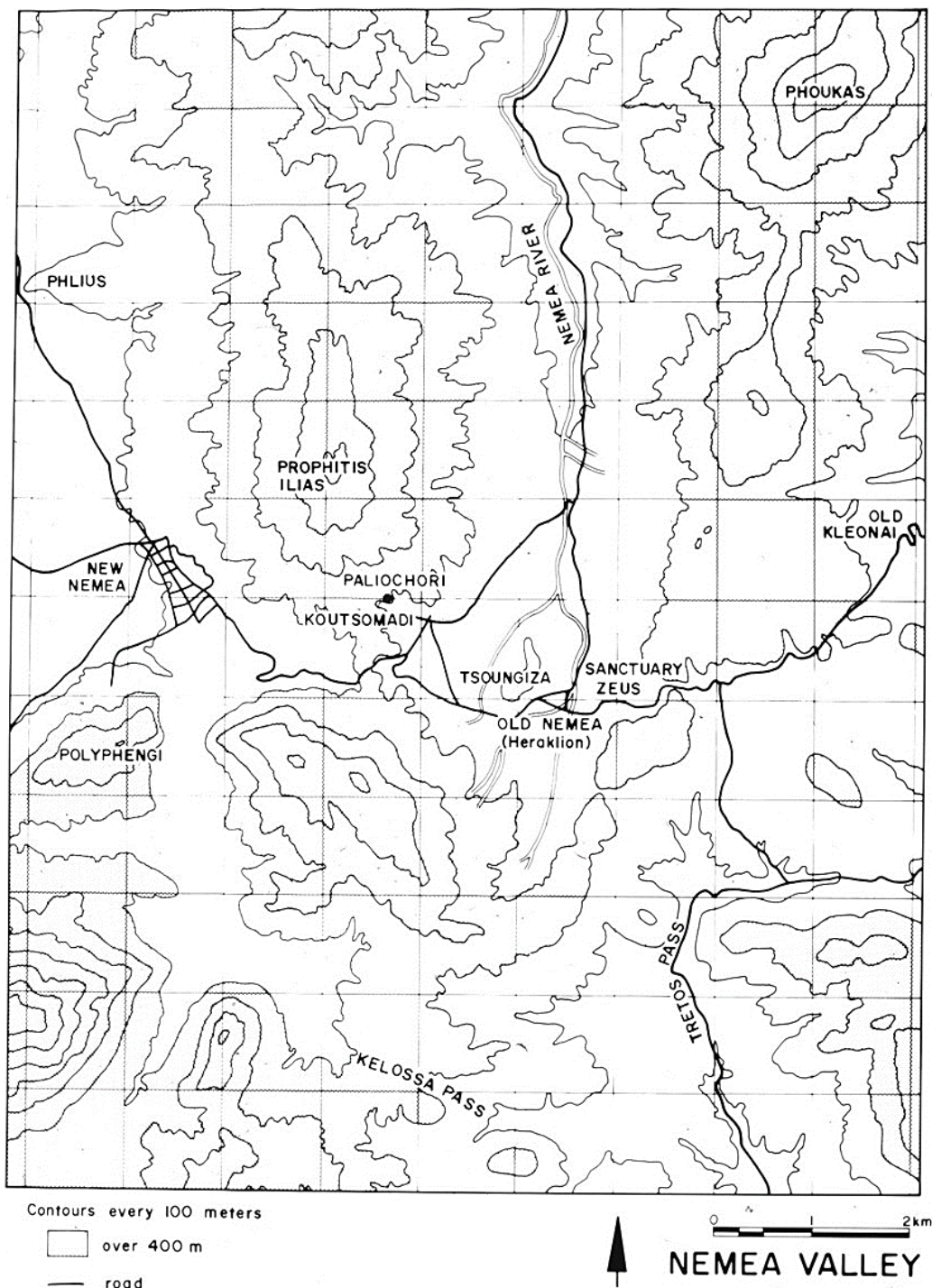

Kuva 11. Leijonan luuranko, johon on merkitty Euroopasta esihistoriallisista kohteista löytyneitä anatomisia osia. (Lähde: Bartosiewicz 2009, Fig. 5).

Liite 2: Nemean alueen kartta

Hesiodos kertoo Nemean leijonan pitäneen reviirinään Tretosta, Nemeaa ja Apesantosta (Th. 330–332), jotka sijaitsevat Argoliissa. Tretokseksi (Τρητός 'lävistetty') kutsuttiin Kleonaista Argokseen vievää solatietä vuorilla, joilla leijonan luolaa esiteltiin n. 15 stadionin (n. 2,6–2,8 km) päässä Nemeasta (Paus. 2,15,2). Antiikin Nemea sijaitsi nykyisestä hieman itään. Tretos kulki Mykenen kautta (Paus. 2,15,4), joten sen on täytynyt sijaita vielä idempänä, mikä tosin muutenkin on melko ilmeistä. Kyseessä on ehkä nyk. Dervenakian sola (Levi 1971, 164, n. 86). Apesas-vuori, nyk. Foukas (id., 165, n. 90), kohoaa Nemean liepeillä (Paus. 2,15,3) siitä koilliseen. Kartta on amerikkalaisen Nemean laaksossa maastokartoituksia ja kaivauksia suorittaneen tutkimusprojektin The Nemea Valley Archaeological Project (NVAP) verkkojulkaisusta (<http://165.106.9.60/archaeology/NVAP/Index.htm#CONTENTS>. Viitattu 29.4.2017.)

Liite 3: Leijonamaininnat varhaisessa runoudessa ja homeeriset leijonamaininnat

Leijonamaininnat varhaisessa runoudessa (–n. 460 eKr.)			
Runoilija	Teos / fragmentti	Locus / säe / <i>testimonium</i> / papyrus	Leijonamaininta
Homeros	<i>Ilias</i>	3,23; 17,61; 109; 657 5,136; 161; 10,485; 11,383 5,299 5,476 5,554 5,782 6,181 7,228 7,256 8,338 10,23 10,177 10,297 11,113; 129; 173; 239 11,293 11,480 11,548; 17,133 12,42; 15,275; 630; 16,823; 826; 18,161 12,293; 299 13,198 15,592 16,487; 489; 752 16,756 17,20 17,542 18,318; 20,164; 24,41; 572 18,579; 585 21,483 22,262	Vertaus: Menelaos Vertaus: Diomedes Vertaus: Aineias Vertaus: troijalaiset kyrristelevät kuin koirat leijonan (Diomedes) ympärillä Vertaus: Krethon ja Orsilokhos, akhaijveljekset Vertaus: akhaijit Khimaira edestä leijona, keskeltä vuohi (χίμαιρα), takaa käärme, Bellerofon surmaa Akhilleus leijonansydäminen (Θυμολέων) Vertaus: Aias ja Hektor Vertaus: Hektor kuin villisikoja tai leijonia jahtaava koira Agamemnon sonnustautuu leijonantaliaan (Menelaos pantterin) Diomedes sonnustautuu leijonantaliaan Vertaus: Odysseus ja Diomedes Vertaus: Agamemnon Vertaus: Hektor kuin metsästäjä, joka usuttaa koirat villisian tai leijonan kimppuun Vertaus: troijalaiset pakenevat kuin shakaalit leijonaa (Aias ja Menelaos) Vertaus: Aias Vertaus: Hektor Vertaus: Sarpedon Vertaus: Aiantes Vertaus: troijalaiset Vertaus: Patroklos Vertaus: Patroklos ja Hektor Panthooksen pojat urheampia kuin pantteri, leijona, ja villisiko Vertaus: Automedon Vertaus: Akhilleus Ekfrasis: Akhilleun kilvessä kaksi leijonaa raatelevat härkää Artemis leijona naisille Kuten leijonien ja ihmisten välillä ei valoja (ὄρκια πιασά), ei Akhilleun ja Hektorinkaan

Runoilija	Teos / fragmentti	Locus / säe / <i>testimonium</i> / papyrus	Leijonamaininta
Homeros	<i>Odysseia</i>	4,335; 6,130; 17,126; 22,402 4,456 4,724; 814 4,791 9,292 10,212; 218 10,433 11,267 11,611	Vertaus: Odysseus Meren vanhus muuttuu mm. leijonaksi Odysseus leijonansyväminen (θυμολέων) Vertaus: Penelopeia Vertaus: Polyfemos Kirken lumotut lemmikit Eurylokhos pelkää Kirken muuttavan miehet esim. leijoniksi Herakles leijonansyväminen (θυμολέων) Ekfrasis: Herakleen asevyössä mm. leijonia
Hesiodos	<i>Theogonia</i>	321, [323 = ll. 6,181] 327 833 1007 (= ll. 7,228) 168; 172; 175; 177 402 426 Schol. Pi. I. 1,653 (<i>testim.</i>)	Khimairalla leijonan, vuohen (χίμαιρα) ja käärmeen päät, Ekhidnan lapsi Nemean leijona Ekhidnan lapsi, Hera kasvattaa, Herakles kukistaa Tyfonin ääni muistuttaa välillä leijonan ääntä Akhilleus leijonansyväminen (θυμολέων) Ekfrasis: Herakleen kilvessä leijonien ja villisikojen taistelu Vertaus: Kyknos ja Herakles (taistellessaan) Vertaus: Herakles (odottaessaan Areen iskua) [Herakles leijonan taljaan sonnustautuneena]
(Ps.-Hes.?)	<i>Scutum</i>	223 569 70 159 44; 47 4	Apollon toteaa, etteivät karjavarkaan jäljet ole ainakaan esim. leijonan Hermes hallitsee leijonia ja muita eläimiä Afrodite saa Ida-vuoren leijonat ym. eläimet kiimaisiksi Ankhises peittänyt vuoteensa surmaamiensa leijonien ja karhujen taljoilla Dionysos muuttuu ryöstäjiensä laivassa leijonaksi ja karjuu Jumalten äiti iloitsee soitosta, susien ja leijonien ääntelystä, kaikuista vuorista, ym.
Tyrtaios	Fr. 13 West	Galen. <i>plac. Hipp. et Plat.</i> 3,3,25 De Lacy	Leijonan <i>thymos</i>
[Peisandros]	[<i>Herakleia</i>]	Strab. 15,1,9	[Herakleen asu (στολή), i.e. leijonantalja]
Alkman	Fr. 56,5 Page (<i>PMG</i> 56)	Ath. 11,99	*Menadi? täyttää kultaskyfoksen leijonannaimdolla, tekee siitä juustoa
Semonides	Fr. 14,2 West	Galen. <i>Hipp. epid.</i> 17a,897 Wenkebach	Kielikuva: mies kohtaa vuorilla leijonan tai leopardin (πάρδαλις)
Alkaios	Fr. Z 115 Lobel–Page (<i>Poet. Lesb. fra.</i> 438) (? Fr. 149,4 L–P) (? Fr. 296a,8 L–P)	Plut. <i>de def. or.</i> 3 (410c) (<i>P. Oxy.</i> XXI 2295, fr. 10) (<i>P. Oxy.</i> XXI 2302, fr. 4)	Sananlasku(?): ”leijona kynnestä” (ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα) λεοντ[ἀντλε[.]ντ[...]
[Stesikhoros]		Ath. 12,6	[Herakleella nuija, leijonantalja ja iousi]

Runoilija	Teos / fragmentti	Locus / säe / <i>testimonium</i> / papyrus	Leijonamaininta
Epimenides (Anakreon)	Fr. 2,2 Diels (? Fr. 156,12 Page, PMG 501)	Ael. NA 12,7 (P. Oxy. II 221, col. 7)	Nemean leijona Kuusta]λεων
Ksenofanes	Fr. 13,1 Diehl = 15,1 Diels–Kranz	Clem. Str. 5,14,109; Euseb. Praep. ev. 13,13,36; Theod. Gr. aff. Cur. 3,72	Härit, hevoset, ja leijonat tekisivät itsensä näköisiä jumalla
Simonides	Anth. Pal. 7,344	(1: Θήρ)	Hautaepigrammi (Leonidaan?) *leijonamonumentissa?
Theognis	Elegiae	1,293 1,949 = 2,1278c	Aforismi / kiellikuva: leijonakin näkee nälkää, vaikka on vahva Kielikuva: leijona vie hirvieläimeltä vasan
Kydias	Fr. 1 Page (PMG 714)	Plat. Charm. 155d	Eroottinen? kielikuva: hirtenvasa kohtaa leijonan
Pindaros	<i>Olympia</i> 11 (476 eKr.) <i>Olympia</i> 13 (464 eKr.) <i>Pytho</i> 5 (462 eKr.) <i>Pytho</i> 9 (474 eKr.?) <i>Nemea</i> 3 <i>Nemea</i> 4 <i>Nemea</i> 6 (465 eKr.?) <i>Isthmia</i> 3 (n. 470 eKr.?) <i>Isthm.</i> 4 (myöhemmin. 470-l.) <i>Isthm.</i> 6 (480 eKr.?) Fr. 61,17 Bowra (= 70b,21 Maehler) Fr. 222,2 B (= 237,1 M) Fr. 223,2 B (= 238,1 M) Fr. 224 B (= 239 M) Fr. 239,2 B (= *74,2 M)	20 44 58 26 46 62 42 11 50 37 (48: Θήρ) P. Oxy. XIII 1604 Aristid. 378 Jebb Schol. Pi. Py. 2,31 Herodian. de fig. 52 Schol. Pi. N. 2,17; Lucian. pro imag. 19	Aforismi: kettu ja leijona eivät voi muuttaa luontoaan Nemea-perifraasi ('leijonan laitumet', χορτοι λέοντος) Battos karkottaa Kyrenaikan leijonat huutamalla (Paus. 10,15,7: änkytys parani) Kyrene painii leijonan kanssa Pelion-vuorella Akhilleus-lapsi kukistaa Kheironin hoivissa Pelion-vuorella mm. leijonia Thetis muuttunut mm. leijonaksi paetakseen Peleusta Nemea-perifraasi ('leijonan rehu t. laidun', βοτάνη λέοντος) Nemea-perifraasi ('leijonan notkelma', κοῦλα λέοντος) Kielikuva: <i>thymos</i> kuin leijonan, <i>metis</i> (kuin) ketun Herakleella 1. urot्यों (πάμπρωτον ἀέθλων) tapetun Nemean leijonan talja Artemis iestää leijonat bakkisiin orgioihin (Ζεύξαιος ἐν ὄργαϊς βακχίαις)
Bakchylides	<i>Epinikion</i> 1 (456 eKr.?) <i>Epinikion</i> 9 Ep. 13 (485/3 eKr.?)	142 9 47	"ja rohkeiden kettujen takana makaa keltainen leijona" (?) "siellä kesytetään villisika- ja leijonakaitaita" (?) "raskasäänisten leijonien laumat karjuvat" (?) Orionin koira leijonia kesyttävä (λεοντοδάμας) Leijonan <i>thymos</i> Nemean leijona Herakleen 1. urot्यों (ἀέθλων πρῶτον), Heran kasvatti Herakles surmaa Nemean leijonan käsivoimin, miekka ei lävistä
Epäautenttisia?			
(Ps.-)Alkaios	Anth. Pal. 6,218	3	Dedikaatio: *gallos pakenee Ida-vuorella leijonaa soittamalla tympanon-rumpua
(Ps.-)Sim.	Anth. Pal. 6,217	3	Dedikaatio: gallos karkottaa leijonan luolasta soittamalla tympanon-rumpua

Homeeriset leijonamaininnat esiintymisjärjestyksessä

No.	<i>Ilias</i>	Leijonamaininta
1	3,23	V(ertaus): Menelaos iloitsee kuin nälkäinen leijona löytäessään hirven tai villivuohen ruhon
2	5,136	V: Diomedes raivoissaan kuin paimenen haavoittama leijona lammaskarsinassa
3	5,161	V: Diomedes hyökkää kuin laiduntavan naudnan kimppuun loikkaava leijona
4	5,299	V: Aineias kuin voimaansa luottava leijona
5	5,476	V: troijalaiset kyyristelevät kuin koirat leijonan (Diomedes) ympärillä
6	5,554	V: akhaijiveljet Krethon ja Orsilokhos kuin metsässä kasvaneet leijonat, jotka ihmiset surmaavat
7	5,782	V: akhaijit kuin raakaa lihaa syöviä (ὠμοφάγοι) leijonia tai villisikoja
8	6,181	Khimaira edestä leijona, keskeltä vuohi (χίμαρα), takaa käärme, Bellerofon surmaa
9	7,228	Akhilleus miesrivistöt murtava (ρήξηνωρ) ja leijonansydäminen (θυμολέων)
10	7,256	V: Aias ja Hektor kuin raakaa lihaa syöviä (ὠμοφάγοι) leijonia tai villisikoja
11	8,338	V: Hektor kuin villisikoja tai leijonia (akhaijit) jahtaava koira
12	10,23	Agamemnon sonnustautuu jalkoihin ulottuvaan leijonantäljaan (Menelaos pantterin)
13	10,177	Diomedes sonnustautuu jalkoihin ulottuvaan leijonantäljaan
14	10,297	V: Odysseus ja Diomedes kulkevat kuin kaksi leijonaa yössä ruumiideen keskellä
15	10,485	V: Diomedes hyökkää kuin leijona vartioimattomien lampaiden tai vuohien kimppuun
16	11,113	V: Agamemnon kuin leijona, joka murskaa hirvenvasat hampaillaan
17	11,129	V: Agamemnon hyökkää kuin leijona
18	11,173	V: troijalaiset pakenevat kuin leijonan (Agamemnon) yöllä pelästyttämät lehmät (fem.)
19	11,239	V: Agamemnon innokas (μεμῶς) kuin leijona
20	11,293	V: Hektor kuin koirat villisian tai leijonan (akhaijit) kimppuun usuttava metsästäjä
21	11,383	V: troijalaiset vapisevat peloissaan Diomedeen takia kuin vuohet leijonan
22	11,480	V: troijalaiset pakenevat kuin shakaalit leijonaa (Aias ja Menelaos)
23	11,548	V: Aias peräännytyy kuin maalaisten koirineen keihäin ja soihduin yöllä karjasuojasta ajama leijona
24	12,42	V: Hektor kuin koiria ja metsästäjiä vastaan yhä uudelleen kääntyvä villisika tai leijona
25	12,293	V: Zeus usuttaa Sarpedonin akhaijeja vastaan kuin leijonan nautoja vastaan
26	12,299	V: Sarpedon kuin vuorilla kasvanut (ὄρεσίτροφος) leijona, joka käy nälkäisenä lammassuojaan
27	13,198	V: Aiaat kantavat Imbriosta kuin kaksi leijonaa kantavat koirilta nappaamaansa vuohta
28	15,275	V: akhaijit kuin hirveä tai villivuohia jahtaavia maalaisia ja koiria, jotka leijona (Hektor) yllättää
29	15,592	V: troijalaiset hyökkäävät laivoille kuin raakaa lihaa syövät (ὠμοφάγοι) leijonat
30	15,630	V: Hektor kuin leijona, joka hyökkää kokemattoman paimenen suoniityllä vahtimaan härkälaumaan
31	16,487; 489	V: Sarpedon kuolee kuin sonni, jonka leijona (Patroklos) saalistaa laumasta
32	16,752	V: Patroklos hyökkää raivoisasti (μεμῶς) kuin maatilaa ryöstelevä urheuteensa kuoleva leijona
33	16,756	V: Patroklos ja Hektor kuin leijonat, jotka vuoren huipuilla taistelevat nälkäisinä hirven ruhosta
34	16,823; 826	V: Hektor surmaa Patrokloksen kuin leijona sian taistellessaan sen kanssa vuoren huipuilla lähteestä
35	17,20	Panthooksien pojat urheampia kuin pantteri, leijona, ja villisika
36	17,61	V: troijalaiset karttavat Menelaosta kuin koirat ja paimenet hiehon napannutta leijonaa
37	17,109	V: Menelaos peräännytyy vastahakoisesti kuin koirien ja miesten tilalta keihäin ja huudoin ajama leijona
38	17,133	V: Aias suojelee Patrokloksen ruumista kuin leijona pentujaan kohdatessaan metsässä metsästäjiä
39	17,542	V: Automedon veren tahrima kuin sonnin syönyt leijona
40	17,657	V: Menelaos peräännytyy kuin yön läpi vartioitua karjasuojaa tuloksetta ahdistellut leijona
41	18,161	V: Aiaat eivät saa ajettua Hektoria Patrokloksen luota, kuin paimenet eivät leijonaa ruhon
42	18,318	V: Akhilleus suree Patroklostakin kuin leijona pentujaan, jotka hirvenmetsästäjä vei metsästä
43	18,579; 585	Ekfrasis: Akhilleun kilvessä kaksi leijonaa raatelevat härkää
44	20,164	V: Akhilleus hyökkää kuin saaliinhimoinen (σίοντης) leijona, jota ihmisjoukko ahdistaa
45	21,483	(Heran sanoin) Zeus tehnyt Artemiin leijonaksi naisille ja suonut tappaa kenet (naiset) haluaa
46	22,262	V: Kuten leijonien ja ihmisten välillä ei valoja (ὄρκια πιστά), ei Akhilleun ja Hektorinkaan
47	24,41	V: Akhilleus säälimätön ja häpeämätön kuin katrasta kohti käyvä leijona
48	24,572	V: Akhilleus harppaa ulos majastaan kuin leijona

No.	<i>Odysseia</i>	Leijonamaininta
1	4,335	V: Odysseus tuova surman kosijoille kuin leijona pesäänsä jätetyille hirvenvasoille
2	4,456	Meren vanhus muuttuu mm. leijonaksi paetakseen Menelaosta ja tämän miehiä
3	4,724	(Penelopeian sanoin) Odysseus leijonansydäminen (θυμολέων)
4	4,791	V: Penelopeia mietiskelee ahdistuneesti kuin ihmisten piirittämä pelkäävä leijona
5	4,814	(Penelopeian sanoin) Odysseus leijonansydäminen (θυμολέων)
6	6,130	V: Odysseus lähestyy Nausikaa seuruetta kuin sään pieksämä nälkäinen leijona silmät palaen saalista
7	9,292	V: Polyfemos syö Odysseuksen miehiä kuin vuorilla kasvanut (ὄρεσίτροφος) leijona
8	10,212; 218	Kirken talon luona koirien tavoin käyttäytyviä susia ja leijonia, jotka tämä noitunut myrkyillä (κακά φάρμακα)
9	10,433	Eurylokhos pelkää Kirken muuttavan miehet esim. leijoniksi ja pakottavan vartioimaan taloaan
10	11,267	Herakles rohkean sinnikäs (θρασύμενων) ja leijonansydäminen (θυμολέων)
11	11,611	Ekfrasis: Herakleen kultaisessa asevyössä (ἀορτήρ, τελαμών) mm. kiiluvasilmäisiä (χαροποί) leijonia
12	17,126	V: Odysseus tuova surman kosijoille kuin leijona pesäänsä jätetyille hirvenvasoille
13	22,402	V: Odysseus veren tahrима kuin naudan syönyt leijona